

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İNSAN HÜRRİYETİ
BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK PROBLEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Dr. Öğr. Üyesi MUSTAFA BOZKURT

HİKMET ÜNSAL

MALATYA-2018

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İNSAN
HÜRRİYETİ BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK
PROBLEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BOZKURT

Hazırlayan
Hikmet ÜNSAL

Jürimiz 1.6.12.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu Yüksek Lisans Tezi (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

1. Prof. Dr. Hamdi Cüneydîoğlu
2. Prof. Dr. Hulusi Arslan
3. Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bozkurt

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Bozkurt danışmanlığında hazırladığım “İmam Mâtürîdî’ye Göre İnsan Hürriyeti Bağlamında Kötülük Problemi” isimli tezin bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, bunu onurumla doğrularım.

Hikmet ÜNSAL

BİLDİRİM

Hazırlamış olduğum bu tezin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim şartlarda saklanmasına müsaade ettiğimi onaylıyorum:

- ❖ Tezimin üç yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Belirtilen sürenin nihayetinde uzatma için müracaatta bulunmadığım takdirde, tezim ancak İnönü Üniversitesi yerleşkesinde erişime açılabilir.

ÖZET

İMAM MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İNSAN HÜRRİYETİ BAĞLAMINDA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Hikmet ÜNSAL

Yüksek Lisans Tezi,

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BOZKURT

Tezimizin amacı insan iradesinin sınırlılıkları ve Allah'ın kula müdahalesi hakkında bilgi edinmektir. İnsan tarihin her döneminde sorunlarla baş başa kalmış ve kötülükleri sorgulama ihtiyacı duymuştur. Allah'ın insanlara verdiği irade kötülüğü işlemeye de kadir midir? Bu sorunun cevabını genelde kelâm ekolleri açısından özelde ise Mâtürîdî'nin görüşleri açısından incelemeye çalıştık. Giriş bölümünde kötülük probleminin tarihi arka planını ve kötülük ile ilgili kavramları incelemeye çalıştık. Kavramları incelerken diğer bölümlerde de bizlere yardımcı olacak kavramları da göz ardı etmedik. Çalışmamızın birinci bölümünde kötülük problemine genel olarak bakış açılarını işledik. Konuları işlerken sadece Mâtürîdî değil diğer kelâm ekollerinin ve filozofların görüşlerine yer vermeye çalıştık. Birinci bölümde daha çok insanın müdahalesinin söz konusu olmayan kötülük çeşitlerini incelemeye gayret ettik. Depremler, seller vb. güncel konuları ele alarak meselenin güncel boyutlarını inceledik. Çalışmamızın ikinci bölümünde daha çok Mâtürîdî'nin fikirlerini işlemeye gayret ettik. İnsan-kötülük ilişkisi dememizin sebebi insanın kötülüğü işlemedeki rolünü açıklığa kavuşturmak içindi. İnsan iradesinin ve kudretinin kötülük ile ilişkisi yine insanın gücünün sınırları açısından ele alındı. İnsanın bu dünyada çektiği acıların ahiret alemine katkısı da işlenmeye gayret edildi. Çalışmamızın bir diğer konusu da kötülüğün sonuçlarıydı. Kötülüğü işlemenin bir ahiret bir de dünyaya bakan tarafi incelendi

Anahtar Kelimeler: İyilik, Kötülük, Hikmet, İrade, Kelâm, Fiil ve Kesb.

ABSTRACT

ACCORDING TO IMAM MATURIDI

THE EVIL PROBLEM WITHIN THE CONTEXT OF HUMAN LIBERTY

Hikmet ÜNSAL

Master Thesis,

Department of Basic Islamic Sciences

Supervisor: Dr. Asst. Member of Mustafa BOZKURT

The aim of our thesis is limitedness of human willpower and to get information about Allah's intervention to servant (human being). The human has been faced with problems and in need of questioning their willpower throughout history. Is the willpower that Allah bestowed upon human beings able to do evil as well? We tried to study and analyse the answer to this question mostly in terms of schools of word and especially from Mâtürîdî's point of view. In the introductory chapter, we tried to study the historical flow of evil and concepts in relation to the evil. While studying the concepts, we didn't ignore the other concepts that will help us in other chapters, too. In the first part of our study, we generally dealt with points of view to evil problems. While we handle the subjects, we tried to include not only Mâtürîdî's views, but also philosophers' views and schools of word. In the first chapter, we mostly strove to study evil types which are beside the point of human intervention. Another aim of treating such current issues as earthquake, flooding etc. is to make the study gain actuality. In the second part of our study, we strove to deal with mostly Mâtürîdî's ideas. The reason why we stated the relationship of human-evil was to enlighten the role of human in doing evil. The relationship of human willpower to evil and their ability to evil will again show the limits of human power. The contribution of the grief human being suffers in this world to the eternity has been handled as well. Another subject of our study was the results of the evil. Doing evil has been studied in terms of both the word and the eternity.

Key Words: Goodness, evil, aphorism, willpower, word, action and influence.

KISALTMALAR

- B.: İbn-Bin
- Bk.: Bakınız
- Çev.: Çeviren
- DİA.: Diyanet Ansiklopedisi
- İFAV.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
- İ.Ü.S.O.B.E: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Mad.: Maddesi
- S.A.V.: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
- S.O.S.B.E.: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı
- Thk.: Tahkik Eden
- Tsh: Tashih Eden
- Vb.: Ve Benzeri
- Yay.: Yayınları

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	II
BİLDİRİM.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ.....	3
1. KÖTÜLÜK PROBLEMİ	3
2. PROBLEMİN TARİHİ ARKA PLANI.....	4
3. KONU İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	6
3.1 İrade	6
3.2 Hürriyet.....	6
3.3 Fazilet-Rezilet.....	7
3.4 Hikmet	8
BİRİNCİ BÖLÜM	9
KELÂMDA KÖTÜLÜK PROBLEMİ	9
1. KÖTÜLÜĞÜN TANIMI	10
2. KÖTÜLÜĞÜN KISIMLARI	11
2.1 Metafiziksel Kötülük.....	12
2.1.1 Kötü Fiillerin Meydana Gelişi	14
2.1.2 İlahî İrade-Kötülük İlişkisi.....	17
2.1.3 İlahî Adalet ve Hikmet-Kötülük İlişkisi	22
2.1.4 İlahi Takdir-Kötülük İlişkisi	25
2.2 Doğal Kötülük.....	28
2.2.1 Fiziksel Özürlülükler-Kötülük İlişkisi	31
2.2.2 Hastalıklar-Kötülük İlişkisi.....	33

2.2.3. Depremler-Kötülük İlişkisi	36
2.2.4. Seller-Kötülük İlişkisi	38
2.3. Ahlâki Kötülük	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	41
MÂTÜRÎDÎ'NİN AHLÂKİ KÖTÜLÜK ANLAYIŞI	41
1. İNSAN-KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ.....	41
1. İrade-Kötülük İlişkisi	42
2. Kudret-Kötülük İlişkisi	45
3. Fiil ve Kesb-Kötülük İlişkisi	48
4. Salah ve Aslah-Kötülük İlişkisi	52
5. İstrap ve Elem-Kötülük İlişkisi	55
6. İnsanın Özgürlüğü-Kötülük İlişkisi.....	57
7. Eylem Hürriyeti-Kötülük İlişkisi	59
2. KÖTÜLÜĞÜN MÜEYYİDESİ	61
1. Kötülüğün Dünyevi Müeyyidesi	62
2. Kötülüğün Uhrevi Müeyyidesi	64
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70

ÖNSÖZ

Kötülük problemi sadece günümüzün değil geçmiş çağların da şüphesiz en tartışmalı konularından biridir. Felsefe ve kelâm bu problemle yakından ilgilenen iki disiplindir. Bu çalışmada genel olarak kelâmın ve önemli kelâmcılardan birisi olan Mâtürîdî'nin kötülükle ilgili görüşleri belirlenmeye çalışılacaktır. Ayrıca konunun felsefî boyutu olması itibarıyla zaman zaman felsefî tartışmalara da yer verilecektir.

Tanrı tanımaz olan felsefî akımlar, özellikle ateizm, kötülükle Tanrının bağdaştırılamayacağı temel tezinden hareketle bu sorunu Tanrıyı inkârla çözmeye çalışmıştır. Kelâmcılar ise bu tür akımlara karşı Tanrı'nın varlığı temelinde eleştiriler getirmişlerdir.

Kötülük problemi sürekli insanı meşgul eden bir sorun olarak hep gündemde kalmıştır. Sorunlarla karşılaşan insan kendi kendine bazı sorular sormuş ve sorulara makul cevaplar arayışında olmuştur. Temel olarak sorulardan bazıları şunlardır: Kötülükleri Tanrı mı yaratmıştır? Kötülüklerin yaratılmasında Tanrının ne gibi rolü vardır? Tanrı iyilikleri yaratmak varken, neden kötülükleri yaratmıştır? İnsanın iyilikleri ve kötülükleri yapmasında Tanrının rolü var mıdır? İnsan Tanrının izni olmadan kötülükleri işleyebilir mi? Bu anlamda kötülük problemiyle epeyce bir literatür oluşmuştur. Bu konu her zaman Tanrı ve insan ilişkisi bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmamızda temel kaynak olarak Mâtürîdî'nin “Kitâbü't-Tevhîd”, “Te'vilâtü'l-Kur'an” ve bunların elimizde bulunan çevirileri esas alınmıştır. Diğer ekollerin incelenmesi için de irade, insan fiilleri ve kötülük problemi ile ilgili temel kaynaklara başvurulacaktır. Ayrıca konuyla ilgili son dönemlerde yayınlanmış tez, makale, dergi gibi çalışmalar da incelenerek problem tartışılmaktadır.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde kötülük ile ilgili temel bilgiler, tarihi arka plan ve kavramlar genel olarak ele alınmaktadır.

Birinci bölümde kelâm ekolleri, filozofların ve kısaca Mâtürîdî'nin görüşleri ele alınacaktır. Ayrıca birinci bölümde kötülüğün kısımları incelenecektir. Bu bölümdeki incelememizde daha çok insanın etkisinin olmadığı ya da dolaylı yoldan etkisinin olduğu kötülükler işlenmektedir.

İkinci bölümde ise Mâtürîdî'nin ahlâkî kötülük problemi insan-kötülük ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır.

Çalışmamız sonuç ve değerlendirme bölümüyle tamamlanmaktadır.

Bu tezin belirlenmesinde bizi yönlendiren ve her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BOZKURT başta olmak üzere çalışmam esnasında kıymetli desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hulûsi ARSLAN ve Prof. Dr. Fikret KARAMAN beylere, ayrıca Araştırma Görevlisi Dr. Hüseyin MARAZ beye, Arş. Gör. İrem CEYHAN hanıma şükranlarımı bir borç bilirim. Gayret bizden başarı Yüce Allah'tandır.

Hikmet ÜNSAL
MALATYA-2018

GİRİŞ

1. KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Kötülük ve iyilik insanlıkla beraber hep var ola gelen temel iki tartışmadır. İlk insan Hz. Adem'in yasaklanan şeyden yemesi ve dünyaya gönderilmesi kötülük ve iyilik açısından tartışıldığı gibi onun çocukları olan Habil ile Kâbil arasındaki tartışma ve sonu ölüm ve öldürme ile biten hadise de kötülük problemi bağlamında hep değerlendirilmiştir. Yine Kur'an'da yer alan Allah ile Şeytan'ın arasında geçen konuşma ve Şeytanın İnsanları hep saptıracağına dair ifadelerine Allah'ın dilediği zamana kadar buna müsaade etmesi ve halis kullarını saptıramayacağını ifade etmesi (el-A'râf, 7/14-16.) gibi hususlar bizlere göstermektedir ki kötülük problemi insanla başlayan ve kıyamete kadar da hep insanları meşgul edecek kelâmî ve felsefi bir problemdir.

Kelâm ekolleri de böylesine temel bir sorun olan kötülük problemini ele alıp farklı boyutlarıyla tartışmışlardır. Kelâm ekollerinin tartışmalı konulara farklı açılardan baktığına şahit oluruz. Mâtürîdî düşüncede kötülük problemi ele alınırken genelde insana sorumluk yüklenilmiştir. İnsan iradesi olan bir varlıktır ve bunun için de yaptıklarından sorumludur.

Sorgulamanın nasıl olduğunu öğrenen insanın kendi kendine şu soruları sorması normaldir. İnsanları saptırmayı gaye edinen Şeytana kıyamete kadar süre verilmesine rağmen İnsanları doğru yola ve hidayete sevk eden Peygamberlerin ömürlerinin mahdut olması bir kötülük müdür? İnsanlara bulaşan salgın hastalıklar, depremler, seller ve diğer doğal felaketler birer kötülük müdür? Ölüm olayı özellikle genç yaşlarda ve çocuk yaşlarda ölümler birer kötülük müdür? İşte bu tür sorular her zaman olmuş ve olmaya da devam edecektir. Bu sorular sadece batıda veya doğuda değil kendisini sorumlu kabul eden tüm bireylerin sorduğu sorulardır. Sorunların üzerine giderek onları çözümlenmek de kelâm ilminin ve kelâmcıların bir görevidir.

Dünya hayatında insanlar her zaman kötüye doğru meyyal midir sorusuna verilen en net cevap evet olmuştur. Bu düşüncenin Türk toplumundaki tezahürü “gelen gideni arar” “sen en kötüsünü düşün iyi çıkarsa şansına” gibi sözlerle daha da netlik kazanmıştır.¹ Görüleceği üzere söylenen sözler aslında boşuna söylenmemiştir.

¹ Metin Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları Furkan Kitaplığı, 2014), 37-38.

Toplumun kendisini yetiştirmiş bireyelerine düşen en büyük vazife sorunlardan ders çıkarıp ellerinden geleni yapmalarıdır. Tarihi arka planı incelerken de göreceğiz ki bu sorunlarla ilgilenip çözüm aramaya çalışanlar genelde toplumun ilim ehli olan şahsiyetleri olmuştur. Burada sadece meselenin problematiğine vurgu yapmış olduk. Aslında bu konunun detaylarını ilerleyen bölümlerde ele alıp inceleme imkânı bulacağız.

2. PROBLEMİN TARİHİ ARKA PLANI

Kötülük problemi aslında Hz. Adem'e kadar dayandırılabilir. Yani insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren kötülük problemi de hep var olagelmıştır. Felsefi takip olarak her ne kadar Yunan filozoflarına kadar konuyu götürebilsek de şüphesiz bu konunun temelleri ilk insana kadar dayanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca, iyilik ve kötülük mücadelesi hep sürmüştür. Beşerî düşüncenin seyrine baktığımızda bireyelerin kendilerine faydalı gördüklerine iyi, zararlı gördüklerine ise kötü dediklerine şahit oluruz. Karşılaştıkları çeşitli fenomenleri bir sebebe bağlamaya çalışarak kendilerini tatmin etme yoluna girmişlerdir.² İnsanın böyle düşüncelere yönlendiren temel şeylerin başında dünyada yaşadığı olumsuzluklar gelir. Depremler, seller, hastalıklar vb. şeylerden çok insanın çevresiyle olan ahlâki ilişkilerinden daha çok etkilendiği görülmüştür. Yalan, gıybet, iftira, bozgunculuk gibi olgular insanın yaratıcıyı sorgulamasına sebep olmuştur. Kendisini dünyada hissettiği andan itibaren sorunlarla boğuşan, bunalan³ insan sığınacak bir liman aramış ve hayatın anlamını da bununla beraber sorgulamaya başlamıştır.

Genel olarak bakıldığında çoğu zaman kötülüğün hâkim olduğu bir tarihi süreç karşımıza çıkmaktadır. Kötülük problemi her toplumda ve her dinde varlığını devam ettiren önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kötülük probleminin tarihi arka planını incelerken Epicurus'un şu sözleriyle devam etmek konunun daha iyi anlaşılmasında bizlere yol gösterecektir. Tanrı kötülükleri kaldırmak istiyor ve kaldıramıyorsa o zaman tanrı güçsüzdür. Bu ise tanrının karakteriyle uyuşmaz. Eğer kaldırmaya gücü yetiyor fakat kaldırmıyorsa o zaman da kıskanç olur ki bu da tanrının sıfatlarına yakışmaz. Ona göre tanrı kötülükleri kaldırmak ister ve kaldırır ki bu da onun gerçek sıfatı olur. Tanrı ile

² Murtaza Mutahhari, *Adl-i İlâhi* (İstanbul: İşaret, 1988), 82; Metin Yasa, *Tanrı ve Kötülük* (Ankara: Elis, 2014), 9.

³ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, 10.

bağdaşan şey de tam olarak budur.⁴ Bu tür sorular genelde dünyanın sorunlarından bunalmış kişiler tarafından sorulur. Soruların muhatapları ise genelde filozoflar İslâm dünyasında ise kelâmcılar olmuştur.

Kötülük problemi kelâmı da kendine yer bulmuştur. İslâm kelâmcıları kötülüğü üç kısma ayırmışlardır;

Bunlardan birincisi tabii kötülüklerdir. Tabii kötülükler dediğimizden aslında şu anlaşılmalıdır. İnsanın elinde olmayan kötülük çeşidine denir. Allah illet yaratılan şeyler ise maluldür. Yaratılanın mükemmel olması durumunda yaratıcının hiçbir vasfi kalmaz ve hayat imtihan olmaktan çıkardı. Tabii kötülük dediğimiz olgudan aslında kötülük olarak bahsedemeyiz.

İkincisi manevi kötülük dediğimiz aslında konumuz ile de alakalı olan kötülük çeşididir. Gerçek anlamda kötülük de işte budur. Bu kötülükten bahsederken insanın cüzi iradesine de değinilmektedir. İnsanın kendi yapıp ettikleri işte bu kötülük kavramının içine girer.

Üçüncü kötülükten kasıt cismani kötülük/şer olmuştur. Elem, acı ve ıstıraplara cismani kötülük/şer denilir. İnsan kulluk görevini ne kadar sadık bir şekilde yaparsa o zaman daha huzurlu bir hayat sürer. Cismani kötülüğün kaynağı da bizzat insanın kendisidir.⁵ Bu ayrımı felsefede de görebiliriz. Metafiziksel, Ahlâki ve Doğal kötülük başlıkları altında incelendiğine şahit oluruz.

Mâtürîdî kötülük olgusuna hikmet açısından bakar. Ona göre kötülük bizim tasavvur etmekte zorlanacağımız bir olgudur. Mâtürîdî Allah neden başka bir alem yaratmadı sorusunun abes olacağını dile getirir. Ona göre alemde olan her şeyin mutlaka bir hikmeti vardır.⁶

Aslında tarihi arka plan olarak daha geniş bilgilere yer verilebilir. Fakat konumuz tarihi arka plan olmadığı için bu kadarla yetinmeyi uygun gördük.

⁴ John Hick, *Evil and the God of Love* (London: Macmillan, 1985), 5; Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (İstanbul: Vadi, 2016), 12.

⁵ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm* (İstanbul: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Neşriyat, 1342), 222-223; Şerâfeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Dağıtım, 2001), 290; Yaşar Türkben, *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi* (Ankara: Elis, 2012), 54-55.

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*. (İstanbul, 1979), 205.

3. KONU İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

3.1. İrade

İrade kavramı ر-و-د kökünden gelmekte olup, if' al vezninde mastardır. Sözlük manası ise bir şeyi yapmayı istemek, dilemek, sahip olmaktır.⁷ Ayrıca irade kelimesinin manalarından bir tanesi de onu talep etmektir. Başlangıçta o şeyi yapmaya istekli olmak ve yapılış aşamasında fail olmak manasında da kullanılmıştır.⁸

Başka bir tarife göre ise istemek, dilemek anlamlarına gelen irade kelimesi kelâm ilminde genelde “bir zorunluluk olmaksızın kişinin kendine uygun olanı seçmesi” gibi bir manaya gelmektedir.⁹ Bu özelliği ile iradeye “sıfat-ı muhassısa”¹⁰ (alternatiflerden birini belirleyen sıfat) nitelemesi yapılmıştır. İradenin diğer adına da meşîet denilmiştir. Mâtürîdîlere göre külli iradenin yegâne maliki Allah'tır. Kul ise cüz'i iradeye sahip bir varlıktır. Allah cüz'i iradeyi yaratmaz. Bu açıdan bakıldığında cüz'i irade fiile bağlı iradeyi belli bir yönde kullanmasıdır.¹¹

İstilahta ise irade herhangi bir zamanda bir zorlamaya gerek duyulmaksızın yapılması veya yapılmaması imkân dahilinde olan şey manasına gelmektedir.¹² Kelâm alanında ise iradeden bahsederken kaza-kader bağlamından kopuk olmaması dikkate değer bir husus olmuştur. Kelâm ilminde iradenin rolünden bahsederken de insanın özgürlüğüne sıkça değinilmiştir. Yine kelâm literatüründe kullanım alanlarına değinecek olursak kastedilen manaların sadece irade manasıyla değil, ihtiyari meşîyyet, şevk, kasd vb. sözcüklerle de kullanıldığına şahit oluruz. İrade kısaca fiilleri hayata geçirme yeteneğidir.¹³

3.2. Hürriyet

Hürriyet kelimesi, Arapça “hurr” kökünden gelir. Hurr ise fiillerde köle olmayan manasına gelmektedir.¹⁴ Günlük hayatımızda ise bu kelime birçok manada

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, t.y., 3: 187-188; Harun Işık, *Mâtürîdî'de İnsan Özgürlüğü* (Ankara: Araştırma, 2013), 58.

⁸ Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğib İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an* (Kâhire: Matbaai Mustafa el-Bali, 1961), 208.

⁹ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM, 2015), 158; Hulusi Arslan-Mustafa Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 2. Bs (TDV, 2015), 194.

¹⁰ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 158.

¹¹ Seyyid Bey, *Usul-i Fıkh Dersleri*, “İrade Kaza Kader” mad. İstanbul 1118, s. 10, 13, 159.

¹² Aliyyu'l-Kâri Ali b. Muhammed Sultan Herevi, *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber* (Kâhire: Matbaatü't-Tekaddüm, 1323), 19; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 158; Işık, *Mâtürîdî'de İnsan Özgürlüğü*, 59.

¹³ Arslan-Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 195.

¹⁴ İbn Manzûr, “Hurr”, *Lisânu'l-Arabî'l-Muhît*, t.y., 27: 195-196.

kullanılmıştır. Zorlamanın veya köleliğin zıddı olarak kullanılmasının yanında “insanın kendi kendine karar vermesi”¹⁵ anlamlarına da gelmektedir.

Hürriyet kavramının kullanım alanları oldukça fazladır. Kelâm ilminde olduğu gibi felsefe, sosyoloji, psikoloji vb. ilimlerde de tariflerine sıkça rastlamak mümkün olacaktır. Hürriyet kelimesi klasik sözlüklerde soylu olmak manasında “harâre” mastarından isim olarak gösterilir. “Hür” kelimesi ise köle olmayan anlamında kullanılır.¹⁶

Dünya düşünce tarihinde irade bağlamında hürriyet çok defa kullanılmışsa da İslâm düşünce tarihinde tartışma konuları arasında geçmemiştir. Hürriyet konusu kelâmda ise çok tartışılmış fakat hürriyet kavramı yerine “ihtiyar” kavramı tercih edilmiştir. Mu'tezile tam olarak bu kavramı benimsemiş ve insana hürriyeti uygun bulmuştur. Mu'tezile'nin deyimiyle insan yaptığı işte hür iradeye sahiptir. Cebriyye ise tam tersine insana hürriyet vermemiş adeta rüzgârın önündeki yaprağa benzetmiştir. Eş'ari ihtiyar kavramı yerine kesb kavramını tercih etmiştir. Mâtürîdî hürriyet ya da başka bir deyişle ihtiyar konusunda Mu'tezile'ye yaklaşmıştır.¹⁷

3.3. Fazilet-Rezilet

“Artmak, fazlalaşmak, üstün gelmek” anlamındaki fazilet başka bir kelime ile yani tafdil kalıbında da kullanılmıştır. “Üstün tutmak diğerlerinden üstün olduğunu göstermek” manalarında da kullanılır. Kelimenin kullanım anlamı fazlaca olup Kur'an'ı Kerim'de de geçmektedir. Tabi direkt fazilet olarak değil lütuf olarak birçok yerinde Allah'a nispet edilecek şekilde kullanılmıştır.¹⁸ Rezilet ise faziletin zıddı olarak tarif edilebilir.

Fazilet kelimesi ahlâk literatürüne sonradan dahil olmuş bir kelimedir. Kur'an'da direkt geçmemesine rağmen faziletli davranışlardan bahsedilmiştir. Bunlar; iffet, şecaat, adalet, hoşgörü, dürüstlük vb. kavramlardır. Hadis literatüründe ise bu kavrama biraz daha ağırlık verilmiştir. Özellikle “Kitâbü'l-Edeb” ve Kitâbü'l-Birr” başlıkları altında çeşitli faziletlere değinilmiştir. Bunlar yine Kur'an'da geçen kavramlarla birebir örtüşürler. Felsefe literatüründe fazilet kavramı ahlâki erdem kavramı olarak ele alınır ve işlenir.¹⁹

¹⁵ Mustafa Çağrı, “Hürriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 18: 502-504.

¹⁶ İbn Manzûr, “Hür”, 27: 195-196; Çağrı, “Hürriyet”, 18: 502.

¹⁷ Çağrı, “Hürriyet”, 18: 502-504.

¹⁸ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 301.

¹⁹ Mustafa Çağrı, “Fazilet”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 1999), 12: 268-271.

3.4. Hikmet

Hikmet kavramı Arapça bir ifade olup “hüküm” “h.k.m” sülasi (maddesinden) kelimesinden türeyen bir isimdir. Kavramın anlaşılması oldukça zor olup çeşitli tarifleri de yapılmıştır. Hüküm vermek, sağlam yapmak, bilmek, anlamak ve adaletle yargılamak anlamlarına gelen hüküm kelimesi, türevleri ile beraber oldukça geniş bir muhtevaya sahiptir.²⁰

Mâtürîdî’ye göre hikmet her şeyi yerli yerine koyma, adalet ve sonucu itibarıyla güzel davranış manalarına gelir. Burada yapılan tarifin aslında bir başka manası şu olmuştur. Hikmet bir fiilin ilk meydana gelmesinden ziyade sonucuna bakıldıktan sonra karar verilmesidir. Allah’ın hikmeti derken aslında burada murad edilen mana şudur. Allah’ın sebepsiz yere yaratması ve yeryüzüne göndermesi asla düşünülemez. Hikmet “sebebin sebebi” veya “amacın nihai sonucu” anlamına gelir.²¹

²⁰ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 1999), 23: 503-511; Hulusi Arslan, “Mâtürîdî’ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, *Hikmet Yurdu* 4 (2009): 71-90.

²¹ Kutluer, “Hikmet”, 23: 504.

BİRİNCİ BÖLÜM

KELÂMDA KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Kötülük problemi kelâm ilminde de kendine yer bulmuştur. Bu problem bazı sistemlerde tanrının varlığını inkâr etmek için bir argüman olarak kullanılmışsa da kelâmda böyle olmamıştır. Problemin kaynağı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmışsa da yaratıcının varlığının sorgulanması gibi bir şey ortaya çıkmamıştır. Söylemek gerekirse bu problem tevhid inancının tartışılmasına sebep olmamıştır. İyilik ve kötülük fiillerin niteliği olup fiilin kendisinden mi yoksa sonuçlarından dolayı mı kötü olduğu tartışılan önemli konulardan biri olmuştur.²² Kötülük göreceli bir kavram olarak değerlendirilmiştir.

Hourani'ye göre Allah'ın kötülükle ilişkisi konusu orta çağ İslâm teolojisinin ve felsefesinin bir problemi olmuştur. O bu konuda üç soru sorulduğunu söylemiştir. Birincisi Allah kötülük yapabilir mi? İkincisi eğer yapabilirse yapar mı? Niçin yapar ya da yapmaz?²³ Bu gibi sorular sürekli olarak gündemde kalmış ve uygun olan yollarla çözümlenmeye çalışılmıştır.

Mu'tezile'ye göre Allah hayrı irade eder ve yaratır fakat şerri irade etmez ve yaratmaz. Mu'tezile bu iddiasını kanıtlamak için akli birtakım deliller sunmuştur. Allah kötülükleri yasakladığı gibi onu işleyene de birtakım cezalar vereceğini bildirmiştir. İyiliği ise teşvik etmiş ve yapılması durumunda mükafat vereceğini bizlere bildirmiştir. Allah eğer bir şeyi yasaklamışsa onu yaratması Mu'tezile'ye göre abestir ki bu ise Allah için caiz olmayan bir durumdur. Allah'ın kötülüğü yaratması onun hikmet ve adalet vasfına da uymayan bir durumdur.²⁴

Mu'tezile'ye göre dünyada insanların ve diğer canlıların yaşamış oldukları kötülükler insandan kaynaklanıyorsa da bunların faili bizzat insanın kendisidir. Bahsedilen bu kötülükler ahlâki kötülük kapsamına girdiği için Mu'tezile onların failinin insan olduğunu telakki etmiştir. İnsandan kaynaklanmayan kötülüklerin ise “sel, deprem, hastalık vb.” bizzat Allah tarafından yaratıldığını ve bunların da mutlak kötülük olamayacağını söylemiştir. Mu'tezile'ye göre Allah tarafından yaratılan kötülükler insanın ibret alması için yaratılmıştır. Bu dünyada maruz kalınan

²² Metin Özdemir, “Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *İslâmî Araştırmalar*, 27 (2016): 235.

²³ Cafer Sadık Yaran, *Kötülük ve Teodise* (İstanbul: Vadi, 1997), 153.

²⁴ Hulusi Arslan, *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh)* (Kayseri, 2000), 85.

kötülüklerin de mükafatının ahirette verileceğini söylemişlerdir. Onlar kötülüğün tanrı tarafından gönderilen ceza olduğu iddiasına karşı gelerek bu iddianın tenasüh inancı olduğunu da söylemişlerdir.²⁵

Eş'arîler'e gelince onlar Allah'ın bir fiili yaratırken hikmete uygun olması fikrini kabul etmezler. Onlara göre Allah mutlak hâkimdir ve kötülüklerin de mutlak yaratıcısıdır. Bunu söylemekle beraber onlara göre yaratılan şeyler mutlak manada kötülük olarak değerlendirilemez.²⁶

Mâtürîdîler evrende var olan kötülüklerin hikmete binaen yaratıldığını savunurlar. Evrende var olan kötülükler onlara göre kötülük olarak değerlendirilmez.²⁷

Netice olarak söylemek gerekirse kelâm ilminde de kötülük problemi tartışılmıştır. Fakat Allah'ın yarattığı kötülüklerin mutlak kötülük olarak değerlendirilmesi de mümkün değildir. Başımıza gelen deprem, sel, yangın vb. durumlar için acele karar vermemek belki de bizim için daha hayırlıdır. Hayatta başımıza gelebilecek en kötü şeylerin bile bir hikmeti mutlaka vardır. Bu Mu'tezile'nin dediği gibi ahiretteki durumumuzun daha iyi olması içindir. Ya da Mâtürîdî'nin düşünce telakkisine göre değerlendirecek olursak belki de bir hikmeti vardır. Acele karar verip isyan etmek kâmil insana hiç yakışmayan bir duruştur. Bizler kaybettiğimiz küçük şeyler için üzülürken acaba dünyada bizim bulduğumuz nimetleri kaç kişi veya kişiler bulamıyor diye hiç düşündük mü? Eğer bir engelimiz yoksa buna şükretmemiz gerekmez mi? Dünyada yürüyemeyen kaç insan var hiç düşündük mü? Eğer tüm azalarımız sağlamsa o zaman her şeye acele karar vermemek gerekir. Bugün çektiğimiz sıkıntılar ahiret günü bizlere mükafat olarak dönecektir.

1. KÖTÜLÜĞÜN TANIMI

Kötülük ile ilgili düşünce tarihinde birçok tanım yapılmıştır. Felsefe ve teolojide farklı tanımlar yapılmış ve tartışılmıştır. Kelâmda kötülük kelimesi direkt olarak geçmez. Onun yerine farklı kavramlar kullanılır. Kelâmda kötülük teriminin yerine kullanılan terimlerden birisi “şerr” dir. Kötülüğe meyletmek, kötülüğü alışkanlık haline getirmek gibi manalarda kullanılır.²⁸ İnsanın fitratıyla bağdaşmayan

²⁵ Arslan, *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh)*, 106 Ayrıntılı bilgi için bk. Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 255-256.

²⁶ Nüreddin Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din (Mâtürîdiyye Akâidi)* (Ankara: TDV, 1979), 335; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 256.

²⁷ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 257.

²⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 291.

şeye de kötülük/şerr denilir. Kelimenin çoğulu “eşrar” dır.²⁹ Dini literatürde Allah’ın hoşlanmadığı şey olarak tanımlanır. Şerrin/Kötülüğün işlenmesi durumunda ise işleyen kişiye ceza verilir. Şer kelimesi Kur’an’da biri çoğul olmak üzere yirmi dokuz yerde geçmektedir.³⁰

Hadis-i Şerifte kötülük “vicdanı rahatsız eden ve insanların bilinmesini istemediği şey”³¹ olarak tanımlanır.

Kötülük kelimesi Türkçe’de kötü olma durumu ve zarar verecek iş manalarında kullanılır.³²

Kelâm ilminde şer/kötülük problemi iki şekilde ele alınır. Bunlardan birincisi yaratıcıya bakan yönüyle, diğeri ise yaratılana bakan yönüyledir. Kâinatı yaratan Yüce Allah’ın kötülükleri neden yarattığının sorulduğu temel probleme kötülük/şer problemi denir. Ayrıca kötülük problemi baştan da bahsettiğimiz gibi ateistlerin kullandığı en önemli argümanlardan biridir. Mütakellimler evrende var olan kötülüklerin tam anlamıyla kötülük olamayacağını söylemiş ve kötülük problemine daha iyimser bir tarzda yaklaşmışlardır.³³

Kâdî Abdülcebbar’a göre iyi “yapıldığı zaman kınamayı gerektirmeyen” fiil; kötü olan ise “yapıldığında kınamayı gerektiren” fiil olarak tanımlanmıştır.³⁴ Burada söylenmek istenen şudur; iyilik ve kötülüğün ölçütü övgü ve kınamadır.

Mâtürîdîlere göre övülmeye layık olan davranışlar iyi, yergiye layık olan davranışlar ise kötü olarak adlandırılır.³⁵ Nesefî ise bu konuda şu şekilde bir yorum getirir; övgüye layık olan her şeyin hikmet, övgüye layık olmayan şeylerin ise sefeh yani kabih olduğunu söyler.³⁶ Kötülüğün yukarıda bahsettiğimizden daha çok manaları da olabilir.

2. KÖTÜLÜĞÜN KISIMLARI

Kötülüğün tanımını yaptıktan sonra konuya işlerlik kazandırmak konunun anlaşılması için daha iyi olacaktır. Kötülük kavramı sadece evrenin düzeniyle alakalı

²⁹ Mustafa Çağrı, “Şer”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 38: 542.

³⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâki, “Şrr”, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim* (el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1996).

³¹ Müslim “Birr”, *Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Diyanet İşleri Başkanlığı, Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB, 2015), 3: 602.

³² Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 1997, 23.

³³ Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 254-255.

³⁴ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi’t-Tevhid ve’l-Adl* (Kâhire: El-Müessesetü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1962), 1: 6-9; Arslan-Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 261.

³⁵ Arslan-Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 269.

³⁶ Ebu’l-Muîn Nesefî, *Tabıratu’l-Edille* (Ankara: TDV, 2003), 2: 252.

bir kavram değildir. Felsefe tarihine baktığımız zaman kötülüklerin metafiziksel, doğal ve ahlâki olarak üçe ayrıldığını görürüz.³⁷

Kötülük ilâhi fiiller açısından bakıldığında zaman metafiziksel, insan eylemlerin açısından bakıldığında ise ahlâki kötülük olarak değerlendirilir. Metafiziksel kötülüğe örnek olarak ölümcül hastalıklar, depremler, sel felaketi vb. yani direkt olarak Allah'ın varlığına işaret eden, sebeplere bağlı, dolayısıyla insana zarar veren ve onu korkutan bir olgudur diyebiliriz. Ahlâki kötülük ise insanın doğrudan özgür seçimine dayanarak ortaya çıkan fiillerdir. Bu fiiller doğrudan insanın kendisi ile alakalı olan çirkin fiillerdir. Metafiziksel kötülüğün tespitinde etkilenen insanın veya doğanın kendisi olduğu için basittir. Ahlâki kötülük ise insanın özgür iradesine bağlı olduğu için tespiti zor olabilir. Tartışmaların yoğunlaştığı kötülük işte budur. Ahlâki kötülük açısından bakıldığında övgüyü hak eden fiillerin iyi yergiye muhatap olan fiillerin ise kötü olduğu söylenebilir.

Yukarıda verilen bilgilerin konunun anlaşılması için yeterli olacağını ve diğer konulara bir alt yapı sağlayacağı kanaatindeyiz.

2.1. Metafiziksel Kötülük

Metafiziksel kötülükten maksat yeryüzünün kendisinden kaynaklanan eksikliğinden bahsedilir. Bir şeyin özelliğinin tam olmaktan yoksun olması³⁸ yani eşyanın eksik tarzda yaratılmış olmasıdır.³⁹ Bu ifadenin kullanımı Leibniz'e kadar dayanmaktadır.

Leibniz'e göre bu eksiklik pozitiflik değil aksine yetkinliğin eksikliği sebebiyledir.⁴⁰ Bu eksikliğin sebebinin ise Tanrı'nın büyük hükümlerinin, bütün olası hükümler ve yönetimlerin en üstünü olması sebebiyle, orada birçok iyiliğin tam olarak ortaya çıkması için az sayıda kötülüğün bulunmasının kaçınılmaz olmasıdır.⁴¹ Buradan tam olarak anlaşılması gereken şudur; bazı iyiliklerin ortaya çıkması için kötülüklerin ortaya çıkması şarttır. Kötülükler iyiliklerin eksik olmasından dolayı değil aksine çok olmasından dolayı ortaya çıkar.

Leibniz'e göre fiziksel ve moral kötülükler metafizik bir eksikliğin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Ayrıca bu eksikliğin sonucu olarak Tanrı-hikmet algısı göz

³⁷ Selahattin Akti, "Gazzâli ve Leibniz Optimizminden Kant'ın Otantik Teodisesine Kötülük Sorunu", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 6 (2017): 36.

³⁸ Muhammed Zâhid, *El-Mevsû'atü'l-Felsefiyye el-Arabiyye* (Ma'hedu'l-İnmail-Arabi, 1983), 1: 511; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 15.

³⁹ Zâhid, *El-Mevsû'atü'l-Felsefiyye el-Arabiyye*, 1: 102.

⁴⁰ Zâhid, *El-Mevsû'atü'l-Felsefiyye el-Arabiyye*, 1: 102.

⁴¹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 31.

önünde bulundurulabilir. Tanrı'nın bu dünyayı yaratması onun en yüce olduğunu gösterir. Ayrıca bütün dünyalar arasından bu dünyayı seçip yaratması bu dünyanın en iyi olduğunu gösterir. Gerçi bu dünya iyi değil ama diğer dünyalar arasından yine en iyi olanı budur. Bu ise bizlere dünyanın bundan daha yetkin olamayacağını göstermektedir. Leibniz için "yetkin olmayan" dünya kavramında zorunlu olarak bulunan bir öğedir. İçinde fani olamayan canlıların olduğu bir dünya asla düşünülemez. Eğer böyle bir dünya düşünülüyorsa o zaman o dünyaya yetkinlik sıfatını vermekte abes olacaktır. Öyleyse tanrı bir dünya yaratacaksa bunun sonlu olması gerekirdi. Sonlu olan bir dünyada da eksikliklerin Tanrıdan değil dünyadan kaynaklanması gerekir. İşte O'na göre metafiziksel kötülük tam olarak da budur.⁴² Metafiziksel kötülükten bahsedilirken sadece dünyadan kaynaklanan problemlerle açıklamak mümkün değildir. İnsanın yaratıcısına karşı olan sorumluluklarını yerine getirmemesi de düşünülebilir. Evrende olan arazlar asla tam kötülük olarak değerlendirilemez. Leibniz'den aktarılan bir hatıradaki Lizbon depreminden bahsedilir. Evet doğrudur depremler vardır ama bu depremler acaba sadece kötülüğü mü andırıyor? Akıl sahibi olan insan kötülüğün de imtihan için yaratıldığını bilir. İnsan yaratıcısına karşı görevlerini yapmakla mükelleftir. Bu mükellefiyet onun Allah'ın işine karışılmasını gerektirmez.

Bu konuda Mâtürîdî'nin düşüncesine de değinmek yerinde olacaktır. Ona göre Allah'ın kullarına gereksiz yere zulmetmesi mümkün değildir. Allah bazı sıfatlarının tecellisi olarak merhametli olup kullarına zulmetmez. Yüce Allah'ın sahip olduğu bu güzellikler âleme de tecelli etmiştir. Bununla birlikte insan aklının kâinatta olup biteni tamamen algılaması mümkün değildir. Zaman zaman tabiatta istediği şeylerin olmaması insanın zoruna gider ve bunun sonucu olarak akılla bunu yorumlamaya çalışır. İnsan aklı kendisine zarar veren şeyleri tabiatı gereği kötü kabul edebilir. Kabul ettiği bu kötülüklerden ise psikolojik yapısı gereği kaçınabilir.⁴³

Mâtürîdî ilahi hükümlerin tamamıyla bilinmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre akıllar eşyanın hakikatini tam anlayacak kapasitede yaratılmamıştır.⁴⁴ Allah'ın dünyadaki kötülükleri daha doğrusu bize kötü gelen şeyleri hikmet üzere yarattığı malumdur. İnsanoğlu kavrayamadığı bu şeylerden sonra belki şüpheye düşebilir. Dünyada olan olaylar yaratıcının varlığının en mükemmel tecellisidir. Bu

⁴² Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 31.

⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 423.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 312.

arada şunu da belirtmek gerekir; İnsan yaradılışı gereği bu hikmetleri kavrayamaz. Zaten Allah'tan başkası bu hikmetlere vakıf olamaz. Vakıf olunması demek Rabbin kusurlu olmasını gerektirir ki bu da abes olur. Yaratılan bu şeyler yani kötülükler Allah'ın yaratmasıyla kötülük vasfını almazlar. Aksine kötülük eşyanın kendisine ait bir özellikten ibarettir.

Mâtürîdî'ye göre insan hikmetin gereğini kavrama konusunda tam yetkiye sahip değildir. Mâtürîdî bu konuların fazla irdelenmesinin doğru olmayacağını araştırılsa bile akılla tam olarak kavranmasının imkânsız olduğunu belirtir. Bu düşüncesini de herhangi birinin Allah üzerinde etkisi olamayacağı tezine dayandırır. Allah'ın hikmetsiz olan bir işi yaratmayacağını bizlere bildirir. Hikmetsiz bir işi ise asla imkân dahilinde görmez.⁴⁵ Mâtürîdî insanın hikmeti kendisine göre yorumlamasını da doğru görmez. Yaradılışın gayesini anlamakta aciz olan insanın Allah'ın hikmetini anlaması imkânsızdır.⁴⁶

2.1.1. Kötü Fiillerin Meydana Gelişi

Allah dileseydi daha iyi bir dünya yaratır mıydı? Bu soruya evet cevabı verilebilir. Fakat o zaman imtihanın değeri olur muydu? Mâtürîdî'ye göre Allah tarafından yaratılan her şeyin mahiyeti tam olarak anlaşılmasa da bir hikmeti vardır.⁴⁷ O halde bizlerin kötü bildiğimiz bazı şeyler kötü olarak değerlendirilemez. Bunların ayyuka çıkmasının bir sebebi olmalıdır. Peki bu kötü fiillerin meydana gelişi nasıl olmuştur? Aşamalarını verdikten sonra gerekli açıklamaları yapmaya gayret edeceğiz.

Kötülük meselesi fiillerle alakalı olduğu için öncelikle fiilin nasıl meydana geldiğini hangi aşamalardan geçtiğini öğrenmek konunun daha iyi anlaşılması için faydalı olacaktır. İyi olan fiili yapan insanlar övülür, kötü fiili işleyenler ise yerilir. Bundan dolayıdır ki vacip olan bir fiili yapanı övmemiz kötü fiili işleye kimseyi de kınamamız gerekir. Oysaki bir kişiyi yaratılışından dolayı yani fiziksel özelliklerinden dolayı övmemiz veya yermemiz abes olur. Kâdî Abdülcebâr bunun insanın fiillerinin yaratıcısı olduğuna delalet ettiğini dile getirir.⁴⁸

Kâdî Abdülcebâr kötü fiillerin Allah tarafından yaratılmış olması halinde Kur'an ve Peygamberin gönderilişinin abes olacağını söyler. Bunun sonucu olan

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 205.

⁴⁶ Emine Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 242.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 168.

⁴⁸ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn (Dinin Temel İlkeleri)* (İstanbul: Endülüs, 2017), 84-85.

sorgulama ve ceza verme de adalete ters düşerdi. Eğer diğer itikat sahiplerinin söylediği gibi kötü fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu söylersek o zaman Peygambere verilen emirleri nasıl izah ederiz? İyilik kulun fiili olmasa Allah onu neden emretsin? Allah kuluna karşı bir şeyi yasaklıyorsa o zaman onu neden var ediyor? Allah eğer düşmana düşmanlık vasfını vermişse o zaman neden düşmanla savaşalım? Madem iyilik ve kötülük sadece Allah'a izafe ediliyor o zaman neden kullar imtihan ediliyor? Kâdî Abdülcebâr bu iddianın sahiplerinin bu konuda yanlışlıkların ve düşüncelerinin yersiz ve saçma olduğunu söyler⁴⁹

Mâtürîdî Mu'tezile'nin bu yorumuna şu şekilde cevap vererek onları eleştirir. Sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinizin güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir" (el-En'am, 6/65) ilahi beyanı, Mu'tezile'nin iddiasını çürütmektedir. Biliriz ki adam öldürmek, savaşmak ve heva ve heveslerinin peşinden gitmek fiilleri kullar tarafından işlenen ve Allah'ın yarattığı fiillerdir.

"Ve yalnızca senden dileriz" (el-Fatiha, 1/4)⁵⁰ ayetini Mâtürîdî insanın din ve dünya ile ilişkili bütün işlerinde sadece Allah'tan yardım dilemesi olarak yorumlar. Ayrıca ifade edilen kelâmın "yalnız sana kulluk ederiz" mealindeki oluşan Allah'a sığınmanın ardından, emrettiği kişinin emredilen veya yasaklanan fiilden korunabilmesi adına Allah'tan yardım dilemesi manasına da gelebilir. İnsanlar arasındaki genel yargı da bu şekilde olmuştur. İnsanoğlu Allah'tan yasakladığı şeylerden kaçınma konusunda yalnızca O'ndan yardım isterler.⁵¹ Burada aslında murad edilen mana şudur; fiillerin yaratıcısı olan yalnızca Allah'tır. Zaten başka türüsünü düşünmek Mâtürîdî'ye göre küfür sebebidir. Fiilin oluşum safhasının Allah'ın elinde olduğunu söyleyen Mâtürîdî sonraki safhalarda da asla yaratıcıyı saf dışı bırakmaz.

Mu'tezile'nin insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu düşüncesini Mâtürîdî şiddetle eleştirerek onlara cevaplar verir. Çünkü kulun fiili işlemedeki o iradeyi ona veren de Allah'tan başkası değildir. Mu'tezile'ye göre ise kişinin yükümlü tutulduğu hususları yerine getirmesi için verilen iradenin bir kısmı dahi Allah nezdinde kaldığı sürece kulun cezalandırılması caiz değildir. Bundan dolayı insanın kendisine verilmiş olan bir şeyi istemesi ilâhi lütfu gizlemesi anlamına gelir ki bu da

⁴⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhtasar fi Usûli 'd-Dîn (Dinin Temel İlkeleri)*, 85.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 1: 45.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü 'l-Kur'an Tercümesi*, 1: 45.

nankörlük sebebidir. Sonuç olarak bu da Allah'ın kullarından bir lütfu gizlemesi anlamına gelir. Allah hakkında böyle bir zan beslemek küfürdür.⁵²

Başka bir ayette *de* “azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir” (el-Bakara, 2/16) denilmektedir. Bu ayeti yorumlarken Mâtürîdî şöyle der; Allah onlara azgınlık yapmaları için irade verir. Yani bu fiili yine Allah yaratır. Bu kişiler kendi iradeleriyle yaptıkları azgınlıkları da ömürlerinin sonuna kadar devam ettirir. Burada vurgulanan aslında şudur. Bir fiil Allah'ın izni olmadan yapılmaz. İkinci mesele ise Allah için kötü fiilin yaratıcısı denilebilir mi? El-hak denilebilir. Allah nasıl ki iyilik fiilini yaratırken tam anlamıyla bu fiili yapmaya muktedirdir işte öyle de kötülük fiilini yaratmaya da muktedirdir. Mu'tezile kötü fiilin Allah tarafından yaratılmasının adalete ters olduğunu savunur. Burada Mâtürîdî Allah'ın bütün fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu ifade eder.⁵³

Sonra “kalplerinin üstüne örtüler çektik” (el-En'am, 6/26)⁵⁴ mealindeki âyette Yüce Allah küfür fiilini yaratmayı kendi zâtına nispet eder. Bu iki anlama gelebilir. Ya onlarda bulunan küfür fiilini yaratmış ya da kalplerindeki küfür karanlığını yaratmıştır.⁵⁵ Kötülük fiili yaratılışından itibaren Allah'ın tasarrufunda olup başka ihtimal düşünülemez.

Başka bir âyette de “nihayet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz onun canını alırlar” (el-En'am, 6/61) der. Mâtürîdî, bu ayeti insan fiillerinin yaratıcısının Allah olduğuna delil getirir. Allah başka bir ayette de “Ölümü ve hayatı yaratan O'dur” (es-Secde 32/11) buyurur. Görevli meleklerin Allah'ın iradesi dışında bir şey yapması nasıl düşünülemezse Allah'tan başkasının kötü fiilleri yaratması da düşünülemez. Mu'tezile'nin bu ayeti Melek insanın ruhunu çekip alır ve onları bir yerde toplar şeklinde yorumlaması karşısında Mâtürîdî ayetin yorumunun yukarıdaki gibi olduğunu ifade eder.⁵⁶

Mu'tezile'nin eleştirildiği hususlardan birisi de” kötülüklerin Allah tarafından değil insanlar tarafından yaratıldığı” düşüncesidir. Mâtürîdî ise onlara kendilerine referans gösterdikleri ayetler üzerinden cevap verir. “Sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir” (el-En'am, 6/65) ilahi uyarısının Mu'tezile'nin iddiasını çürüttüğünü söyler. Mâtürîdî, adam öldürmenin, Mü'min

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 46.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 72.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 46.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 5: 46.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 5: 105.

grupların kendi aralarında savaşmasını ve heva ve heveslerin gerçek fiiller olduğunu ve bunların Allah tarafından yaratıldığını ifade eder. Bilhassa insanların gruplara ayrılmasını da Allah emretmiş ve öyle de olmuştur. Mâtürîdî'ye göre bu ayet dahi Mu'tezile'nin delillerini çürütmeye yeterlidir. Burada Mu'tezile insanların kötü fiillerin bizatihi yaratıcısı olduğunu ve kötülüğün Allah'a izafe edilmesinin bazı sorunlar doğuracağını iddia eder. Mâtürîdî ise böyle bir şeyin olmadığını aksine Allah'ın her şeyi bir hikmete binaen yaptığını savunur.⁵⁷ Kötülük fiilinin tüm aşamalarının Allah'a ait olduğunu söyleyen Mâtürîdî başka bir şeyin düşünülmesinin Allah'ın birliğine hanel getireceğini de hatırlatır.

Mu'tezile kötü fiillerin yaratılmasında sürekli olarak ahlakı konu edinerek onun yaratılmasının Yüce Allah'a izafe edilmesinin mümkün olmayacağını ve kötü fiillerin Allah'a nispet edilmesinin adalet ilkesine ters düşeceğini ifade eder. Aslında günümüzde kötülüklerden bıkmış ve hayatına sürekli iyi yolda geçirmeye çalışmış bir insanın dahi kötülükleri doğrudan Allah'a değil insanın kendisine yüklediğini görürüz. Burada Mâtürîdî'nin anlatmak istediği temel fikir şudur. Kötülükleri yaratanın insan olduğunu söylemek bizi şirke götürebilir. İyi fiillerin yaratılmasında ise hiçbir problem ortaya çıkmamış kimse kimseyi tekfir etmemiştir. Zaten burada yapılan eleştirilerin genelinde böyle bir problem yoktur.

2.1.2. İlahî İrade-Kötülük İlişkisi

İlahi irade kötülük fiillerinin çözümünde önemli bir rol oynar. Bu konuyu şu soruyu sorarak başlayabiliriz. Allah kötülükleri bilerek ve isteyerek mi yaratıyor yoksa onu insanın iradesine göre mi yaratıyor? Eğer Allah'ın gücü yetiyorsa kötülükleri neden önlemiyor? Yoksa bizim bilmediğimiz başka hikmetler mi var? Bu sorular ateistlerin sürekli gerek tanrıya gerek kullara sorduğu temel sorulardır. Bu soruları sorarken ateistler bu soruların cevabının olmadığını da savunurlar. Bizim burada yapmaya çalışacağımız onların iddialarına tam anlamıyla karşılık vermek değildir. Asıl amaç yaratıcının dünyayı neden yarattığına ulaşip ona hakkıyla kulluk etmektir. İnsan dünyanın neresinde olursa olsun bu konuyu her zaman tartışmış ve çözümler aramaya çalışmıştır. Denilebilir ki Allah neden sadece iyiliğin var olmasına müsaade etmiyor da kötülüğü de irade edip yaratıyor? Rab insanın akıl sahibi olduğunu ve düşünmenin insanı doğru yola ileteceğini bildirmiş o da yetmemiş uyarıcılar

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 5: 113.

göndermiştir. İşte bizler de bu bölümde ilâhi irade-kötülük ilişkisini bu iddialar doğrultusunda işlemeye gayret edeceğiz.

Mâtürîdî kelâmcıların fiillerin yaratılması hakkındaki görüşleri her ne kadar Eş'arî kelâmcılarla uyuşsa da biraz fark vardır. Çünkü Mâtürîdîlere göre Allah kötülüğü irade etse de yapımı aşamasında insanın rolü de vardır. Yani onlara göre insan her ne kadar tamamen olmasa da kısmen fiillerinde hürdürler. Onlara göre Allah her şeye şâmidir ve kötü fiillerin de yaratıcısı bizzat Allah'tır.⁵⁸

Kâdî Abdülcebâr'a göre Allah hoşlandığı ve kulları için iyi olarak gördüğü fiilleri irade etmiştir. Kötü ve karşılığında cehennemi sunduğu fiilleri irade etmemiştir. Günah olan şeyler Allah'ın irade ettiği şeyler değildir.⁵⁹

Mâtürîdî'ye göre hayır ve şer bizzat Allah'ın iradesi ile oluşmuştur. Burada değinilmesi gereken nokta hikmet meselesidir. Allah kötülüğü yaratır ama onu emretmez. Allah'ın yarattığı ve bize kötü gelen fiillerin yaratılmasında mutlaka Allah'ın bir hikmeti vardır. Kötülük gibi görünen fiillerin gerçek oluşunu Mâtürîdî kabul edip bunların kötülük olarak değerlendirilemeyeceğini ifade eder.⁶⁰

Allah'ın yaratması her şeye şâmil olduğu gibi, O'nun iradesi de mutlak olup her şeye şâmidir.⁶¹ Hayır-şer gibi fiiller Allah'ın iradesi ile oluşur.⁶² Nasıl ki îmân fiili Allah'ın iradesi ile oluşuyorsa kötülük fiili de Allah'ın iradesi ile oluşur. Allah şerri irade etmeseydi şerrin meydana gelmesi düşünülemezdi⁶³ Kur'an ilahi iradenin genel olduğunu, yani Allah'ın hem iyiyi hem de kötüyü irade ettiğini bizlere bildirir.⁶⁴ Bunlarla beraber Allah iyiliği hem irade eder hem de ondan razı olur ancak kötülüğü yaratır ama onu kullarına emretmez ve ondan hoşlanmaz.⁶⁵

Eş'arî Allah'ın iradesi konusunda en katı olandır. O'na göre Allah hem iyiyi hem de kötüyü kendi iradesi ile yaratır ve onu emreder veya yasaklar. İrade konusunda İslâm düşünce tarihinde en katı görüşe sahip olan Eş'arîler irade konusunda başka türlü düşünmenin tevhîd ilkesine aykırı olduğunu söylerler.⁶⁶

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 286-287; Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 201.

⁵⁹ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn (Dinin Temel İlkeleri)*, 106.

⁶⁰ Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 257.

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 286; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Rağbet, 2010), 76.

⁶² Nüreddin Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)* (Ankara: TDV, 1979), 71; Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 76.

⁶³ Kemâleddîn İbn Hümâm, *el-Müsâvire* (Bulak, 1317), 119.

⁶⁴ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)*, 71.

⁶⁵ Ebu'l-Bekât Abdullah b. Ahmed Nesefî, *el-İ'timâd fî'l-İ'tikâd* (İstanbul, 1962), 80.

⁶⁶ W. Montgomery Watt, *İslâmın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader* (İstanbul: Bereket, 2011), 185-192.

Mu'tezile'ye göre Allah kötülüğün kötü olduğunu bilmekte ancak onu irade etmemektedir. Allah kötülükten berî olup onu yaratmaya ihtiyacı yoktur. Allah'ın kötülüğe ihtiyacı yoktur ve durumu böyle olan hiçbir varlık da kötülüğü işlemez ona yanaşmaz.⁶⁷

Kâdî Abdülcebbar, Allah'ın fuhşiyatı yaratmadığına dair görüşlerine şu önermeyle delil gösterir; “Şayet kötülükler ve fuhuş, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, o zaman yarattığı kötülüğü bir yönden takdir etmiş olur ve onlara razı olurdu. Bu küfürdür. Allah'ın kötülüklere rızası olmadığına göre bu, Allah'ın hükümlerinden değildir.”⁶⁸

Bakara sûresinde geçen “Şüphe yok ki Allah dilediğini doğru yola iletir” (el-Bakara, 2/213) ayetini Mâtürîdî Allah'ın iradesine bağlar. Allah dilediği kimseye hidayeti verir dilediği kimseye de dalaleti verir. Eğer Mu'tezile'nin iddiası gibi Allah herkese hidayeti nasip edecek olsaydı ayetteki dilediğine lafzını kullanmazdı. Ayette yer alan “men yaşâu” ifadesi ile bu kanıtlanmış olup iman ve küfrün Allah tarafından dilediğini ifade etmektedir. Mu'tezile'nin dediği “Allah herkesin iman etmesini dilemiş fakat bazı insanlar iman etmemiştir” iddiası da Mâtürîdî'nin bu izahına göre tutarsız görünmektedir.⁶⁹

Bu ayetin başka bir tefsirinde de: “çünkü Allah, samimi bir niyetle hakikâte ulaşmak isteyenleri dosdoğru yola iletir”⁷⁰ denilmektedir. Başka bir yerde “Allah dilediği/layık gördüğü kimseleri hak ve hakikâte eriştirir” (el-Bakara, 2/213) denilmektedir. Birinci yoruma göre Allah dileyen kimseleri ikinci yorumda ise dilediğini hakikâte eriştirir ifadeleri kullanılmıştır. Aslında her iki yorum da kayda değer bir şekilde şunu ifade eder; Allah kötülüğü de yaratmış fakat onu insanoğluna emretmemiştir. Eğer öyle olsaydı Allah insanlara yine onlardan olan elçiler göndermez ve onları kendi akıllarıyla baş başa bırakırdı. Allah'ın irade etmesiyle insan bir yandan cennette diğer taraftan ise cehennemde olacaktır. Mâtürîdî'nin sisteminden bahsederken hikmet kavramını işlememizin temel sebebi de budur. Bir başka âyette de “Yoksa siz ey Mü'minler, daha önce gelip geçenlerin mâruz kaldığı sıkıntılarıyla karşılaşmadan cennete gireceğinizi mi sandınız? Onları/geçmiş ümmetleri öylesine

⁶⁷ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni fî Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, 1: 177; Abdunnâsır Süt, *Mu'tezile ve Ahlâk* (İstanbul: İz, 2016), 206.

⁶⁸ Kâdî Abdülcebbar, “Resailü'l-Adl ve't-Tevhîd”, *el-Muhtasar fî Usûli'd-Dîn* (Kâhire, 1984), 241-242 Ayrıca bk. Süt, *Mu'tezile ve Ahlâk*, 207.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 2: 23.

⁷⁰ Ayetin Ayrıntılı Yorumu İçin bk. Mahmut Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali* (Konya: Armağan Kitaplar, 2017), 52.

yoksulluk, öylesine darlık sarmış ve öylesine sarsılmışlardı ki içlerinde bulunan Allah'ın elçisi ve yanındaki Mü'minler "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" diye feryat ediyordu. Şundan emin olun ki Allah'ın yardımı yakındır." (el-Bakara, 2/214)

"Yoksa siz sandınız mı" ifadesi istifham edatı ile oluşmuş bir cümledir. Burada Mâtürîdî'ye göre Allah, Muhammed (sav) ümmetine seslenmiş ve onların ümide kapılmamasını söylemiştir. Geçmiş ümmetlerden birçok kişinin acı çekmeden cennete yine Allah'ın iradesi ve izni dahilinde girdiğinden bahsedilmiştir.⁷¹ Aslında burada dikkat çekilmek istenen husus şudur; İnsanlar mü'minlerin hiç sorgusuz sualsiz cennete gireceklerini sanıyorlar. Allah hiçbir kulunun ateşte yanmasını kötülüklerle hayatının mahvolmasını elbette istemez fakat kul kendisine verilen iradeyi kötüye kullanırsa işte o zaman azabı hak eder. Kaldı ki zaten Mâtürîdî'nin düşüncesinin temelini oluşturan hikmet kavramı dikkate alındığında Allah'ın kimseye zulmetmediğini aksine insanların kendi nefislerine zulmettiğini açıkça söyler.

Kötülüklerin yaratıcısının Allah olduğunu belirten Mâtürîdî başka bir ayetin tefsirinde de şunları ifade eder; "size öğrettiği gibi" (el-Bakara, 2/239) âyeti kerimesinin aslında insanın bir şeyi bilmesinin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu açıklar. Âyetin açıklanan kısmı ile birlikte anılan "insana bilmediğini öğreten" (el-Alak, 96/5), "okumayı öğretti" ve "açıklamayı öğretti" (er-Rahman, 55/2-4) ayetlerin aslında insana ait olan fiillerin meydana gelmesinde Allah'ın iradesinin olduğunu söyler. Allah buradaki beyanlarda aslında şunu ifade etmektedir. Eğer sizlere ben bu fiilleri öğretmeseydim bunu siz iradenizle gerçekleştiremezsiniz. Bu fiillerin meydana gelmesinde ilahi bir irade varsa o zaman kötülüğün meydana gelmesinde daha doğrusu işlenmesinde de ilahi bir irade vardır. Eğer burada söylendiği gibi Allah'ın iradesi olmasaydı belirtilen fiillerin hepsi için başka öğreticilerin iradesi aranacak ve sonuçta ayette açıklanan beyanların hiçbiri bulunmayacaktı. Binaenaleyh Allah öğretme fiilini kendisine nispet ederek bu ve bunun gibi fiillerin kendi iradesi dışında gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bizlere bildirmiştir. Yukarıdaki ayetlere hangi mana verilirse verilsin karşımıza fiillerin yaratılması ve irade edilmesi hususunda Allah'ın iradesi belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁷²

"Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı." (el-En'am, 6/107) Mu'tezile bu âyet hakkında şöyle der: Burada dile getirilen meşiet, cebir ve zorlama anlamına gelir. Yani denilmek istenen Allah dileseydi onları şirk ve küfür konusunda aciz bırakır ve

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 24-26.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 147-148.

dalaletle girmelerine izin vermezdi. “Bize göre ise meşiet, tercih anlamına geldiği gibi ona bela geldiği zaman ve imtihan zamanında itaate götüren tercih anlamındadır. Bu ayette sizin açıkladığınız gibi Allah’ın zorlaması olsaydı işte o zaman şu soruya da mantıklı cevap vermeniz gerekirdi. Allah madem onlardan şirki kaldırmaya muktedir o zaman neden yapmıyor? İşte bu soruya verilen cevap da mantıklı olmalıdır. Halbuki biz biliriz ki cebir altında olan insanın yaptığı işlerde insanın kendi iradesinden bahsedilemez ve o zaman insana verilen cezanın da anlamı olmaz. Dolayısıyla bu ayetin manası sizin anladığınız şekilde değil bizim söylediğimiz şekildedir”⁷³ derler.

Mâtürîdî bu ayeti İslâm yoluna girmenin Allah’ın lütfu ve ihsanıyla olacağına delalet ettiği şeklinde yorumlar. “Allah’ın kendisine hakkıyla ibadet eden ve salih amel işleyen kullarına lütufta bulunması ve aynı şekilde kendisine şirk koşan kişileri de bundan mahrum bırakması bir hakktır.”⁷⁴

Katâde Mu’tezile’nin bu iddiasına karşın “eğer isteseydik o kişiyi bunlarla yüceltirdik” (el-A’râf, 7/176) ayetiyle karşılık vermektedir. Allah’ın doğru yolu gösteren bu ayetlerine karşın şeytanın insan üzerinde bir etkisi olmazdı. Fakat Rab kullarını hikmeti gereği imtihan etmektedir. Katâde bu ayette Allah’ın kullarını neler yapabileceğini bildiği için onlara müdahale etmediğini savunur. Nasıl olursa olsun bu ayetin Mu’tezile’nin delilini çürüttüğünü ifade eder. Allah Teala burada kulunu kendi iradesi ile yücelttiğini ifade eder. Yani buradaki meşietin anlamı budur. Bizler de buradan şu sonuca varabiliriz: Katâde’nin bu ayetteki yorumundan Allah’ın kötülüğü irade etmede tek muhatap olduğu söylenebilir.⁷⁵

Yukarıda geçen görüşlere baktığımızda karşımıza bazı fikirlerin çıktığını gördük. Bazen insan kendi kendine düşünür. Allah bizlerin kötülük etmesini istemiyorsa kötülüğü neden irade edip yaratıyor? Bunun temel cevabını verebilen kimse kendisine verilen nimetlerin farkına varmış olmakla mutlu olan insandır. Mu’tezile aslında Allah’ın kötülüğü irade etmeyeceğinden bahsederken insanın hürriyetine de değinmiştir. Örnek verecek olursak asansörde olan bir insan binanın katlarına çıkacağını bilir. Asansörü yaratan Allah olduğu gibi insanı da yaratan Allah’tır. İnsanoğlu sadece kendisine emredilen şeyleri yapıp nehyedilen şeylerden kaçınmakla ve Allah’a kulluk etmekle yükümlüdür. İnsanın mükerrer varlık olması

⁷³ Yukarıda verilen iddianın sahipleri Mu’tezile kelâmcılarıdır. Bilindiği gibi Mu’tezile kötülükte Allah’ın iradesinin olmadığını iddia eder. Daha önce de açıkladığımız üzere onlar kötülüğü Allah’a izafe etmekten sakınırlar. Meşiete tercih demelerinin sebebi ise insanın iradesini devre dışı bırakmamak içindir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an Tercümesi*, 2017, 2: 191.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an Tercümesi*, 2017, 2: 191.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 6: 127-128.

onun her şeyi yapabilmesi anlamına gelmez. Eğer bazı kişi ve kişilerin yaptıkları kötülük sadece insanlara has olsaydı o zaman kötülükten etkilenen insanın ne suçu var? Eğer irade eden Allah olmasaydı o zaman diğer insanların zarar görmesi kaçınılmaz bir gerçek olacaktı. Allah da bu zararın bertaraf edilmesi için insana gereğinden fazla yetki vermemiştir. İradenin yegâne sahibinin Allah olması bizlerin özgürlüğüne bir halel getirmez aksine bizlerin şereflenmesine bir vesile olur.

2.1.3. İlahî Adalet ve Hikmet-Kötülük İlişkisi

İslâm'ın değerlerine uyan ve Allah'ın adaletine güvenen kişiler arasında aslında yerin ve göğün adil bir şekilde yaratıldığı ve hatta insanların güvenle yaşamasında Allah'ın adil kanunlarının olduğu konusunda ihtilaf olmamıştır.⁷⁶ İlahi adalet-kötülük ilişkisi ise kelâm ekolleri arasında tartışma konusu olmuştur. İşte tartışmalar bu konu etrafında şekillenmeye başlamıştır.

İlahi adalet kavramını kullanan ilk kelam ekolü Mu'tezile olmuştur. Hikmet kavramı ile özdeşleştiren ekol ise Mâtürîdîyye olmuştur. Mu'tezile'ye bunun için *el Adl ve'l-Adliyye*⁷⁷ denilmiştir. Bu konu aynı zamanda irade ile ilgili olması hasebiyle fazla tekrara düşmeden konuyu ilahi adalet kavramıyla ele almaya gayret göstereceğiz.

Bu konu daha çok irade ile ilgili olarak kullanılmıştır. Mu'tezile'nin ilk temsilcilerinden birçoğu irade konusunda insana sorumluluklar yüklemiş ve Allah'ın kötü olanı idare etmesinin onun hikmetine gölge düşüreceğini savunmuşlardır. Onların tasavvurlarında tek adalet sahibi olarak Allah vardı ve adil olanın da kötülüğü irade etmesinin mümkün olmadığını savunmuşlardı. Adil olmanın verdiği bir diğer güzellik ise insanlara emredilen şeylerden dolayı onları hesaba çekmemektir.⁷⁸

Mu'tezile kötü fiillerin yaratılması konusunda Allah'ı değil insanın kendisini sorumlu tutmuştur. Eğer Allah'ın adaletinden bahsedilecekse o zaman kötü fiillerin ona izafe edilmesinin abes olacağını söylerler. Hâlbuki Allah sadece iyi olanı irade eder. Ehl-i Sünnet ise bu konuda Allah'ın adaletine gölge düşmeyeceğini ve Allah'ın asla zalim vasfıyla nitelenemeyeceğini söyler.⁷⁹

Yukarıda ifade edilen görüşler her ne kadar Mu'tezile'nin çoğunun savunduğu gibi olsa da aralarında kendilerine muhalefet eden görüşlerin de olduğunu görürüz. Nitekim Nazzam'a göre Allah'ın yapmayacağını bildiği şeylere kâdir olması demek,

⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyan* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 13: 118; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 105.

⁷⁷ Ali Sami Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm* (Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1977), 1: 432.

⁷⁸ Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 106.

⁷⁹ Neşşar, *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*, 1: 432.

Allah'ın bunu bilmesini ortadan kaldırmakta, dolayısıyla O'nun câhil olduğunu ve O'nun alim olmadığını söylemek anlamına gelir. Buna karşılık Kâdî Abdülcebbâr Nazzam'ın görüşlerinin asılsız olduğunu ve bu sözlerin de Ebu Leheb ve İblis'in imana güçlerinin olmadığını gösterdiğini söyler. Zîrâ bunların iman fiiline güç yetirmediklerini söylemek, Allah'ın bu ikisinden imanın meydana gelmeyeceğini bilmediği anlamına gelir ki bu ise kötü bir şey olur.⁸⁰ Bununla birlikte Mu'tezile arasında aşırı derecede fikir ayrılıkları olduğu söylenemez. Onların çoğuna göre Allah kötülüğü yaratmaz.⁸¹

Kâdî Abdülcebbâr ise kötülüklerin Allah tarafından yapıldığını söyleyenlerin delillerini çürütmeye çalışarak onlara şu cevabı verir: *“Eğer sizler Allah'ın kötüyü yarattığını ve bununda bir hikmete binaen olduğunu söylüyorsanız yanılıyorsunuz. Onlara şu şekilde cevap verir. Zulüm yapan kimse yaptığı bu zulümden dolayı ayıplanır ve nâkıs olur. Yüce Allah hakkında sizin söylediğinizin caiz olduğunu söylersek işte o zaman dünyadan anladığımızın aksine, Allah'ın yalan haber vermesine rağmen yalancı olmayacağını ve abes bir iş yapmasına rağmen onun hikmetli bir şekilde yapıldığını söylemek caiz olur. Bu ise adil olan Allah hakkında düşünülemez.”*⁸²

Şayet o kimseler Allah'ın mülkünde olandan dolayı bunu yapabileceğini ve ondan hesap sorulamayacağını söylerse bu iddianın sahibine de şöyle denir; *“bir insan kötü olan bir şeyi yine kendi mülkünde yaptığı zaman örneğin bir köleyi öldürdüğü zaman veya o köleyi hırpaladığı zaman ona ayıplanma gerekmez mi? İşte bu sebeple Allah'ın da ahirette çocuklara azap etmesi düşünülemez o Allah'ın adaletine aykırıdır.”*⁸³ Mu'tezile Allah'ın âdil olduğunu ve asla adaletten taviz vermeyeceğini savunur. Onlar kötülüklerin Allah tarafından yaratılmasının mümkün olmadığını kabul ederler. Mâtürîdî düşüncede etkili olan ve Allah'ın yaptıklarının bir hikmete dayandırılmasına bu şekilde cevap vermişlerdir.

Mu'tezile'ye göre Hâkim olan Allah her fiili bir hikmet dairesinde yaratır. Maksatsız fiilin boş bir işten ibaret olacağını ve bunun da Allah için imkânsız olduğunu savunurlar. Burada değinilmesi gereken başka bir şey ise faydadır. Zira

⁸⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğni fi Ebvabi 't-Tevhid ve 'l-Adl*, 1: 141.

⁸¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail Eş'arî, *Makâlâtü 'l-İslâmiyyin* (Kâhire, 1969), 1: 275.

⁸² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar fi Usûli 'd-Dîn (Dinin Temel İlkeleri)*, 82-83.

⁸³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhtasar fi Usûli 'd-Dîn (Dinin Temel İlkeleri)*, 83.

Allah'ın faydaya ihtiyacı olmadığına göre kulları için hikmetli davranması ve onlara faydalı olması lazımdır.⁸⁴

Nesefî hikmetin övgü ve kemâl sıfatlarından olduğunu, sefehin ise akılsızlık olduğunu söyler. Allah'ın yalnızca hâkim sıfatıyla sıfatlanacağını ve bunun da aksinin düşünülemeyeceğini söyler. Mâtürîdîlere göre hikmet, ilim yönünden olsun fiil yönünden olsun iki şekilde de Allah'ın yaratma sıfatıyla birleşiktir.⁸⁵

Mâtürîdî düşüncedeki hikmet kavramı genelde Mu'tezile'nin görüşü ile paralellik gösterse de biraz fark vardır. Bilindiği üzere Mu'tezile Allah'ın en güzeli yaratmasını Allah için vacip bilir. Fakat Mâtürîdî'de böyle bir zorunluluk yoktur. Onlara göre O'nun yarattığı fiilin varlıklara bir yarar sağlamasına gerek yoktur. Aksine Hâkim olanın hikmetli şeyler yapabileceğini iddia ederler.⁸⁶

Mâtürîdî'ye göre âlemin yaratılmasında ve diğer fiillerinde mutlaka bir hikmet vardır. O'nun abes bir iş yapması asla düşünülemez. Allah'ın yarattığı bir eksiklik olmasından bahsetmek bir yana onun hikmetsiz bir iş yapacağını düşünmek ancak cahillik olur.⁸⁷

Mâtürîdî her fiilin bir hikmete dayalı olarak meydana geldiğini savunur. Eş'arîler ilahi fiillerin hikmetle bağlantılı olmadıklarını söylerler. Yani onlara göre fiilde hikmet aramak yersizdir. Mâtürîdîlere göre ise ilahi fiiller hikmetle bağlantılıdır ve oluşan sebepler hikmete bağlanabilir.⁸⁸

Mâtürîdî'ye göre amaçlanmış bir netice olmaksızın bir şeyin yapılması veya yapılmaması hikmet dışıdır.⁸⁹ Buna göre Allah'ın fiillerinde hikmet bulunması kaçınılmazdır.⁹⁰

Sonuç olarak denilebilir ki adaleti savunan Mu'tezile de hikmeti ve Allah'ın hikmetsiz bir iş yapmayacağını savunmuştur. Zaten bizleri dünyaya gönderen Allah'ta bizleri niçin yarattığını bizlere bildirmiştir. Hikmetsiz bir iş yapmak demek onu yapanın cahil olduğunu söylemek demektir ki bu ise Yüce Allah'ın münezzeh olduğu

⁸⁴ Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 388.

⁸⁵ Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 2: 505; Emrullah Yüksel, *Mâtürîdîler ve Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları* (İstanbul: Düşün, 2012), 96.

⁸⁶ Ebû Yusr Muhammed b. Muhammed Pezdevî, *Ehl'i-Sünnet Akâidi* (İstanbul: Kayıhan, 1988), 186; Fethi Kerim Kazanç, "Tanrı ve Kötülük", *EKEV Akademi Dergisi*, 35 (2008): 15.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 354; Emine Ögük, "İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Öğreti: Hikmet", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (t.y.): 25.

⁸⁸ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, 72; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 277.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne* (Beyrut, 2004), 3: 321,411.

⁹⁰ *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî* (İstanbul: İFAV, 1997), 283-285; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 277-278.

bir meseledir. Kötülük meselesinde de diğer meselelerde olduğu gibi olayların içyüzünü bilmeden konuşmamak gerekir. Eğer Allah bu dünyayı yaratmasaydı bizler de olmayacaktık. İşte bu da bir bakış açısı olabilir. Eş'arî'nin savunduğu gibi eğer her şey sadece Allah'a dayandırılıysaydı ne gibi sorunlar ortaya çıkardı? Birincisi insanlar yaptıkları kötülöklere sürekli bir kılıf uydurup yapmaya devam ederlerdi. Zaten İslâm dünyasının en çok üzerinde tartıştığı konu kader meselesi olmuştur. Önemli olan onun kudretinin nasıl anlaşıldığıdır. Hiçbir bir mütekellim salt akılla çözülebilir demiyor. Salt akıl olsaydı o zaman insanoğlunun bu düzendeki her probleme bir çözüm bulması gerekecekti. Aksine bizler sonuç olarak şunu deriz: Allah âdildir ve o en güzel olanı yaratmaya muktedirdir. Allah hikmetsiz hiçbir iş yapmayacağı için evrende olan kötülüklerin de mutlaka bir hikmeti vardır.

2.1.4. İlahi Takdir-Kötülük İlişkisi

Allah kötülüğü neden takdir etmiştir. Buradaki asıl maksat nedir? Ya da Allah gerçekten kötülüğü takdir etmiş midir? Bu gibi soruları her zaman sorarız. Cevap bulmaya gelince de sürekli duyduğumuz ve bizi tembelliğe sürükleyen şu sözü kullanırız: Allah'ın takdiri işte ne yapalım kader ve elimizden ne gelir? Allah kötülüğü yaratırken insana neden kötüyü yapma diye emir vermiştir? Bunu hiç düşündük mü acaba? Konunun irade ile sıkı sıkıya bir bağının bulunduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Yanlış tevekkül anlayışının ilahi takdir ile olan ilişkisini de göz ardı etmemek gerekir.

Peygamber'in (sav) vefatından kısa bir süre sonra İslâm dünyasında tasvip etmediğimiz olaylar yaşanmıştır. ⁹¹ Kırtas vakası, vasiyet meselesi, Beni Sa'îde'de yaşanan hilafet tartışmaları ve halife seçimi bu dönemin önemli olaylarından bazılarıdır.⁹²

Hiz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin olayları ile ümmet arasına fitne ve düşmanlıklar girmiştir. Hiz. Ali ve Hiz. Muaviye arasında cereyan eden hilafet mücadelesi ve özellikle hakem olayı ile birlikte Muaviye'nin bazı taktiklerle meşruiyet problemini halletmesi ve Hiz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra da tamamen iktidarı eline geçirmesi tarihî bir gerçeklik olarak ortadadır. Bu süreçte yaşanan birçok

⁹¹ Peygamber S.A.V vefatından önce sahabeden bir kâğıt ve kalem getirmesini ister. Kâğıdın Peygamberin vasiyeti için istendiği dillendirilmekteydi. Kırtas hadisesi işte bu konu için önem arz etmektedir. Peygamber bir rivayete göre de halifeyi tayin edecekti. Beni Saide hadisesi ise Mekkeli muhacir ile Medinelî Ensar arasındaki hilafet tartışmasının geçtiği yerdir. Dört halife dediğimiz dönemde bu kavgaların pek fazla olmadığı özellikle Hiz. Osman'ın siyaseti dolayısıyla halifelîğın son 6 senesinde ve Hiz. Ali döneminde siyasi kavgaların çok fazla olduğunu görürüz.

⁹² Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası* (Ankara: Otto, 2016), 47, 48, 49, 54, 83.

hadiseden sonra olaylar yatışıp Muaviye'nin halifeliği genel olarak kabul görünce, Muaviye'nin “*ben Allah'ın takdiri ile buraya geldim*” demesi olayların ne kadar acı olduğunu gösterir.⁹³ Muaviye'den sonra gelen diğer Emevi halifeleri de aynı argümanları özenle kullanmaya gayret ettiler. Kendilerinin Allah tarafından tayin edildiklerini savundular.⁹⁴ İslâm tarihine Kâbe'yi yıkmaya çalışan kişi olarak anılan Haccac b. Ebi Yusuf ise kendisinin yaptığı zulümleri Allah'a dayandırarak tayin olduğu Kûfe'de şöyle bir konuşma yapar: “...*Vallahi, insanlara bir kapıyı tutmalarını emretsem, onlar da başka kapıyı tutsalar, onların kanları Allah katında helal olur.*”⁹⁵ İşte yukarıda bahsedilen yanlış takdir anlayışı tam olarak da budur.

Emevi halifelerinin *bu Allah'ın kaderidir* demelerine karşılık olarak kaderiye taraftarları ortaya çıkmış ve Emevîlerin bu iddialarının saçma olduğunu söylemişlerdir. Nitekim ilk karşı çıkanlardan bir tanesi de Ma'bed el-Cühenî olmuştur. Onun şu cümlesi onun fikirlerini açıkça ortaya koymuştur: “*Kader yoktur, iş yeniden olucudur.*”⁹⁶ Yani burada yapılan bir kötülük varsa o Allah'ın takdiri değil aksine onların yapmasıylaadır. Gâylan ed-Dîmeşkî de bazı eleştiriler yaparak şöyle bir cevap vermiştir: “*Hayır da şer de kuldandır.*”⁹⁷

Dünyamızda yaşanan problemlere sürekli bir kılıf uydurmaya çalışanların her zaman referans gösterdiği mesele kader meselesi olmuştur. Kader ve kazanın önceden tespit edilmiş olduğunu söylesek dahi bu inanç bizleri tembelliğe götürmemelidir. Nitekim bugünün insanların en büyük gafleti yine kader konusunda olmuştur. Bizler hiçbir kötülüğün Allah'ın bilgisi dışında olduğunu iddia edemeyiz. Nitekim ayette geçen “*O'nun işi, bir şey yaratmak istediği zaman sadece ol der ve o da oluverir*” (el-Yâsîn, 36/82) uyarısı da bizlere bu gerçeği anlatmaktadır.⁹⁸

Kader ve kaza konusunun tartışılması bizlere faydasından çok zarar verecektir. Nitekim Peygamberin bu konudaki sünneti bu yöndedir ama karşımıza çıkacak problemlere karşı da umursamaz davranmamız mümkün değildir.⁹⁹ Hadis-i Şerifler bizlere bu konuda biraz daha fikir verebilir. Bir gün Efendimiz A.s elindeki çubukla

⁹³ İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları* (İstanbul, 1981), 284; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 233.

⁹⁴ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 233.

⁹⁵ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 234.

⁹⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmet İbn Ali İbn Abdilkâdir Makrîzî, *el-Mevaiz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hutat ve'l-Asar* (Beyrut, t.y.), 2: 356; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 235.

⁹⁷ Makrîzî, *el-Mevaiz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hutat ve'l-Asar*, 2: 356; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 236.

⁹⁸ Ayrıntılı Bilgi İçin bk. Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat* (Ankara: DİB, 2016), 31.

⁹⁹ Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 31.

toprağı eşelemeye ve karıştırmaya çalışıyordu. Derken başını gökyüzüne doğru kaldırdı ve *“içinizden hiçbir fert yoktur ki, onun cehennem veya cennetteki yeri belirlenmemiş, yani takdir edilmiş olmasın”* buyurdu. Ashab: *“Ey Allah’ın Rasûlü, o halde çalışmayı bırakıp işi oluruna terk mi edelim”* diyerek sorunca, Efendimiz A.s: *“Hayır! Çalışın ve herkes yaratıldığı işi kolayca başaracaktır”*¹⁰⁰ buyurdu.

Başka bir hadiste anlatılan olaya göre Hz. Muhammed, yıkılmak üzere olan bir mağaranın yanından geçerken mağaranın yıkılmak üzere olduğunu fark eder ve hızlı adımlarla oradan uzaklaşmaya çalışır. Sahabe: *“Ey Allah’ın Rasûlü! Allah’ın kazasından mı kaçırıyorsun?”* diye sorar. Bunun üzerine Peygamberimiz *“evet! Allah’ın kazasından Allah’ın kaderine kaçıyorum”*¹⁰¹ diyerek cevap verir.

Allah’ın bizim geçmişimizi bildiği gibi geleceğimizi de bildiğini Kur’an bildirir. *“Her türlü işin bilgisi O’nun katındadır ve O, bunların hepsinin hesabını görür”* (el-Hacc, 22/76) ayeti de buna bir delildir. Kur’an’da yer alan bilgiler kelâmcıların tartıştığı gibi teorik bilgilerden ibaret değildir. Orada bize ait bilgilerin sadece Allah’ın bilmesiyle olacağı bizlere haber verilmiştir. Evrenin yaratılış gayesinin de konu olduğu bazı ayetlerde, kötülük sanılan her şeyin Allah’ın takdiri ile meydana geldiğini ve bunların bir hikmete binaen olduğunu bizlere haber verir. Bunun yanı sıra Allah’ın her şeyi önceden bildiğini ve bunun bir sebep dairesinde olduğunu da haber verir. (et-Talak, 65/12)

Allah’ın her şeyi bilmesi ve takdir etmesi bizim kavrayamadığımız şekilde ve O’nun ilim sıfatının tecellisi olarak meydana gelmektedir. İlim sıfatının gereği ise hikmettir. Allah’ın ilimsiz bir şey yapması düşünülemez.¹⁰²

İmam-ı Azam bu konuda şunları söylemektedir. *“Allah yok olan şeyleri, yoklukları halinde yok olduklarını bildiği gibi, onları var ettiğinde nasıl var olduklarını da bilir. Kezâ O, var olan şeyleri, varlıkları halinde, var olarak bildiği gibi, onların nasıl yok olacaklarını da bilir. Allah ayakta duranı, ayakta iken, ayakta olarak bilir. Sonra O, oturduğu zaman, oturduğu halde, oturuyor olarak bilir. Bununla birlikte O’nun bilgisinde bir değişiklik olmaz. Değişme ve farklılık yarattıklarında olur.”*¹⁰³

¹⁰⁰ Tirmîzî, “Kader” 3;

¹⁰¹ Tirmîzî, “Kader” 3.

¹⁰² Metin Özdemir, *Kötülük ve Musibetler*, 2. Bs (Ankara: DİB, 2015), 109.

¹⁰³ Numan b. Sâbit İmam Azâm Ebü Hanîfe, *el-Fıkhu’l-Ekber* (İstanbul, 1992), 72; Özdemir, *Kötülük ve Musibetler*, 109.

Yukarıda çok fazla ayete yer vermemizin ve bu ayetlerden sonra Ebû Hanîfe örneğini vermemizin sebebi şudur: İnsan doğup büyüdüktan sonra bazı imtihanlardan geçer. İmtihanın başarılı olmasının en büyük mükafatını Allah cennet olarak tasavvur eder. Başarısızlığın sonu ise cehennem ateşidir. Allah'ın takdiri olmadan bir şeyin olması tabii ki mümkün değildir. Önemli olan bizim onu nasıl anladığımızdır. Kötülüklerin takdirini salt Allah'ın iradesine bırakmak da tabii ki yanlış anlaşılmalara ve hayatımızın olumsuz yönde etkilenmesine sebep olur. Başımıza gelen kötülükleri sadece Allah'tan bilip yerimizde saymaya devam edersek sonumuzun hiç de iyi olmayacağını biliriz. Bu konudaki dökümanların fazla olmaması aklımıza şöyle bir soru getirmesin. Müslümanlar sadece Allah'ın yazdığı ve onlara biçtiği rolü oynamak zorundadırlar. Hayır böyle bir şeyin düşünülmesi imkân dâhilinde değildir. İrade meselesi ile iç içe olan bu meselenin anlaşılması için hadislere yer vermeye gayret ettik. Çünkü düşünürlerimiz bu konuyu irade meselesi ile birlikte ele almışlardır. Şunu bilmemiz bizim için daha hayırlı olacaktır. Allah her şeyi takdir etmiştir ama bizi asla iradesiz de bırakmamıştır.

2.2.Doğal Kötülük

Doğal kötülükten maksadımız insanın elinde olmayan sadece yaratıcının elinde olan kötülüklerdir. Doğal kötülük ile kastedilen kötülükler bir taraftan da fiziki kötülükler denilebilir. Bu kategoride değerlendirilen kötülüklerden bazılarını; deprem, sel, kıtlık, kuraklık, fırtına kasırga vb. doğal afetlerdir. Bunlar genelde insanın iradesine bağlı bulunmayan şeylerdir. Bu kötülük türünden bahsederken aynı zamanda doğuştan gelen bazı hastalıklara da değinmek gerekir.¹⁰⁴

İbn Sînâ Aristo geleneğine uyararak varlıkları ay altı ve ay üstü varlıklar olmak üzere ikiye ayırır. İbn Sînâ varlık mertebesinin başına el-Evvel'i koyar.¹⁰⁵ Varlık derecelerinin onunla başlayıp sudûr derecesine bağlı olarak aşağı indiğini söyler. Tanrı salt iyi olduğuna göre peki âlemde yaşanan kötülükler nasıl cevap verilecektir.

İbn Sînâ, bu konu hakkındaki görüşlerine dünyayı örnek göstererek cevap vermeye çalışır. İlahi yasaların uygulanmamasına bağlı olarak oluşan bu kötülüklerden Tanrı'nın tam manasıyla sorumlu tutulamayacağını söyler. O'na göre evrende oluşan fiziki olsun doğal olsun tüm afetlerin kaynağı çevrenin düzeninin bozulmasıdır. İnsan

¹⁰⁴ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 28; Türkben, *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*, 81.

¹⁰⁵ İbn Sînâ, *Kitâbu 'ş-Şifâ: Metafizik* (İstanbul: Litera, 2005), 2: 167; İbn Sînâ, *Kitâbu 'ş-Şifâ: Sema ve Âlem* (İstanbul: Litera, 2010), 28; Türkben, *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*, 81.

örneğini verecek olursak konuyu şöyle izah etmek gerekir. İnsan sonuçta anne ve babasından mükemmel bir varlık olarak doğar büyür ve gelişir. Ama insanın yaptığı bazı hatalar hayatının sonuna kadar eksik olmasına sebep verebilir. Burada bir örnekle konunun daha anlaşılır olmasını sağlayabiliriz. Eğer bizler taşın suretini biliyorsak onun ne kadar ağır bir cisim olduğunu da idrak edebilme yeteneğine sahibiz. Buğday tanesinin de ne kadar narin olduğunu biliriz. Buğday tanesinin üzerine konan taş parçası eğer büyükse o buğday ezilir ve toz olur. İnsanın doğası da bu şekildedir. Eğer yaptığımız işin farkına varmayıp doğal olmayan şeyleri kendimize mal edersek o zaman buğday misali ezilmekten ve toz olmaktan kurtulamayız. Zîrâ İbn Sînâ'ya göre doğa zorlanmazsa kendinden güzel nimetler meydana gelir. Ama doğanın dengesini bozduğumuz zaman da o nimetlerin verimli olarak ortaya çıkması da imkânsız olur.¹⁰⁶

McCloskey'e göre ise fiziksel kötülüklerden maksat şu dört şeydir.

1. Bazı doğal çevreler: bununla kastedilen verimsiz topraklar, çöller, kar ve buzullarla kaplı yaşanması mümkün olmayan alanlar.
2. Zararlı yaratıklar: bunlarla kastedilen kurt, kaplan vb. yırtıcı hayvanlar ile akrep, yılan gibi zehirli hayvanlar ve sayıları hiç de azımsanmayacak derecede çok olan haşereler.
3. Doğal afetler: yangın, sel felaket, fırtına, deprem ve kıtlık gibi canlıları her yönüyle tedirgin eden doğal olaylar.
4. Bedensel kusurlar: bunlarla kastedilen ise, doğuştan gelen özürlülükler, sağırlık, dilsizlik, körlük ve sakatlık gibi şeylerdir.¹⁰⁷

İslâm kelâmında ise bu konu Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasında tartışmaya konu olmuştur. Mu'tezile konuya ilahi hikmet ve adalet çerçevesinde bakarken Ehl-i Sünnet ise daha çok tevekkül ve teslimiyet boyutuyla ele almıştır. Ehl-i Sünnete göre iyi ve kötü Allah'tan gelen ve kendisinde hikmet ve adalet bulunan şeylerdir.¹⁰⁸ Burada aslında iki ekolün de savunduğu şeylerde bir sebep vardır. Mu'tezile işe ilahi adalet yönünden bakarak insanların Allah'a karşı oluşabilecek önyargıları elinden olabildiğince savuşturmaya gayret ederken Ehl-i Sünnet de Allah'ın birliğinin tartışılmasından endişe etmektedir. Burada Mu'tezile'nin hikmetli ve en iyi olandan kastı çoğu mütefekkir tarafından anlaşılmamış ve bazen haksız yere onlara karşı

¹⁰⁶ İbn Sînâ, *Kitâbu 'ş-Şifâ: Metafizik*, 2: 83, 84, 85, 87, 88.

¹⁰⁷ Yasa, *Tanrı ve Kötülük*, 23.

¹⁰⁸ İbn Hazm, *el-Fasl Fi'l-Milel ve'n-Nihal* (Beyrut, t.y.), 3: 204; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 346; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 52.

ithamlarda bulunmuşlardır. Bizlere göre Mu'tezile'nin bu tarzında teodiseye uygun olmayan bir durum bulunmamaktadır.

Doğal kötülükle ilgili bu ön bilgilerden sonra bu kötülüklerde insanın da sorumlu olduğu bir alanın bulunduğunu belirtmek gerekir. Bazı doğal kötülüklerde insanın zarar görmemesi veya az zarar görmesi için yapması gereken şüphesiz bazı önlemler vardır. İnsan bu önlemler konusunda ihmalkâr davranır veya yapmazsa o zaman doğal afetlerden azamî zarar görebilir. Bu zararların önlenmesi adına şu tedbirlerin alınması insanın yararına olacaktır.

1. Doğal ortamların korunması için gayret edilmeli ve her türlü tahribattan kaçınılmalıdır.
2. Deprem öldürmez ama tedbirsizlik öldürür fikrinin bizlere bir şeyler anlattığını asla unutmayalım.
3. Son olarak da doğal ortamın doğallığını yaşaması için de elimizden geleni yapalım. Unutmayalım ki Allah bu kâinatı sadece insanın istifadesine sunmamıştır. Hayvanat ve bitkilerin de bizlerden şikâyetçi olduğunu asla unutmayalım. Şu asla unutulmamalıdır; doğal kötülük aslında tam manasıyla kötü sayılmaz.¹⁰⁹

Bu çerçevede filozoflar tarafından birkaç çözüm önerisi de sunulmuştur. Bunlardan birisi azizlerin ve iyilerin varoluşunu esas alır. Söz konusu olan çözüme göre bu dünyadaki kötülükler daha iyiye ve güzele yol açtığı için olumlu karşılanabilir. Bu çözümün örneklerine gelince onlar yoksulluğu başkalarına yardım etmenin iyi bir şey olduğunu anlamak için iyi görmüşlerdir. Kötülüğün olmadığı yerde iyinin değeri asla bilinemez bu yüzden dünyada var olan kötülükler güzelliğe vesile olması hasebiyle iyidirler. Diğer çözüm önerisi ise sanatsal alan ile olmuştur. İfadeyi açık hale getirirsek söylediklerimizden şu anlaşılabilir. Güzel bir resim kendisini gölgeler içinde nasıl ki iyi gösteriyor dünya da iyi ile kötünün mücadelesinde kendisini o kadar iyi gösteriyor. Bu ise bizi tek olan bir yaratıcıya îmâna götürüyor. Leibniz'e göre de bu dünya dünyalar içinde en mükemmel olandır ki bu da bir sanat eserine işarettir. Bir diğer çözüme gelince bu da insanın özgürlüğünün ortaya çıkması içindir. İnsanın yaratılışının bir özelliği de nisyanıdır. Yani insan bu dünyada işlediklerine bakılarak değerlendirilir. İnsan sorumlu ve özgür iradeye sahip bir varlıktır ve kötülüğün ortaya çıkması için bu irade gereklidir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 2002), 629-630.

¹¹⁰ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 629-630.

2.2.1. Fiziksel Özürlülükler-Kötülük İlişkisi

İnsan belli bir çevrede hayatını idame eder. Hayatını sürdürdüğü alanın sorunlu olması belki insanın canını sıkar. Fiziksel özürlülük derken insanın aklına gelen ilk şey doğadaki fiziki özürlülükler kastedilmektedir. Acaba Allah burayı neye dayanarak yarattı? Düz ve sorunsuz bir alan yaratabilir miydi? Fiziksel özürlülükten maksadın ne olduğu insanlar arasında muamma olan bir kavramdır. Araştırmanın amacından fazla kopmamak amacıyla bizler burada genelde Mâtürîdî'nin bu konudaki görüşlerini sunmaya çalışacağız.

Mâtürîdî âlemin yaratılması konusunda da hikmeti savunur. İşlediği şeyin farkında olmayan insanın bundan haberdar olması imkânsızdır. Allah'ın kâinatı yaratmasının sebebi olarak Mâtürîdî bazı görüşler ileri sürmüştür.¹¹¹

1. Bazı âlimler bu sorunun yersiz olduğunu ve böyle bir şey sorulamayacağını iddia etmişlerdir. Allah ezelden beri âlim ve ganî olandır. Bir filin hikmetten uzak olması o fiilin değerinin anlaşılmasında neticesinde olur ki Allah bundan münezzehdir. Burada niçin türü bir sorunun abes olduğunu ifade ederler. Allah bir âyette “biz göğü de yeri de ikisinin arasında bulunan şeyleri de eğlenmiş olmak için yaratmadık. O yaptığı şeyden ötürü sorgulanamaz, fakat onlar sorumlu tutulurlar.” (el-Enbiya, 21/16-23)
2. Allah bu âyetlerinde de belirttiği gibi kendisine hikmetsiz sualler sorulmasını istemez.
3. Mu'tezile'den bir grup ise bu konuda aslah fikrini benimsemiş ve Allah'ın var olabilecek en güzel dünyayı yarattığını savunmuştur. Onun bu yaratmasından dolayı ona herhangi bir soru da sorulamaz. Görüleceği üzere Mu'tezile'nin bu görüşü Mâtürîdî'nin hikmet telakkisiyle uyumaktadır. Zaten Mâtürîdî Mu'tezile'nin aslah fikrini vücubiyet manasına geldiği için eleştirir.
4. Başka bir gruba göre ise; Allah lütufkâr olması hasebiyle bu kâinatı en güzel şekilde yaratmıştır. Bu kâinat Allah'ın ihsanının delilidir.¹¹²

Kur'an'da yer alan âyetlerin tefsirine baktığımızda şöyle ifadelerle karşı karşıya kaldığımızı görürüz; “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün yer değiştirmesinde akli selim sahipleri için ibretler vardır.” (el-Âli İmran, 3/190) Bu gibi âyetlerin yorumlarına bakıldığında genelde her şeyin bir hikmete bağlandığını görebiliriz. Mâtürîdî bu ayetin yorumunu yaparken özellikle insanın yapısına da dikkat

¹¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi* (Ankara: İSAM, 2016), 165.

¹¹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 166.

çeker. Ona göre âlemin yaratılışı akli selim insanlar tarafından görülebilir. O bazı kişilerin âlemin yaratılma sebebinin zaruri bilgi demelerini asla kabul etmez. Âlemin yaratıcısına ulaşmak için akıl tek başına yeterli olmayabilir. Nitekim peygamberlerin görevleri arasında bulunan tebliğ bir taraftan da bu vazifeyi görür. Allah kitabın birçok yerinde düşünenler ve aklını kullananlar hitabını kullanır. Dünyanın yaratılışında ne kadar da yanlışlıklar olduğu insan tarafından düşünülse de bu asla böyle olmamıştır.¹¹³ Bu ayetin tefsirini Mâtürîdî böyle yapar. Bizlere düşen düşünmek ve Allah'ın yarattığı şu kâinattaki mükemmelliği araştırmaktır. Arabistan'da yaşayan bir insana cenneti sorun vereceği cevap belki de Karadeniz yöresinde bir yerin koşullarıyla aynı olacaktır. Fiziki özürlülükler diye baktığımız yerlerde bile bir hikmet mutlaka vardır. Mesela dağların kıvrımları fiziksel bir özürlülük olarak kabul edilebilir mi? Bu kavram göreceli olduğu için herkes ayrı bir yorum yapabilir. Allah bu kâinatı yaratırken neden her yeri aynı şekilde yaratmadı? Mâtürîdî bu soruya da hikmet karşılığını verir. Mu'tezile adalet cevabını verirken Eş'arî sorgulama yapmanın yersiz olacağından bahseder.

Gece ile gündüzün birbiriyle olan ilişkisinden bahsederken Mâtürîdî bu düzenin aynı zamanda insan için var olduğunu belirtir. Gece ile gündüzün uyum içinde olması tek bir yaratıcıya delalet eder. Aynı şekilde evrende olan fiziksel kanunlar da tek bir yaratıcıya delalet eder.¹¹⁴ Yine O Hikmet Sahibi olup her şeyi yerli yerine koymuştur. Öyle ki filozoflar ne kadar düşünürlerse düşünsünler asla evrende olumsuz görünen şeylerin hikmetini tam olarak çözemezler. Allah'ın yardımı olmadan filozoflar asla evrende olumsuz görünen şeylerin hikmetini kavrayamazlardı.¹¹⁵

Sonuç olarak bugün doğada var olan dengesizliklerin kaynağı hiçbir zaman Allah olarak kabul edilmez. İnsan kendi elleriyle kendini ateşe atar. Doğanın kanunları asla değişmez ama insanlar değişebilir. Allah her şeyi bir dengede ve insanın yararına olacak şekilde yarattı. O halde bozulan dengenin tek bir sebebi kaldı o da insan. Hayvanlar kendi kanunlarını çiğnemez ve asla kendilerine lütfedilenden başka bir şey yemez ve içmezler. Söylemek istediğimiz şudur: Fiziksel özürlülüklerin sorumlusu dün olduğu gibi bugün de insandır. Allah insanı da doğayı da belli bir dengeye göre yaratmıştır. Bu meseleye ilahi irade bağlamında bakmak yanlış olacaktır. Sonuçta

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 564.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 565.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 565.

doğadan yararlanan varlıkların içerisinde aklını kullanan bir tek insan vardır. Doğanın kanunlarında değişme yoktur.

Allah dileseydi kâinatı sorunsuz bir şekilde yaratabilir ve hizmetimize sunardı. Ya da tam tersi daha da kötü bir dünya yaratabilirdi. Bunda asla şüphe yoktur.¹¹⁶ Ama öyle yaratmadı. Bunun bazı sebepleri olmalıdır. Bunların başında da kendisinin varlığının delili olması vardır. Kâinatta zıtlık içinde uyum vardır. Kâinatta var olan nesnelere zıt olmasına karşın birbirleriyle uyumludurlar. Bazıları açısından bu bir adaletsizlik olarak görülebilir mi? Bu soruya verilen yanıt hayır olmalıdır. Düz ile engebeli araziler birbirinin zıddı değil aksine tamamlayıcıdır. Nasıl ki pozitif kutuplar ile negatif birbirini tamamlayıcıdır öyle de diğer şeyler de birbirinin tamamlayıcılarıdır. Mutluluğun aslında mutsuzluk açığa çıktığında, sıcaklığın değeri soğuk bastırınca ve yaşın değeri kuru ortaya çıkınca anlaşılabilir. Saydığımız şeyler hepsi birbirinin tamamlayıcısı konumundadırlar. Oysa esasta birbirinin zıddı olan varlıkların birbirinden uzaklaşması gerekir.¹¹⁷

Diğer bir sebebe gelince o da dünyanın estetik görünümünü ortaya çıkarmaktır.¹¹⁸ Tabiatta bulunan zıtlıklar aslında birbirini tamamlayıcı unsurlardır. Bunlara kötülük olarak bakmamız mümkün değildir. Allah tabiata nasıl bir görev yüklemişse aynen zuhur eder.¹¹⁹ Allah'ın her şeyi bir hikmete binaen yarattığını anlamak bizlere daha mutlu bir hayat sürmemiz için rehber olacaktır. Nasıl ki insan en güzel biçimde yaratılmış tabiatta aynı şekilde mükemmel yaratılmıştır. Dağların kıyıya paralel uzanmasının da dik uzanmasının da mutlaka bir hikmeti ilahiyesi vardır. Bunu anlamak için sadece birkaç çalışma yeter ama maalesef o çalışmaların yapılmadığını görüyoruz. Dünyanın sisteminde nasıl bir mükemmellik olduğunu anlamak için mimar olmaya gerek yoktur. İnsan ile kâinatı karşılaştırarak konuyu burada neticelendirmek isteriz. Dünyada bulunan insanların hepsinin kromozomları farklıdır. Bu farklılık bir kötülük değil rahmet vesilesidir. Dünyadaki hiçbir coğrafya da aynı olamaz çünkü ayrı görünen şeylerde hikmet olabilir.

2.2.2. Hastalıklar-Kötülük İlişkisi

Tabiattaki olaylar sel felaketi, deprem veya başka sebeplerden ötürü insanlarda çeşitli hastalıklar meydana gelmiştir. Hastalık denince akla eksiklik gelir. İnsanların

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 168.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 26 Ayrıntılı Bilgi İçin Bk. Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 234.

¹¹⁸ Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 237.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 71.

sağlığının tam olmaması veya eksik olması gelir. Mâtürîdî hastalıkların sebebinin tabiatın kendisinin olmadığını ifade eder. Buna göre hastalığı yer yüzünün hareketlerine, gök cisimlerine veya anne babadan kaynaklandığına dair söz söyleyenleri tenkit eder.¹²⁰ Ona göre cansız bir varlık olan tabiatta yaşayan ve Allah'a muhtaç olanların kendi zararlarına olan bir şeyi faydasına çevirmesi mümkün değildir. İnsanı yaratan Allah onlara gelen zararların defolunması için sebepler yaratmıştır.¹²¹ Tabiatta hareketlilik ve durağanlığın olduğunu söyleyen Mâtürîdî, varlıkların da birbirine muhtaç olduğunu belirtmiştir.¹²²

Hastalığın ortaya çıkış sebebi Mâtürîdî'ye göre Allah'ın hikmetlerini ortaya dökmek içindir. Zîrâ insan hastalığın ortaya çıkmasından sonra Allah'a sığınır ve yalnızca ondan çare bekler. İnsanın karşılaştığı ve tahrip gücü yüksek olan hastalıklar kâinatın eksikliğinden kaynaklanmaz. İnsanın ne kadar aciz olduğunu bilmesi için Allah insanı hastalıklarla sınavabilir. Kendini aciz hissettiği zaman Allah'a sığınmaktan başka çaresi olmadığını görür ve ona göre de iyi bir kul olmak için elinden geleni yapar. Bu ise insanın Allah'a daha çok yaklaşmasına vesiledir ki bu da insan için en hayırlı olan iştir.¹²³ Bu da hastalıkların kötülük değil sadece birer imtihan vesilesi olduğunu gösterir. Eyüp peygamber misali sabredenin sadece dünya değil ahiret mutluluğuna da ulaşacağına en temel göstergesidir.

Hastalıkların kötülük olmadığını söyleyen Mâtürîdî, asıl kötülüğün Allah'ın emrettiklerini yapmamak ve yasaklarından kaçınmak olduğunu ifade eder. Hastalık kötülük değil aksine insanın kendine yaptığı bir zulümdür. Hastalığın sebebi bizzat Allah değil insanın kendisidir. Sebebi ise insanın Allah'ın emirlerine boyun eğmemesidir. Kötülük sayılan şeylere gelince Mâtürîdî, inkâr ve küfür¹²⁴, amelleri yerine getirmemek¹²⁵, şirk¹²⁶, zulüm ve hikmetsizlik¹²⁷ gibi şeyleri zikreder. Ona göre en büyük iyilik îmân,¹²⁸ en büyük kötülük ise şirk ve küfürdür.¹²⁹ Yukarıda zikredilen düşüncelerden de anlaşılacağı üzere hastalığın da için de bulunduğu şeyler aslında kötülük olarak değerlendirilemez. Aksine bunlar insanın kendi kendine yaptığı

¹²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 93; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 226.

¹²¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 95.

¹²² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 96.

¹²³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 259.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 544.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 544.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 579.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 346.

¹²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 544.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 579.

zulümdür. İnsan yaratılış gayesine ne kadar sadık kalırsa o kadar sağlıklı olacaktır. Sebze ve meyvenin zararlarını hiç duyduk mu şimdiye kadar? Bir insan domates veya elma yedi diye hiç kanser olmuş mudur? Siz hiç eskilerin veya başka bir deyimle dedelerinizin yediklerinden dolayı öldüklerini duyduunuz mu? Duyamazsınız çünkü onlar doğal ortamın bozulmasına asla müsamaha göstermediler. Onlar birkaç kuruş daha fazla kazanmak için sebzelerin sözgelimi GDO'suyla hiç oynamadılar. Boşuna Kur'an'da insan için nankör ifadesi kullanılmaz. Yapılan yanlışlığı doğaya veya yaratıcıya nispet etmek en yanlış ve çirkin olan şeydir. Bugün coğrafyamıza baktığımızda bazı bölgelerimizin halen altmış yıl önce atılan bazı kimyasal gazların etkisinden kurtulamadığını ve insanların da o gazların etkisiyle kanser olduklarına şahit oluyoruz. Japon çocukları çıkıp deseler ki bizim hastalığımız doğaya bağlı olarak sürekli artıyor onlara onun öyle olmadığını ilk olarak doktorlar söyler. Atom bombasının atılmasını Allah mı emretti? Hayır insanın uzun yaşama isteği ve dünyadaki nimetlerin hepsine göz koyma hırsı onları kötülük yapmaya zorladı.

Şu hâlde hastalıkların kaynağı Allah veya onun yarattığı varlık âlemi değil insanın bitmek tükenmek bilmeyen hırslıdır. Aklını iyiye kullanmak yerine kötüye kullanan insan hastalıkların en büyük sebebidir.¹³⁰ Yaratılmış olanın fesat, şer, çirkin ve kötü gibi vasıflarla nitelendiğini belirten Mâtürîdî, bu gibi fiillerin doğrudan Allah'ın fiilleri olmadığını ifade etmiştir.¹³¹ Tabiatına uyan insan Allah'a güvenerek onun tarafından affolunacağını umarak¹³², şeytanın vesveselerine ve nefsinin hilelerine aldanarak¹³³ ya da zevk ve arzularının peşine düşerek kötülük fiilini işler.¹³⁴ Bütün bunların sorumlusu Allah değil aksine insanın kendisidir. Yoksa Mâtürîdî'nin ifade ettiği gibi Allah her şeyi bir hikmete binaen yaratmıştır. Ona göre Allah her şeyi yerli yerinde yaratmış ve insanın hizmetine sunmuştur. İnsanın yaratılan kâinatın değerini bilmemesi sonucu ortaya çıkan hastalıklar da yine insanın kendi kötü fiillerinin sonucudur. Doğuştan gelen hastalıklar ise Allah'ın bir hikmeti olup kulun buna sabretmesi sonucu cenneti kazanacağı da bizlere bildirilen şeylerdir.¹³⁵

Hastalıklar mutlak manada musibet olarak algılanmamalıdır. Onların yaratılmasının bir sebebi de sağlığın değerini iyi bilmemiz içindir. Dünyadaki insanlar

¹³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 17.

¹³¹ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 73; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 227.

¹³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 2004), 6: 78; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 227.

¹³³ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 18.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 19.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 19.

hasta olmasaydı acaba sağlıklarının değerini bilecekler miydi? Evrenin yaratılmasındaki hikmetlerden bahsederken değindiğimiz gibi her şey zıddıyla kaimdir. Hastalıklara kötülük gözüyle bakmak bizlere hiçbir şey kazandırmaz aksine bizleri strese sokar.¹³⁶

2.2.3. Depremler-Kötülük İlişkisi

Deprem, tektonik kuvvetlerin veya volkan faaliyetlerinin etkisiyle yer kabuğunun kırılması sonucunda ortaya çıkan enerjinin sismik dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yeryüzünü kuvvetle sarsması olayı¹³⁷ olarak bilinir. Bu tanımın konumuzun anlaşılması için ön bilgi oluşturacağı kanaatindeyiz. Konumuz depremlerin nasıl meydana geldiğinden ziyade kötülükle ilişkisi olacağından bu tanımı yeterli buluyoruz.

Allah bizleri imtihan edeceğini Kur'an'da bildirmiştir. Bu imtihanların çeşitlerinden bahsederken açlık, musibet, korku vb. şeylerdendir. (el-Bakara, 2/154) Mâtürîdî'ye göre Allah fiilleri bir hikmete dayalı olarak yaratır. Allah'ın yarattığı bu fiiller dışarıdan kötü gibi görünse de bizim o fiillere kötü dememiz mümkün görünmemektedir. Bir fiilin maksatsız olması düşünülemez. Maksatsız olan iş cehaleti gerektirir ki bu da Allah için düşünülemez. Yalnız buradaki fayda Allah için değil kullar içindir. Mu'tezile'nin dediği gibi Allah her şeyin mükemmelini yaratmaya mecbur değildir.¹³⁸

Yeryüzünde ortaya çıkan musibetlerin hepsi Allah'ın izni ile olmuştur ve bunlar lehvi mahfuzda yazılmıştır. (el-Hadîd, 57/22) Bu ayetten de anlaşılacağı üzere yeryüzünde imtihan olarak yaratılan musibetler Allah'ın bilgisi dahilinde olmuştur.

İnsan kendisini tam anlamıyla özgür hissettiği zaman ortaya çıkan problemlerin türü de değişir. Oysa Allah insanları asla başıboş bırakmamış ve diğer insanlara dokunacak zararlara da asla müsaade etmemiştir. Başımıza gelen musibetlerin tek sorumlusu Allah değildir. Depremlerin nasıl meydana geldiğini bizler tam olarak bilemeyiz; çünkü o konu bizim ilgi alanımıza girmez. Ama şu konuda bildiğimiz bir şey vardır o da başımıza gelen hiçbir bela ve musibet asla sebepsiz değildir. Ama bizler Mü'min olarak şunu biliriz: İnsan daima bir imtihan içindedir. Allah imtihanı ya çok mal vererek ya da alarak da bizlere sunabilir. Deprem örneğinde olduğu gibi de

¹³⁶ Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 229.

¹³⁷ <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=deprem>

¹³⁸ Hulusi Arslan, "Doğal Felaketler ve İstiraplar Konusunda Kelâmcıların Görüşleri", *Marife*, 2 (2002): 26; Emrullah Yüksel, "İlahi Fiillerde Hikmet", *ATÜİFD*, 47 (1988): 47.

bizleri imtihan edebilir. İmtihan çeşitlerini emir ve nehye konu olan şeylerle başlatabiliriz. Örneğin; belki bizim çok istediğimiz bir şeyi almamak bizlere kötülük olarak gelebilir. İnsan hayatın rahat olmasını ister. Ya da Allah'ın bizlere yasakladığı şeyler bizlere iyi gelebilir. Allah bizleri peygamberleri imtihan ettiği şekilde ya da daha farklı bir şekilde sınar.¹³⁹ Deprem hayatın gerçeği fakat bunu sadece ilahi iradenin tezahürü olarak görmek de yanlıştır. Tevekkül anlayışımızı tekrar gözden geçirmek bizlere fayda sağlayabilir.

(el-Bakara, 2/155) وَلَنبَلُوَنكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

Yukarıda yazılan ayette Allah açık açık bizleri sınavacağını bildirir. Bu imtihanlara sabredenlerin mükâfatı da Mâtürîdî'ye göre şu şekilde olacaktır.

Birincisi mânevi arındırması ve bağışlaması olur. Bir kişinin servetini Allah yolunda harcaması Allah'ın hoşuna gider ve o kişiye cennetin kapılarını açar.

İkinci lütuf ise rahmettir. Buradaki rahmetten maksat Allah'ın sabreden kuluna özel bir rahmette bulunmasıdır. Bunun yanında belki de dünyada sevineceği şeylerin ona verilmesi de Allah'ın kuluna rahmetidir.

Üçüncüsü ise hidayettir. Belaya maruz kalan kimsenin mükâfatlarından biri de hidayettir.¹⁴⁰ Hidayetin sonu ise cennettir. Tabi hidayet verilmesi için öncelikle başa gelen musibetin sabırla karşılanmasına bağlıdır. Yoksa Allah'a isyan ederek değil.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Mâtürîdî insanın başına gelen her musibeti asla tam anlamıyla kötülük olarak görmez ve her şeyi baştan da ifade ettiğimiz gibi hikmete dayandırır. Deprem oluşum aşamasını başta verdik. En önemli şey ise aslında depremin önlenmesi değil zararların defedilmesidir. Bunların nasıl olacağını bugün bir çocuğa sorsak bizlere sunacağı ilk çözüm sağlam binalar yapmak olacaktır. Ülkemizde veya dünyada meydana gelen depremlerden sonra her zaman şu sözü duyduk. Deprem değil ihmal öldürür. Dünyada yaratılan her şeyi takdir eden tabi ki Allah'tır. Ama sadece bunun arkasına sığınarak olmayacağı herkesin malumudur. Marmara depreminde ölen insanımızın ölümünün arkasında çürük binalar da vardır. İslâm tevekkül dinidir. Ama tevekkül sadece ben yaparım gerisini Allah'a bırakırım değildir. Japonlar da depreme maruz kalıyorlar ama onlarda bu kadar ölüm yok. Bina sağlam olunca gerisini Allah'a bırakabiliriz. Başımıza gelen musibetlerin sebebi olarak

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 256-257.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 314-315.

sürekli yanlış şeyler söylenir. Allah'ın emirlerine uymadığımız için belaya müstehak olacakmışız gibi bir de yanlış yargı var. Peygamber de belaya maruz kaldı oysa Allah'ın en sevdiği kulu değil miydi? Unutmayalım ki dinimizde temel öğreti şudur; gemide bir tek masum dahi varsa o gemi asla yakılamaz. O yüzden söylenen sözlere biraz daha dikkat etmek gerekir. Evet Allah bizleri imtihan eder fakat aynı zamanda bizler de birbirimizi imtihan ediyoruz. Deprem bizleri Allah'a yakınlaştıran musibetlerden olursa işte o zaman tam anlamıyla kötülük olmaz aksine hikmet olur.

2.2.4. Seller-Kötülük İlişkisi

Sel, suların bulunduğu yerden yükselerek veya başka yerden gelerek kuru olan zemini kaplaması¹⁴¹ anlamına gelir. Tanımı vermemizin bir tek sebebi vardır. Sellerin oluşum sürecine dahi bilgi almak bizler için yeterli olacaktır. Oluşum sürecini ele almadan geçeceğiz ama alınması gereken önlemleri de sonuç olarak vermeye gayret edeceğiz.

Tabiatta geçen bazı fiziksel olaylar kötülük olarak tanımlanmış ve tartışmalar da onun etrafında şekillenmiştir. Bu fiziksel olayların başka bir çeşidi de seller olmuştur. Mâtürîdî'ye göre yeryüzünde meydana gelen bu tür olaylar tabiattan kaynaklanmaz. Tabiattan kaynaklanmadığını savunan Mâtürîdî meydana gelen bu tür olayların güneşin veya ayın hareketine dayandığını söyleyen kimseleri de eleştirmiştir.¹⁴²

Diğer doğa olayları gibi seller de Allah'ın ilmi ve iradesi dahilinde olmaktadır. Bir çocuğun düşmesi sonucu ölmesi bir sebeptir. Fakat o sonucu sadece Allah'a bağlamak da yanlıştır. Bugün sel dendiği zaman ülkemizde bazı bölgeler aklımıza gelir. Yağmurun yağmasına felaket olarak bakanlar selleri örnek olarak gösterebilir. Allah insana akıl ve irade vermiş ve ona göre hareket etmesi için de onlara peygamber göndermiştir. Sellerin en büyük sebebi elbette yağmurun çok yağmasıdır. Fakat yağmurun yağması asla kötülük olarak değerlendirilemez. Rahmetin kötülük olarak görülmesini hiçbir insan kabul etmez. Dere yatağına yapılan evlerin yıkılması acaba sadece selden dolayı mı yoksa insanın kabahati mi? Kötülüğü yaratan Allah acaba bizleri neden sel felaketiyle sınıyor? Buradan çıkarılması gereken sonuç şu olmalıdır. Tevekkül olsun diye tedbir elden bırakılmamalı.¹⁴³

¹⁴¹ <https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri-Sozlugu?kelime=sel>

¹⁴² Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 93; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 226.

¹⁴³ Özdemir, *Kötülük ve Musibetler*, 150-152.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse meydana gelen fiziki olayların önlenmesinde insana çok önemli roller düşmektedir. Bu önlemlerin başında sel tehlikesi olan bölgelerde ya yerleşmenin olmaması ya da yerleşme olacaksa tedbirli yerleşme yapılmasıdır. Felaketi önlemek mümkün değilse de zararları azaltılabilir. Altyapı çalışmasının tam teşekküllü yapılması gerekmektedir. İnsanın eksikliğini Allah'a mal edilmesi anlaşılacak bir konu değildir. İnsanımızın en büyük ihmali her zaman kendi canına mal olmuştur. Yağmurun çok yağdığını bilen insanın tedbiri alması insana düşen en büyük vazifedir. Bu hususta birçok mevcut tedbirler alınabileceği gibi yeni tedbirler de geliştirilebilir.

2.3. Ahlâki Kötülük

Ahlâki kötülük McCloskey'e göre "basit bir ahlâksızlık" tır. Bencilik, kıskançlık, aldatma, acımasızlık, korkaklık gibi insana yakışmayan vasıflara da ahlâki kötülük denilmiştir.¹⁴⁴ John Hick'e göre ise bu kötülük failden yani insandan kaynaklanan bir eksikliklerdir. En basit ifadeyle insanın sebep olduğu kötülükler ahlâki kötülük tanımlaması yapılmıştır. Ahlâki kötülük yine biz insandan sadır olan ahlâksız düşünce ve eylemlerdir.¹⁴⁵

Ahlâki kötülüğün tanımı yapılırken onun asıl failinin insan olduğuna da vurgu yapılır. Failin insan olmasındaki en önemli sebep özgür olmasıdır. İnsan özgür olduğu için bazen aklına gelen kötü fiilleri işleyebilir ve sonuçta kötülüğe sebep olabilir. Psikolojik olarak işlediği bu kötülüğü toplum nazarında işleyebilir ve daha sonraki nesillere kötü bir yol da bırakabilir. Ahlâki kötülüğün kaynağı tanrı değil aksine insan veya insanlardır.¹⁴⁶

Ahlâki kötülüklerin örneklendirilmesinde genelde batıda Dostoyevski'nin romanlarından faydalanılır.¹⁴⁷ Batılıların yaptığı zulümler bir tarafa bırakılmış fantastik bir şekilde başka zulümlerden bahsediliyor. Bazen de yaşanmış olaylardan örnekler verilir. Bu örneklerden bir tanesi de 1969'da My Lai'de Amerikalıların masumlara yaptığı zulümdür. Bu zulümden bahsedilmesinin en büyük sebebi ise silahsız olan masum sivillere yapılmasıdır.¹⁴⁸ Son yıllarda aklımıza gelen ahlâki kötülüklerin başında katliamlar, zulümler, işkenceler ve yapılan ahlâksız tecavüzler

¹⁴⁴ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 34-35.

¹⁴⁵ Hick, *Evil and the God of Love*, 12.

¹⁴⁶ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 35.

¹⁴⁷ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 34-35.

¹⁴⁸ Alvin Platinga, *God Freedom and Evil* (London, 1975), 9.

olmuştur. Yakın tarihte Bosna-Hersek'te yapılan zulüm buna verilebilecek en acı örnektir. Yüzbinler bu zulümde bunaltılmış ve özgür iradenin bir sonucu olarak insanların zulmüne maruz kalmışlardır.¹⁴⁹

İslâm kelâmında ise ahlâki kötülüğün kaynağı hakkında çeşitli tartışmalar gündeme gelmiştir. Cebriyye'nin kurucusu Cehm b. Safvan bile insanın yaptıklarından sorumlu bir varlık olduğunu savunmuştur. Cehm insanın özgür olmadığını söylememiştir. Onun insanın tanımını yaparken kullandığı rüzgârın önündeki yaprak misali de yanlış anlaşılmıştır. O günün şartlarında mücessime ve müşebbihenin iddialarına karşılık verilmesi gereken cevabı bu şekilde vermiş ve tevhid ilkesini ayakta tutmaya gayret etmiştir.¹⁵⁰

İslâm kelâmcıları bu sorunu çözmeye çalışırken üç sorunla karşı karşıya gelmişlerdir. Bunlardan birincisi fiildeki yaratılma sorunu, ikincisi Allah'ın yoldan saptırması veya doğru yola ulaştırması sorunu, üçüncüsü ise, iyi ve kötünün tespitinde temel ölçütün ne olduğu sorunudur. Fiildeki yaratılma sorununda tartışılan temel unsur yaratılma problemi olmuştur. Mütakellimler filozofların aksine ahlâki kötülüklerin de insana nispet edilemeyeceğini savunmuşlardır. Ehl-i Sünnet anlayışında fiilin tek yaratıcısı Allah olduğu için kula yaratma gibi bir imkânın verilmesi düşünülemez. Böyle bir düşünce tevhîd ilkesine aykırı olup düşünülmesi dahi imkânsızdır.¹⁵¹ Ehl-i Sünnet düşüncesinin temel prensibi böyle iken beş temel esastan biri adalet olan Mu'tezile'ye göre de insan fiillerinin hâlikıdır.¹⁵² Onların görüşüne göre eğer fiiller insana nispet edilmese o zaman ondan sorumluluk da hasıl olmaz. Allah kötülüğün yaratıcısı olamaz çünkü bu adalet prensibine ters bir görüştür.

¹⁴⁹ Yaran, *Kötülük ve Teodise*, 2016, 35.

¹⁵⁰ Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihâl* (Beyrut, t.y.), 86; Özdemir, "Kötülük Problemine Felsefî ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım", 246.

¹⁵¹ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 3: 244.

¹⁵² Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, 1: 3; Özdemir, "Kötülük Problemine Felsefî ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım", 247.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRİDÎ'NİN AHLÂKİ KÖTÜLÜK ANLAYIŞI

Ahlâki kötülüğün tanımını yaparken onun asıl sebebinin insan olduğunu önceki bölümlerde aktarmaya gayret etmiştik. Ahlâki kötülük denince akla din ile alakalı olan yalan, iftira, düşmanlık vb. şeyler gelir.¹⁵³ Bu düşünceyi İslâm dünyasına kazandıran kelâm ekolleri arasında Mu'tezile ve Mâtürîdîler ön sıraları almışlardır. İnsan sadece sosyal bir varlık değil aynı zamanda Allah'a karşı sorumlu olan akıl sahibi bir varlıktır. Akıl sahibi olması iradesinin de var olduğunun delilidir. Ahlâki kötülüğünün tek failinin insan olduğunu belirten İslâm kelâm ekolü Mu'tezile olmuştur. Diğer fırkalar bunu ilâhi sıfatlar ile ilişkilendirmişlerdir. Bu tezlerini öne sürmelerinde ise Allah'ın takdiri, iradesi ve kudreti etkili olmuştur. Eğer Ahlâki kötülükten bahsedeceksek insanın iradesine değinmemek mümkün olmaz. Mâtürîdî ahlâki kötülüğün varoluşunu insana bağlamış ve değerlendirmesini de ona göre yapmıştır. Ona göre insan özgür bir varlıktır. Eğer günahsız olsaydı o zaman ondan imtihan hasıl olmaz ve yaratılmasının bir esprisi de kalmazdı. Eğer insan kötülük işlemeseydi o zaman Allah kötülük işleyen ve daha sonra da tevbe eden başka varlıklar yaratırdı.¹⁵⁴

1. İNSAN-KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ

Mâtürîdî Allah'ın insanları en güzel biçimde yarattığını ifade etmiştir. Ona göre Allah'ın verdiği bu özellikler ve akıl sayesinde doğru yolu bulması da ona öğretilmiştir. Kötünün kötü olduğunu ona anlatmış o da yetmemiş Peygamberler göndermiştir. Allah'ın peygamberleri insana yol göstermek için adeta canlarını dişlerine takmışlar ve gece-gündüz gayret etmişlerdir. Allah'ın insanı muhatap alması da ona mükellefiyet vermesi de insana verilen değeri gösterir.¹⁵⁵

¹⁵³ Metin Özdemir, "Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı", *Mâtürîdî'nin Düşünce Sistemi* (Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 380.

¹⁵⁴ Özdemir, "Kötülük Problemine Felsefi ve Kelâmî Açıdan Mukayeseli Bir Yaklaşım", 248.

¹⁵⁵ Sıddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz, 2017), 117-118.

İnsanın neden yaratıldığı sorusuna Mâtürîdî cevap verir. Ona göre dünya da insan da ahiret için yaratılmıştır. Ona göre insan bu dünyada kalıcı değil geçicidir.¹⁵⁶ Ayrıca insanın yaratılmasındaki amaç dünya ve âhiret mutluluğunu elde etmesidir.¹⁵⁷

İnsan nedir sorusuna verilen cevapların başında şüphesiz akıl ile donatılmış varlık tanımı gelir. Kötülüğün olduğu yerde insanın rolünün olmaması düşünülemez. Ahlâki kötülük kavramının anlaşılması için insanın da anlaşılması gerekmektedir. Ahlaki kötülük probleminin temel sorunlarından biri olan irade konusu da insanla ilişkilidir. Bizler de bu bölümde insanı ele alarak insanın iradesini kötülük ile ilişkilendirmeye çalışacağız. Bu ilişkilendirmeyi yaparken de genel olarak Mâtürîdî'nin düşünce eksenini referans alıp konuyu o şekilde işlemeye çalışacağız.

1. İrade-Kötülük İlişkisi

Allah insanı yaratmış ve ona kendi yolunu sağlam bulması için ona iradeyi ihsan etmiştir. İnsan özgür tabiatının gereği olarak bazı kötülükler işlemiş ve sonucuna katlanmak zorunda kalmıştır. Burada konunun anlaşılması için bazı sorular sorulabilir. İnsan özgür bir varlık mıdır? Allah insana iradeyi neden vermiştir? İrade fiilin gerçekleşmesinde nasıl bir rol üstlenir? İşte bu soruların cevabını bulamayan insan daha da çok merak etmiş ve konuyu uzun yıllar tartışmıştır.

İrade terim olarak “istemek, dilemek” anlamına gelmekte olup “bir şeyi yapıp yapmama hususunda karar verme gücü” diye tanımlanır.¹⁵⁸ İnsan iradesini ifade etmek için *faili muhtar* ifadesi kullanılır.¹⁵⁹

Mâtürîdî'ye göre insan ne tamamen robot gibi iradesi olmayan bir varlık, ne de tamamen başı boş bırakılmış bir varlıktır. Ona göre insan hür iradesiyle karar veren bir varlıktır. İyiliğin de kötülüğün de yapılıp yapılmamasına karar veren şüphesiz insanın kendisidir. Bu nedenle kötülüğün azalmasında da yaygınlaşmasında da insan önemli bir etkiye sahiptir.¹⁶⁰

Mâtürîdîler insanın iradesi konusunda biraz daha Mu'tezile'ye yaklaşmış ve insana hür bir irade bahşetmenin Allah'ın delili olduğunu savunmuşlardır. Allah mutlak olan bir yaratıcıdır ve kötülüğü de yaratmıştır. Fakat kötülüğü yaratması kulun onu işlemesine izin vermesi anlamına gelmez. Allah bir fiili yaratır fakat insana da o

¹⁵⁶ Hüseyin Maraz, *İstihkak Teorisi* (İstanbul: Endülüs, 2017), 57.

¹⁵⁷ Arslan, “Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, 81-85; Maraz, *İstihkak Teorisi*, 57.

¹⁵⁸ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 158; İrem Ceyhan, *Mâtürîdî'de Hidayet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi* (İnönü Üniversitesi, 2013), 43.

¹⁵⁹ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 159.

¹⁶⁰ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî* (İstanbul: İFAV, 1997), 289; Ceyhan, *Mâtürîdî'de Hidayet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi*, 43.

fiili işleyip işlememesini irade olarak verir.¹⁶¹ Bunu şu örnekle açıklayabiliriz. Bir tarlanın olduğu yoldan geçen bir insan aç ise iki seçenek vardır. Ya dalda olan meyveden tadacak ya da yoluna devam edecek. Meyveden tatmak da geçip gitmek de aslında Allah'ın yarattığı fiillerdir. İnsana verilen yeti sayesinde insan o meyvenin kendisine helal olmadığını bilir. Bundan sonrası kulun aldığı eğitime ve çevresine bağlıdır. İşte o insanın o tarladan aç olarak çıkması da meyveyi koparıp yemesi de kendisine verilen irade sayesinde kendisine aittir.

Allah'ın iradesinin mutlak olması insanın fiillerinde özgür olmadığı anlamına gelmez. İnsan irade sahibi bir varlık olup bu ayet ve hadislerle delillendirilmiştir. Aynı zamanda akli melekeleri olan insanın hür olması insan için mümkün olan şeylerdir. İnsan bir fiili işlerken kendisinin “muhtar” olduğunu bilir.¹⁶² İnsana verilen yetiyi insanın bilmesi demek iradesini de kullanması anlamına gelir. Dünyada iyi olan şeylere olduğu gibi kötü olan şeylere de iradesinin olduğunu yine kendisine verilen akıl neticesinde bilir.

Ayrıca âyetlerde geçen “Dilediğinizi yapın” (el-Fussilet, 14/40), “Hayır İşleyin” (el-Hacc, 22/77) ve “Yaptıklarınıza karşılık olarak verilir” (el-Vâkıa, 56/24) uyarıları da bizlere insan iradesinin varlığını kanıtlar niteliktedir.

Mâtürîdî insanın iradesinde, içerisinde bulunduğu psikolojinin de etkili ve önemli olduğunu belirtir. Ona göre Allah insanı güzele meyyal olarak yaratmıştır. İnsan tabiatı gereği kötü olan fiillerden kaçınır.¹⁶³ Tabiatının vermiş olduğu yetiye dayanarak iradesini kullanma yoluna gider. Kötülüklerin yaratılması her ne kadar Allah'a bağlı ise de Allah bunu hiçbir kuluna emretmez. İnsan iradesi ile kötüyü işler ve sonuçlarına da katlanır. Eğer insanda irade hâsıl olmasaydı işte o zaman insanın imtihan edilmesinin bir gayesi de kalmazdı. Ateşin insanı yakacağını insan bilir ve ondan kaçınır. İnsana ateşin yaktığına dair bilgiyi Allah vermiş ve ondan kaçınması gerektiğini bildirmiştir. Elini bile ateşe koyan bir insan bu işi yine kendi iradesi ile gerçekleştirmiştir.

Buna karşılık olarak Allah insan tabiatına değil aklına önem vermiştir. İnsana tabiatın değil aklın gereklerine uymayı emretmiştir.¹⁶⁴ İnsan akli sayesinde kötülüklerden korunabilir ve onlardan kaçınabilir. Akıl insana verilen en yüce yeti

¹⁶¹ Şerâfedîn Gölçük, *Bakallâni ve İnsanın Fiilleri* (Ankara: TDV, 1997), 74.

¹⁶² Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 225-226; Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 76.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 223; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 289.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 224.

olduğuna göre seçme hürriyeti de verilmiştir. Verilen bu irade sayesinde de insan kötülüklerden kaçınabilir veya tam tersi kötülüğü işleyebilir.¹⁶⁵

Fiilin yaratma ve irade etme bakımından tamamen Allah'a ve insana yüklenilmesi kaçınılmaz sonuçlar ortaya çıkaracaktır.¹⁶⁶ Eğer tamamen Allah'a izafe edilecekse o zaman insanın sorumluluk duygusu ne olur? Tam tersi fiilin işlenmesi ve ortaya çıkması durumunda insan tamamen etkinse o zaman Allah'ın yaratma sıfatı tehlikeye girer mi? İşte bu olumsuzlukların olmaması iin¹⁶⁷ Mâtürîdî "Fiil yaratma ve yok etme bakımından Allah'a, kesb ve işleme yönünden insana aittir"¹⁶⁸ demiştir. Görüleceği zere Mâtürîdî iradenin tamamen Allah'a bağlanmasının sorunlar doğuracağını belirtmiştir. İnsanın yaratılış gayelerinden bir tanesi de sorumluluk sahibi bir varlığın yaratılmasıdır. Eğer sorumluluk sahibi olmasaydı o zaman Allah insanları yaratmaz meleklerin var olması Allah'a yeterdi.

Mâtürîdî fiilin işlenmesi noktasında Eş'arî'den ayrılır. Eş'arî fiilin işlenmesi konusunda insana özgürlüğü yanlış görür. Onlara göre eğer insan zgr olsaydı o zaman başka sorunlar ortaya çıkacaktı. Mâtürîdî'ye göre ise Allah'ın bir fiili yaratması demek insanın o fiili işleyemeyeceği anlamına gelmemelidir. Öyle olduğu takdirde yaratılan insan tamamen etki altında kalır ve etki altında kalan varlıktan ise hesap sorulmaz. İnsan fiillerine, Allah her zaman müdahale eder dememiz mümkün değildir.¹⁶⁹

Mâtürîdî'ye göre, kulların fiillerinde hem yaratıcının hem de yaratılanın rolü bulunmaktadır. Allah bir fiili yaratırken kulun onu irade etmesine bağlı olarak yaratır. Fiiller her ne kadar Allah tarafından yaratılmışsa da kul cebir altında değildir.¹⁷⁰ Kötülük fiili de Allah'ın bilgisi dahilinde ama kulun kendi iradesi ile meydana gelmiştir. Allah insanoğluna yolları göstermiş ve hangisinin doğru olduğunu bildirmiştir. Bilerek yanlış yolu seçen insan Allah yarattı diyerek işin içinden çıkamaz.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle insanın fiillerinde tamamen olmasa da zgr olduğu anlaşılır. Allah fiili kul istediği için yaratır. Allah kafirin küfrünü bilir ve ona göre kafire ceza verir. Bu Allah'ın adaletsiz olduğu anlamına gelmez. Birçok ayette bunu teyit etmektedir.

¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 224.

¹⁶⁶ M. Said Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseft'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* (Ankara: TDV, 1988), 30; zdemir, *İşlm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 290.

¹⁶⁷ Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseft'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, 30-31; zdemir, *İşlm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 226.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 226.

¹⁶⁹ zdemir, *İşlm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 291.

¹⁷⁰ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, 298; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 203.

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

“Ve dedi ki; Hak Rabbinizdendir. Öyleyse dileyen inkâr etsin, dileyen îmân etsin” (el-Kehf, 18/29) ayeti ve “إِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ” “Dilediğinizi yapın! Kuşkusuz O yaptıklarımızı görmektedir” (el-Fussilet, 41/40) ayeti insanın fiillerinde özgür olduğunu gösterir.

Mâtürîdî’ye göre insanda birtakım fiiller sadır olduğu için insan eylemlerinde özgürdür. Allah’ın insanı bu şekilde yaratmasında gizli bir hikmet vardır. Ayrıca Allah insana iyiyi kötüden ayırt edecek bir irade bahşetmiştir. İnsan fitratı kötü olana değil iyi olana meyyaldır.¹⁷¹

Mâtürîdî meseleyi daha çok insanın fitratına dayandırarak ele almıştır. Bazı fiiller Allah’a izafe edilemez. Bu fiiller insanların bile işlemekten tiksinti duyduğu fiillerdir.¹⁷² İnsanoğlu yapıp ettiğinin karşılığını alacaksa bunun temel şartının irade olduğu izahtan varestedir.

Mâtürîdî daha sonra bu fikirlerini iradeyi ikiye ayırarak daha da geliştirmiştir. Külli irade bilindiği üzere kulun etkisinin olmadığı iradeyi ifade eder. Cüzi irade ise kulun fiillerinde kısmen özgür olduğunu vurgulamak üzere kullanılmıştır.¹⁷³ Başta da ifade ettiğimiz gibi Mâtürîdî orta yol doktrinini geliştirmiş ve muhataplarına ona göre cevap vermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak irade sahibi olan insanın fiillerinde etki sahibi olmaması düşünülemez. Mâtürîdî veya diğer mütekellimler olsun insana verilen iradenin nasıl olduğunu tartışmış ve bu tartışma bugünlere kadar ulaşmıştır. Konumuz kötülük olduğu için bu bağlamda düşünmek gerekirdi. Kötülükte insanın iradesinin olmadığını söylemek insana haksızlık olur.

2. Kudret-Kötülük İlişkisi

Kudretin güç yetirme olduğunu ilk bölümde açıkladığımız için bir daha tanımına girmeyeceğiz. İnsan gücü ve iradesi olan bir varlıktır. İşte bu güç ve kudretin kötülüğün oluşumunda bir etkisi var mıdır, yok mudur? Mesele bu boyutuyla burada ele alınıp incelenecektir.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 226; İbrahim Coşkun, *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2017), 109.

¹⁷² Nesefî, *Tabsîratu'l-Edille*, 2: 28-30.

¹⁷³ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, 300.

Mâtürîdîler kudret konusunda Mu'tezile ve Eş'arî görüşü adeta birleştiren ve her ikisinin de temel endişelerini dikkate alan orta bir yol takip etmişlerdir. Mâtürîdîlere göre kudret ikiye ayrılır;

Birincisi fiilden önceki kudrettir ki bu kudret sebeplerin müsait olmasından kaynaklanan ve vasıtaların sağlıklı olması manasındaki kudrettir. Bu kudret fiilden öncedir. Bu kudret münhasıran olup dilediğine bahşettiği kudret türüdür. Allah bu kudreti bahşettiği kişilerden akılları erince nimetin şükrünü eda etmelerini ister.¹⁷⁴

Mâtürîdî yukarıda geçen kudretin bu çeşidine bazı ayetleri örnek göstererek bu kudret çeşidini açıklamaya çalışır. Bunlardan birincisi zihar ayetiyle alakalıdır.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا

“Kim köle azat etme imkânı bulamazsa, eşine dokunmadan önce iki ay art arda oruç tutar. Buna gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur.” (el-Mücadele, 58/4)

Bir başka ayette ise;

وَسَيُخْلِقُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا خَرَجًا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

“Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle çıkardık diye Allah'a yemin edeceklerdir. Ama Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdır.” (et-Tevbe, 9/42)

Bu ayetin yorumunda bahse konu olanların münafıklar olduğu iddia edilir. Onlar gücümüz yetseydi demekle Allah'a iftira atmışlardır. Oysa insana Allah güç ihsan eylemiş ve onları diğer varlıklara üstün kılmıştır. Münafıklar sıkıştıkları zaman kendilerini güçsüz olarak tanıtmaya çalışmış ve tabiri caizse insanın aklıyla alay etmişlerdir. Oysa başka bir ayette Allah'ın fakir kendilerinin zengin olduğunu beyan etmişlerdi. Bu çelişkilerin sonucunda iki şey ortaya çıkar. İnsan güçlü veya güçsüz olduğunu göstermeyen bir varlıktır. Sonuçta insan kudret sahibi bir varlık olup kötülükte bizzat etkisi vardır.¹⁷⁵

Konuyla alakalı birkaç ayete daha değinmekte fayda görüyoruz.

وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا

“Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” (el-Âli İmran, 3/97)

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 256; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 211.

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 257; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 212.

“Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar.” (el-Bakara, 2/286)

لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Bir insan ancak gücü yettiğinden sorumlu tutulur.” (el-Bakara, 2/233)

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا أُتِيهَا

“Allah her şahsı ancak verdiği kudret ölçüsünde mükellef tutar.” (et-Talak, 65/7)

Yukarıda verilen ayetler kudretin birinci manasına delalet eder. Teklif kudrete bağlı olan şeydir. Yani insanların sorumlu tutulması kendisine verilen kudrete bağlıdır. Tabiri caizse Allah kuluna vermediği bir şeyden dolayı onu sorumlu tutmaz. Zaten böyle bir şeyin olması imkânsız olması yanında Allah’ın adaleti ile bağdaşmaz. İnsan kudret sahibi bir varlık olmasaydı Allah’ın onu sorumlu tutması abesle iştigal olurdu.¹⁷⁶

Mâtürîdî’nin bahsettiği ikinci kudret ise fiille birlikte oluşan kudrettir. Sonunda ödül ve cezanın olduğu ihtiyari fiillerin kendisiyle beraber meydana geldiği fiile de denir. Bu kudret türünü açıklarken Allah’ın insanı iyiye meyyal olarak yarattığını ifade eder. İnsan bu fiil türünde de bizzat kudret sahibidir.¹⁷⁷ Aşağıda vereceğimiz ayetlerle konunun daha da anlaşılmasını sağlamaya çalışacağız.

مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ

“Onlar(kâfirler) gerçekleri ne işitmeye güç yetirebiliyorlar ne de görebiliyorlardı.” (el-Hûd, 11/20)

قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا

“Doğrusu sen benimle beraberliğe sabretmeye güç yetiremezsin dedi.” (el-Kehf, 18/67)

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ

“O halde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçınınız.” (et-Teğâbün, 64/16)

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu ’t-Tevhîd.*, 258; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 213.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu ’t-Tevhîd.*, 266; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 213.

Mâtürîdî'ye göre insanın sorumlu tutulması için bazı sebeplerin olması gerekmektedir. Kudreti Allah yarattığı için insanda var olan kudreti de Allah yaratmıştır.¹⁷⁸

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle şu kanılara ulaşmak mümkün olur. İnsanoğlu aslında Allah tarafından yaratılmasından itibaren kendisine kudret verilmiş bir varlıktır. Bir insanın benim gücüm yok demesi insanda kudret olmadığı manasına gelmez. Aksine kudret vardır fakat tembelleşmiş nefesine söz geçirememektedir. Kötülüğün işlenmesinde insanın kudretinin olmadığını söylemek insana yapılan büyük saygısızlığı ortaya koyar. Zaten bizlere öğretilen de şudur: İnsan kudret sahibi ve akıllı bir varlıktır ve yaptıklarının sonucuna katlanmak zorundadır.

3. Fiil ve Kesb-Kötülük İlişkisi

Kesb teorisi incelendiğinde Eş'arîler ile Mâtürîdîler arasında bir benzerliğin olduğu görülür. Fakat benzerliğin olması bu hususta iki fırkanın da aynı şeyleri kabul ettiği anlamına gelmez. Bazı hususlarda aynı söylemi dile getirirken bazı hususlarda farklı yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Eş'arîler ile ortak nokta fiillerin yaratılması meselesi olmuştur. Yaratılan bu insan fiillerinin gerçek failinin kim olduğu konusunda birbirlerinden ayrılırlar. Eş'arîler insan fiilinin gerçek failinin Allah olduğunu söylerken Mâtürîdîler ise insan fiilinin gerçek failinin insan olduğunu söylediğini görüyoruz. Bu hiç de küçümsenemeyecek bir farktır. Özellikle insanın kendi yaptıklarından sorumlu olması açısından bu yaklaşım Mâtürîdî anlayışın elini güçlendirmekte olup insana sorumluluk yüklemeye çok önemli bir parametre oluşturmaktadır. Eş'arî anlayışı ise neredeyse cebre götüren ve insan fiilinin oluşumunda insanın rolünü açıklamada zorlanan bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁹

Mâtürîdî'ye göre insanın mutlak manada özgür olduğunu ve kendi fiilinin failinin bizzat kendi olduğunu gösteren nakli deliller iki türdür. Bunlardan birisi, emir ve yasakların olması, diğeri ise mükâfat ve cezanın olması. Nasslarda insanlara verilen emirler insanın sorumlu olduğuna dair en büyük kanıtlardır. Bu kanıtlardan birkaç tane sunmak konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

إِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ

“Dilediğinizi yapın.” (el-Fussilet, 41/40)

¹⁷⁸ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, 306.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 225-243; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 229.

“Hayır yapınız, belki kurtuluşa erersiniz.” (el-Hacc, 22/77)

“Kim zerre kadar bir hayır yaparsa” (el-Zilzâl, 99/7) ayeti de insanın kendi fiillerini gerçekleştirme hususunda özgür olduğunun bir kanıtı olarak gösterilmiştir. Mâtürîdî’ye göre yukarıda zikredilen ayetler insanın işlerinde özgür olduğunu yani kesb edenin bizzat insanın kendisi olduğunu bizlere gösterir. Yukarıda zikredilen ayetlerde de gösterilen bu işlerin insanlara izafe edilmesinde bir problem yoktur. Fiiller yaratma yönüyle Allah’a kesb etme yönüyle de insana izafe edilmiştir.¹⁸⁰

Mâtürîdî düşüncede halk fiili Allah’a, kesb ise insana izafe edilmiştir. Kesb insan için bir sıfat olup irade ve kudrete bağlıdır. Bununla beraber halk fiilinin insanda vuku bulması mümkün değildir. İnsanda sadır olan fiili ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi insanın elinde olmayan fiil ki buna titreme örnek verilebilir. Bunlar ızdırî fiillerdir. İkinci olarak ise insanın kendi seçimiyle gerçekleşen, irade ve kudretine bağlı fakat Allah tarafından yaratılan fiillerdir ki bu fiillere de ihtiyarî fiiller denilir.¹⁸¹ Kötülük için düşünmek gerekirse şu sonuca varmak mümkün görünmektedir. Allah kötülüğü yaratır fakat onu işleyen insandır. Kötülük fiilinin yaratılması halk, işlenmesi ise kesbtir.

Mâtürîdî’ye göre insan bir şeye karar verdiği zaman kesb oluşur. Allah da kulun bu isteğine göre o fiili yaratır. Böylece insan kesb etmiş olur ve Allah da fiili yaratmış olur.¹⁸² Kötülük meselesine gelince insanlar kötülüğün işlenmesinde bizzat fail rolünde olurlar. Bir binanın yapımına karar verilmesiyle o binanın yapılması arasında fark vardır. İnsan bina misali kötülüğü yapmaya karar verirse Allah o insana engel olmaz. Aksine daha önce âyetlerde uyardığını söyler. Fiilin yaratılması demek insana irade verilmediği anlamına gelmez. Allah insanlara doğru yolu göstermek için uyarıcılar göndermiştir. Bu saatten sonra insana sorumluluk verilmemesi düşünülemez. İnsan kâsib olup ihtiyari olan her fiilden sorumludur.

Mâtürîdî kulun kasib oluşunu kanıtlamak için bazı akli delillere de başvurmuştur. Bunlardan bazılarını da şöyle sıralamak mümkün olacaktır.

Fiillerin bazılarında bulunan hallerin insan tarafından bilinmesi mümkün değildir. Fakat bazı fiiller de vardır ki insan bunlara ulaşabilir ki bu da akli sayesinde

¹⁸⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 225-226; Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 230.

¹⁸¹ Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)*, 131; Gölcük, *Bakillânî ve İnsanın Fiilleri*, 190.

¹⁸² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 226; Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 106.

olabilir. Fiilin Allah'a ait olan birinci yönünün varlık sahasına çıkma şekli vb. özellikleri insanlar tarafından idrak edilemez. Yani insanın bu fiilde hiçbir kudreti yoktur. İkinci kısımda bahsedilen fiilde ise insan kesb edici rolüne bürünür.

İnsana ait olan fiiller iyi ve kötü yönleriyle meydana gelir. O fiili işleyen insan fiilin sonucunda ortaya çıkacak nihai durumu bilemez. İnsana göre iyi olan şey bazen sonucu itibari ile kötü olabilir. Buna göre bu fiili yaratan insan olamaz.¹⁸³

Mâtürîdî bundan sonraki delillerde ise insana ait olan fiillerin Allah tarafından yaratıldığını fakat insana da önemli vazifeler düştüğünü bizlere sunar. Netice olarak Ehl-i Sünnet âlimleri insan hürriyetine önem vermiş ve her şeyin Allah'a izafe edilmesine müsaade etmemişlerdir. Kesb teorilerinin ortaya çıkış amaçlarından bir tanesi de insana verilen değer olmuştur. İnsan varlık sahasına çıktığı günden beri tartışılmalı bir varlıktır. Ona sorumluluk yüklenmeyecekse o zaman Allah insanı neden yarattı. Eğer kendisine sadece itaat edeni yaratacak olsaydı o zaman melekler o işi zaten görüyorlardı. Yok sadece mesele kötülük ise o zaman şeytandan daha kötü bir varlık olamaz. İnsan iki tarafa da meyyal olarak yaratılmış ve yeryüzüne gönderilmiştir. Kesb teorilerinin ortaya çıkmasının en büyük sebeplerinden birisi de mezhepsel kavgalardır.

Mâtürîdî isyana temayül eden fiilleri asla Allah'a izafe etmez. Bunun aklen tutarlı olmadığını da söyler. Allah iyiliği emretmiş ve kötülüğü de yasaklamıştır. Eğer kötülük sadece Allah'a izafe edilecek olsaydı o zaman ödül ve cezanın anlamı nerede kalacaktı. Eğer insan akıl sahibi bir varlık olmasaydı o zaman insanın yaratılışındaki amaç nerede kalacaktı? İşte Mâtürîdî muhataplarına bu gibi sorular sorarak insanın özgür olduğunu ve fiillerin de de bizatihi fail olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Sevap ve günah kula ait fiiller olduğuna göre o fiillerin de işleyeninin insan olması gerekir. Eş'arî kesbi kabul etmiş fakat insana verilen özgürlüğü oldukça kısıtlamıştır.¹⁸⁴

Mâtürîdî insanı hakiki fail olarak tanımlar ve ona sorumluluk yükler. İnsan yaptığı fiilleri kendi inisiyatifi çerçevesinde yapmış ve sonucuna da o şekilde katlanmıştır. "Herkes yaptığı şeyi kendi iradesiyle yaptığı ve o fiilin kasibi faili olduğunu çok iyi bilir."¹⁸⁵

¹⁸³ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 230; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 232.

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 225; Mustafa Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları* (Konya: Palet, 2017), 203-204.

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 226; Özgen, *Eş'arî ve Mâtürîdî Mezhepleri Arasındaki Görüş Farklılıkları*, 206.

Mezhepsel kavgaları bir tarafa bırakalım. Dünya insanların ve diğer canlı-cansız varlıkların yaşadığı bir mekândır. Bu mekânı paylaşan varlıklar arasında insanın yeri her zaman ayrı olmuştur. İnsan Allah tarafından bir fiili yapmaya hiçbir zaman zorlanmamıştır. Allah'ın insanı özgür bıraktığını bizlere hem âyetler hem hadisler hem de tecrübe dediğimiz pratik hayat göstermektedir. Yaratma ile kesb arasındaki ayrıntıyı bilen her insan hürriyetin kendi elinde olduğunu görür. Kötülüğü işlemeye karar verdiği zaman akli ve dini tecrübesi insana engel olabilir. Kötülüğü işlediği zaman da sonucuna katlanmak zorundadır.

Mâtürîdî fiilin kesbi konusunda Mu'tezile ve Eş'arî'den farklı olarak üçüncü bir yol izlemiştir. Bilindiği üzere Mu'tezile kötü fiillerin işlenmesi noktasında insana tam sorumluk yüklemiş ve kötü fiilin yegâne hâlikının ve failinin insan olduğunu söylemiştir. Eş'arî insana verilen sorumluluğu kısmış ve her şeyi Allah'a izafe etmiştir. İyi ve kötü fiilin yegâne hâlikının ve failinin Allah olduğunu söylemiştir. İnsanın ise sadece kendi fiilinin kâsibi olduğunu ve bu nedenle de kendi fiillerinden sorumlu olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî ise bu konuda ne Allah'ın iradesini saf dışı bırakmış ne de insanın sorumluluğunu göz ardı etmiştir. Orta yol dediğimiz yolu takip etmiş ve sorunların da çözümünde önemli rol oynamıştır. Allah'a yaratmayı insana ise gerçek failliği ve kesbi izafe eden Mâtürîdî aslında burada işin içinden nasıl çıkılması gerektiğini de bizlere öğretmiştir. Allah kötülük fiilinin halıkı fakat insan da o fiilin faili ve kâsibidir.¹⁸⁶

Mâtürîdî'ye göre insanın bir eylemde bulunabilmesi için bir güce ve kudrete ihtiyacı vardır. İnsana bu kudreti veren şüphesiz Allah'tır. Dolayısıyla insanın yapıp ettiği şeylerden sorumlu tutulması onun cüzi iradesiyle yapmış olduğu fiilden dolayıdır. Allah fiili yaratır ve insana doğru yolu gösterir. İnsanın özgür iradesine güvenerek o işi yapması ondaki iradeyle alakalı olan şeydir. İki uç noktanın¹⁸⁷ da fikirlerinin alınmasının ve bunları birleştirip farklı bir şekilde bize ulaştırmasını sebebi ise insanda bulunan kesbi kanıtlamak içindir.¹⁸⁸

Mâtürîdî'ye göre fiilin yaratılmasında Allah'ın, kesb edilmesinde ise insanın rolü vardır. Yaratma ile kesb arasındaki farkı da yaratmanın araçsız, kesbin ise aletle meydana geldiğini söyleyerek bizlere kavratır. İnsan kendisine verilen iradeyi

¹⁸⁶ Ramazan Biçer, *Akıllık ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî* (İstanbul: Erdem, 2018), 98-99.

¹⁸⁷ Mu'tezile ve Cebriyye kastedilmiştir.

¹⁸⁸ Hilmi Demir - Muzaffer Tan, *Ehl-i Sünnet Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî* (Ankara: Ay, 2017), 103.

kullanarak Allah'ın kendisine sunduğu akıl sayesinde de fiili kesb etmeye muktedir olur.¹⁸⁹

Mâtürîdî insanın ihtiyari fiillerinin insan hürriyetine bağlı olduğunu vurgular. Bir fiilin meydana gelmesinde insan etkili ve yetkilidir. Bir fiilin muhtarının insan olması Allah'ın tevhid ilkesine aykırı değildir. Fiilleri yaratan Allah onu kesbeden ise insandır.¹⁹⁰

Mâtürîdî'ye göre insan fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Hürriyete sahip olması demek onun fiilin yaratıcısı olduğu anlamına gelmez. Mâtürîdî'nin kesb anlayışı Eş'arî'ye göre biraz daha geniş sınırlara sahiptir.¹⁹¹

4. Salah ve Aslah-Kötülük İlişkisi

Bilindiği gibi salah en iyiyi yaratma meselesidir. Bu husus mütekellimler arasında tartışma konusu olan en önemli meselelerden biridir. Allah en iyiyi yaratmak zorunda mıdır? Ya da başka bir deyişle Allah'a vacip midir? İşte tartışmanın nirengi noktalarından biri de budur.

Aslah fikrini ortaya atan kelâm ekolü Mu'tezile olmuştur.¹⁹² Ortaya çıkmasındaki en büyük sebep ise ilâhi adaletin mantıksal arayışlara yönelmesi olmuştur. Eğer Allah güzelse ki onda şüphe yoktur o zaman güzeli hatta en güzeli yaratmak zorundadır. Mu'tezile'ye göre Allah hâkimdir ve o her şeyin en güzelini yapmaya muktedirdir.¹⁹³

Kâdî Abdülcebâr'a göre Mu'tezile aslah konusunda üçe ayrılmıştır.¹⁹⁴

Bunlar;

- a.) Aslah ve lütuf olanı yapmak Allah'a vacip değildir diyenler: Mu'tezile'ye mensup olup da bu fikri savunanlara göre aslah olanı yapmak Allah'a vacip olmaz. Bu fikri savunanlar Bağdat ekolünden olup bunların başını da Bîşr b. Mu'temir çeker.¹⁹⁵ Onlara göre lütufta bulunmak Allah'a vacip değildir.

¹⁸⁹ Şerâfeddin Gölcük, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri* (İstanbul, 1979), 190-191; Hamdi Gündoğar, *Fahreddin er-Râzi'de İnsan Fiilleri* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 68-69.

¹⁹⁰ Hüdaverdi Adam, *Bazı Kelâm Problemleri* (Sakarya, 1988), 275; Gündoğar, *Fahreddin er-Râzi'de İnsan Fiilleri*, 69.

¹⁹¹ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, 113; Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (İstanbul: Divan Yayınları, 2013), 51-52.

¹⁹² Mu'tezile ekolü insana ait fiillerin yaratılması hususunda Mâtürîdî ile az da olsa farklı görüşleri savunmuştur. Bu fikri savunanlar arasında özellikle Bîşr b. Mu'temir bulunmaktadır. Onlara göre kula ait olan iyi fiillerin yaratılması Cenab-ı Hak üzerine vaciptir. Oysa başta Hanefi-Mâtürîdî mütekellimler olmak üzere birçok düşünür bu fikre karşı çıkmıştır. (Sâbûnî, *el-Bidâye Tercümesi*, s., 146.)

¹⁹³ Şehristânî, *Nihayetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*, 400; Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 53.

¹⁹⁴ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhît bi't-Teklîf* (Kâhire, 1965), 22; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 286.

¹⁹⁵ Kâdî Abdülcebâr, *el-Muhît bi't-Teklîf*, 22; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 286.

Şayet Allah'a vacip olmuş olsaydı o zaman dünyada âsi olan bir kimsenin dahi kalmaması gerekirdi. İnsanlar içerisinde hem Allah'a isyan eden hem de itaat eden kullar olduğuna göre lütufta bulunmak Allah'a vacip değildir.¹⁹⁶

- b.) Aslah ve lütfun hem dünyevi hem de uhrevi konularda Allah'a vacip olduğunu söyleyenler: Bu görüşü savunanlar Ashâbü'l-Aslah taraftarları olup bunlar, Nazzam, Câhız ve Esvâri'dir.¹⁹⁷ Bu grubun iddiasına göre en iyiyi yapmak her iki konuda da Allah'a vaciptir.
- c.) Aslah ve lütfun sadece dini konularda Allah'a vacip olduğunu söyleyenler: Bu görüşü savunanlara göre Allah kâinatı yaratmak zorunda değildi. Allah insanların iyiliğini istediği ve onların mutlu olmalarını murad ettiği için onları bu dünyayla müşerref kıldı. İşte bu aşamalara binaen Allah kulları için en iyi olanı yaratmak zorundadır. Bu görüşü savunanlar, Ebû Hâşim el-Cübbâi, babası, Ebû Ali el-Cübbâi ve Kâdî Abdülcebbâr'dır. Onlara göre Allah'a vacip olan fiiller, (teklifi yerine getirecek olan) imkânlar vermesi, lütufta bulunması, cezayı hak edecek fiillerde ceza vermesi ve mükâfatlandırmaya layık olan fiillerde de mükâfatlandırmasıdır. Bunlar "ıvad" fiillerdir.¹⁹⁸

Eğer Allah için vücubiyet olsaydı o zaman Allah'ın kullarına olan lütfu sayesinde insanların hidayete erdiklerini nasıl anlayacaktık? Yukarıda sorulan sorulara karşılık şu da sorulabilir. Bir kişi borcunu aldığı kişiye teşekkür etmek zorunda mı? Eğer öyle olsaydı yani insanlara ihsanda bulunmak Allah için vacip olsaydı o zaman insanların bir şey yapmasına gerek kalmazdı.¹⁹⁹

Mâtürîdî kelamcılarının Pezdevî de Mu'tezile'nin bu görüşünü eleştirir. Ona göre Allah'a vücubiyet izafe edilmesi asla kabul edilemez. Allah'ın bir şeyi yaratması, bir şeyi emredip veya yasaklaması ona vacip olamaz. Aslında o bu alemi yaratarak insana büyük bir lütufta bulunmuştur. En iyiyi yaratmak Allah'a vacip olmadığı gibi teklif dahi edilemez.²⁰⁰

¹⁹⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1: 243-244; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 287.

¹⁹⁷ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muhît bi't-Teklîf*, 22; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 286.

¹⁹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî* (Kâhire: El-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1965), 14: 53; Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 277-278.

¹⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 154; Faruk Özdemir, *Te'vilâtü'l-Kur'an ve el-Keşşâf'ta Kelâmi Tartışmalar* (Ankara: Araştırma, 2017), 268-269.

²⁰⁰ Selim Özarslan, *Pezdevî'nin Kelâmi Görüşleri* (Ankara: DİB, 2013), 38-39.

ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (el-Bakara, 2/52)

“Fakat ardından lütfumuzu bilir şükredersiniz diye sizi affettik.” (el-Bakara, 2/52)

Mâtürîdî'nin iddiasına göre bu ayet Mu'tezile'nin aslah görüşünü çürütmeye delildir. “Onların iddiasına göre Allah, bir adamın ömrü ne kadar uzun olursa olsun ömrünün sonunda iman edeceğini veya dünya hayatı boyunca neslinden bir mü'minin geleceğini bilmişse onu zamansız öldürmesi veya neslini tüketmesi mümkün değildir. Bu iddiaya göre İsrailoğullarını yaşatmak ve onların nesillerini sürdürmek Allah'a vacip olduğuna göre onlara lütuf ve ihsanda bulunduğunu hatırlatması ve şükretmelerini talep etmesinin hiçbir anlamı yoktur, çünkü Yüce Allah üzerine düşeni yapmıştır. Yapması gerekenleri yapması zaten insanların vazifesidir, bu lütuf özelliğini taşımaz”²⁰¹ halbuki Allah İsrailoğullarını helak edebilirdi. Eğer onları helak etmeyip nesillerini bu zamana kadar sürdürmelerine izin vermişse bu Allah'ın bir lütfu ve keremidir. Şunu da hatırlayalım; Allah'ın bu lütfu sadece önceki İsrailoğulları nesillerini değil şimdiki nesilleri de kapsamıştır. Allah onların sadece şükretmelerini istemiştir. Burada Mu'tezile'nin dediği gibi bir vücutiyet ve aslah ilişkisi de yoktur.²⁰²

Sadece Mâtürîdî değil diğer Ehl-i Sünnet kelâmcıları da Mu'tezile'nin salah-aslah görüşüne karşı çıkmışlardır. Üç kardeş meselesinden²⁰³ sonra Eş'arî hocası Ebu Haşim el-Cübbai ile tartışmış ve yolları ayırmıştır. İşte anlatılan bu mesele aslah meselesi ile ilgilidir. Ehl-i Sünnet mütekellimleri salah fikrini çürütmek için şu iddialara başvururlar;

Allah kulları üzerinde mutlak yetki sahibidir. Hiçbir şeye uymak zorunda değildir. İlah olması onun hiçbir vücutiyeti kabul etmemesi demektir.²⁰⁴

Kulları için en iyiyi yaratmak demek Allah'ın insanlara lütuf ve ihsanda bulunduğuna inanmamak demektir. Zira mecbur olan bir kimsenin lütuf ve ihsanda

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 155.

²⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 155.

²⁰³ Üç kardeş düşünelim; birinci kardeş îmân üzere yaşadıktan sonra ölmüştür. İkinci kardeş ma'siyet üzere ölmüştür. Üçüncü kardeş ise küçükken ölmüştür. Cübbai bunlardan birincisinin cennete girdiğini, ikincisinin cehenneme girdiğini, üçüncüsünün ise ne mükafatlandırıldığını ne de cezalandırıldığını söylemiştir. Eş'arî burada hocasına şu soruları sorar; eğer üçüncüsü (Allah'ım neden beni çocukken öldürdün, sana itaat edip cenneti hak etmem için yaşatmadın?) diye sorarsa ona nasıl cevap verilir? Cübbai: (Ben biliyordum ki sen büyüüp bana âsi olacaktın ve cehenneme girecektin. Senin için en iyisi çocukken ölmendir.) ikinci çocuk derse ki beni neden küçükken öldürmedin de cehenneme koydun? Bu soru karşısında Allah ne cevap verir? Bu sorulardan ikincisine Cübbai cevap veremez ve bunun üzerine Eş'arî Mu'tezile ile yollarını ayırır; bkz, Gölcük, *Bakillani ve İnsanın Fiilleri*, s, 303-304.

²⁰⁴ Abdurrahman b. Ahmed Adûdiddîn İcî, *el-Mevâkıf İlmi'l-Kelâm* (Beyrut, t.y.), 329-330; Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelâm*, 289.

bulunması abestir. Bir borçlu düşünelim; bir adama borcu olan birinin gidip de borçlu olduğu kişiye sadaka vermesi ne kadar saçma ise Allah'a vücbiyet izafe etmek de o kadar saçmadır.

Kul için en iyi olanı yaratmak demek aynı zamanda Allah'ın kudretinin de sınırlarını çizmek demektir. Kudretinin sorgulanması dahi bizlere yaraşmazken ona vücbiyeti nasıl yükleyebiliriz? Ebu Cehil ile Peygamber (A.s) i aynı kefeye koymak ne kadar saçma ise Allah'a vücbiyet atfedilmesi o kadar saçmadır.²⁰⁵

Bütün Mü'minler Allah'a dua ederler. Oysa Allah insana en iyiyi yapmak zorunda olsaydı dua etmenin de bir manası kalmazdı.

Kâfir eğer küfrü tercih etmişse onun için en uygun olan yer cennet mi yoksa cehennem mi olur? Eğer cennete girerse o zaman diğer Mü'min kullara haksızlık olur ki bu da Allah'ın adaletine uygun düşmez.²⁰⁶

5. İstırap ve Elem-Kötülük İlişkisi

İnsan dünyanın neresinde olursa olsun insan aynı insandır. Bazen sıkıntılı bazen sevinçli olmak aslında insanın yapısında vardır. Dünyada yaşadığımız sıkıntılar acaba kötülük olarak değerlendirilebilir mi? Dünyanın neresine giderseniz gidin insanların çoğu hastalığı bir kötülük olarak algılar. Allah hayatı da ölümü de yaratan (Mülk, 67/2.) değil midir? Ölümü ve hayatı yarattıysa bunun bir sebebi vardır. Mâtürîdî ifadeyle söyleyecek olursa bir hikmeti vardır. Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı iddia ediyor?(Kıyâme, 75/36.) Dünyaya gelmenin tek gayesi mutlu olmak mı yoksa? Dünyada yedi milyar insanın yaşadığını farz edersek her insanın kendine göre sıkıntısı vardır. Kimi açlıkla kimi savaşa kimi hastalıkla kimi de zenginlikle imtihan edilir. Kur'an'ı Kerim'in sıkıntılar ile alakalı ayetlerini incelediğimizde sonlarında mutlaka sabredenlere müjdele veya Allah sabredenlerle beraberdir ifadelerini görürüz. Bu yüzden bu imtihan dünyasında her şeyin görüldüğü gibi olmadığını anlamak zorundayız. Konuyu daha fazla dağıtmadan Mâtürîdî düşüncenin ne dediğine bakmak yerinde olacaktır. Genelde Mâtürîdî olsa da bazen diğer mütekellimlerin görüşlerine de yer verilecektir.

Mâtürîdî'ye göre bir fiilin hikmetten yoksun olması asla mümkün değildir. "Bu yüzden ilâhî fiiller ve hükümler, yaratıkların maslahat ve maksatlarıyla illetlendirilir."²⁰⁷

²⁰⁵ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 289.

²⁰⁶ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 289.

²⁰⁷ Arslan, "Doğal Felaketler ve İstıraplar Konusunda Kelâmcıların Görüşleri", 26.

Mâtürîdî'ye göre akıl her ne kadar ilahi fiillerin kendisini ve onlardaki hikmetleri kavrayamazsa da onlarda mutlaka bir hikmet vardır. Ona göre bizim başımıza gelen her bir felâketin sebebi de olabilir veya sadece imtihan için de yaratılmış olabilir.²⁰⁸ Mâtürîdî evrende oluşan kötülüklerin gerek bu dünyada gerekse de ahirette faydalarının olabileceğini ifade eder.²⁰⁹

Mâtürîdî ile Mu'tezile kelâmcıları elemelerin insanların imtihan için yaratıldığını kabul ederler. Mu'tezile ile uyuşmayan daha doğrusu biraz ayrılığa sebep olan konu mükellef olmayan çocuklar ve hayvanlar meselesidir. Mu'tezile dünyada acı çeken çocuklara Allah'ın mükâfat vermesini vacip kılmış fakat Mâtürîdî itiraz etmiştir. Ehl'i-Sünnet anlayışında ise Yüce Allah'a böyle bir vücubiyet atfetmek insana yakışmaz ve başka sorunlar ortaya çıkabilir. Allah'ın üzerinde bir güç yoktur ki Allah'a vacibi şart koşsun.²¹⁰ Ehl'i-Sünnetin bu tutumunun sebebi Allah'ın iradesine hâlel gelmesinden endişe etmelerinden dolayıdır. Ehl'i-Sünnet kelâmcıları dünyada başımıza gelen elemelerin hikmete binaen olduğunu söylemişlerdir. Sebeb odur ki Yüce Allah bu dünyadaki elemeleri mü'minlerin günahını bağışlamak daha doğrusu onlara kefarete olsun diye yaratmıştır. Kuluna bir ıstırapın gelmesini onun günahını bağışlamasıyla sonuçlandıran Rabbin şanı ne yücedir.²¹¹

Şu unutulmayan gerçeği de hatırlamak gerekir. Bireyler Allah'ın şanını belaya maruz kaldıktan sonra daha çok hatırlarlar. İnsanımızın da başına gelen elemeler hasebiyle ne zorluklar yaşadığına kısa zamanda çok kere şahit olduk. İnsan ne kadar zenginleşirse maalesef o kadar azgınlaşıyor. Halbuki zenginliğin tadına varan insanın Allah'a daha çok yaklaşması gerekmez mi. Bu konuda bir ayetin anlamını vermek sanırım konunun anlaşılması için daha da yerinde olacaktır. "Allah kullarına bol rızık verseydi, o kullar mutlaka yeryüzünde azgınlık ederlerdi. Fakat O, rızık belli bir ölçüde indirir. Şüphesiz O, kullarından hakkıyla haberdardır ve onları hakkıyla görendir." (eş-Şûra, 42/27)

Yaratılmışların elem ve ıstırap görmesinde Mâtürîdî kelâmcılar bir kötülük görmezler. Onlara göre dünya imtihan için yaratılmış olup bu tür şeylerin olması doğaldır. Onlar buluş çağına ermemiş çocukların ve hayvanların da ıstırap görmesini

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 108; Arslan, "Doğal Felaketler ve İstıraplar Konusunda Kelâmcıların Görüşleri", 27.

²⁰⁹ J. Meriç Pessağno, "Mâtürîdî Düşüncesinde Kötülük Kavramının Kullanımları", *OMÜİFD*, 10 (1998): 455-476; Arslan, "Doğal Felaketler ve İstıraplar Konusunda Kelâmcıların Görüşleri", 27.

²¹⁰ Pezdevî, *Ehl'i-Sünnet Akâidi*, 179; Ebu Hamid Muhammed Gazzâli, *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 121; Selim Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine* (Ankara: Nobel, 2012), 61.

²¹¹ İbn Hümâm, *el-Müsâyere*, 181; Özarslan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 61.

yine bu çerçeveden değerlendirirler.²¹² İnsanların çektikleri ıstırap ve elemeleri kötülük olarak karşılması gayet doğaldır. Çünkü insanoğlu Rabbin hikmetine fazla vakıf olamaz. Yaratılmışların başına gelen elemelerin hikmete bina edilmesi insanların düşünmesi için gayet yerinde bir değerlendirmedir. “Görüleceği üzere Mâtürîdîler bu konuda Kur’an’ı referans almaya gayret etmişlerdir.”²¹³ Başımıza gelen hiçbir şey asla sebepsiz değildir, fakat her şeyi de bir sebebe bağlamamak gerekir. Yoksa bu düşünceler aşırı uç görüşlü bazı insanlara ilham kaynağı olabilir. Kötülüğü ıstırap ile ilişkilendirmek her zaman aynı sonucu vermez. Eğer daha önce de ifade ettiğimiz gibi başımıza gelen elemeli şeyler günahlarımızdan dolayı olsaydı o zaman ya dünyada insan kalmaz ya da peygamberleri günahkâr ilan etmek zorunda kalırdık.

Sonuç olarak Mâtürîdî bu dünyada başımıza gelen elemeleri ve ıstırapları gerçek manada kötülük olarak kabul etmez. Kötülüğün genel sınırlarını insanların çizmesi durumunda ise başımıza gelen kötü şeyler kötülük olarak değerlendirilebilir. İnsan dünyaya geldiği günden beri hep şikayetçi olmuş ve olmaya da devam edecektir. Yazın sıcağını kışın soğuğunu tabiri caizse armudun sapını üzümün çöpünü bahane ederek hayatını sürdürecektir. Oysa cennetin ucuz olmadığını hepimiz çok iyi biliriz. Eğer insan başıboş bırakılsaydı o zaman yaratılmasının bir anlamı da kalmazdı. Dünyada başımıza gelen her elemi gerçekten kötülük olarak algılasak o zaman hayat yaşanmaz derecede zorlaşır. Ama başka bakış açısı ile yaklaştığımız zaman daha da mutlu olabiliriz. Atalarımız ne güzel demiş “tevekkeltü alallah” evet Allah’a tevekkül et ve gerisini O’na bırak. Yanlış anlaşılmasın tevekkülden kastımız tembellik değildir.

6. İnsanın Özgürlüğü-Kötülük İlişkisi

İnsanın yapısının nasıl olduğunu daha önceki konularımızda ifade etmiştik. İnsan Rabbin yarattığı ve irade verdiği canlı türüdür. İnsanın özgür olması dünyada hangi sonuçları doğurur? Bu sorunun cevabını zaten yaşayarak veriyoruz. İnsanın eline fırsat geçtiği zaman kendi özgür iradesiyle kötülük yapmış ve sadece kendisine değil diğer canlılara da zarar vermiştir. Filozoflar bu konuları asırlar boyu tartışmış ama cevaplarını daha bulamamışlardır. Kelâmcılar da aynı şekilde tartışmış ve görüldüğü üzere tartışmalar devam ediyor. Bizler her ne kadar “nerde o eski bayramlar?”²¹⁴ desek de o bayramların halen eski bayramlardan farksız olduğunu

²¹² Pezdevî, *Ehl’i-Sünnet Akâidi*, 186; Özarlan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 62.

²¹³ Özarlan, *Günah Musibet İlişkisi Üzerine*, 62.

²¹⁴ Bu ifade insanların özlem duyduğu hayatı istemesinin sonucu ortaya çıkar. Oysa o hayatı yaşamak için çocuk olmanın da gerekli olduğunu bilir. Buna rağmen mutluluk duygusu Allah tarafından insana bahşedilmiş en güzel duygudur.

biliyoruz. İnsan doğar ve çocukluğuna geldi mi bayrama yakın olan günleri sayar. Bu insanın fitratında olan bir olgudur ve asla da değişmeyecektir. Sorunların ortaya çıkmasının %99,9 sebebi insanın ta kendisidir. Allah insana özgür bir irade, kalp ve vicdan vermiştir. Ben özgürüm diyerek ortaya çıkan insanların yaptıkları fiillerden acaba Allah sorumlu olabilir mi? Bu sorunun cevabını vermeye çalışmak sanırım bizim görevimiz. Mâtürîdî bu konuda ne düşünmüş ve nasıl bir sonuca varmaya çalışmış? Zîrâ sonuca tamamen varmak veya sorunları tümüyle çözmek mümkün değildir. Bunun sebebi ise bizim ve yaşadığımız şu evrenin fâni olmasıdır.

Mâtürîdî'ye göre insanda birtakım fiiller sadır olmuştur o halde insanın özgür iradesi vardır. Allah insanları sınamak için birtakım özellikler yüklemiş ve onu dünyada özgür olarak yaratmıştır. Fiillerin yaratılması her ne kadar Allah'a nispet edilse de onları işleyen yine insandır. İnsana verilen bu özellik Allah'ın bir hikmetidir ve onun anlaşılması da çok mümkün değildir.²¹⁵ Allah insanın iyiyi kötünden ayırt edecek derecede bilinçli yaratmıştır. Zaten öyle olmasaydı ona mükellefiyet yüklemeyi ve yeryüzüne halife tayin etmezdi. Kötülük fiilini insan kendi özgür iradesiyle işler ve sonucuna da katlanır.

Mâtürîdî'nin düşünce sisteminde insan asla saf dışı kalmamıştır. İnsanı saf dışı bırakan sistemler insanın yaratılışını unutmuş sistemlerdir. Fakat bazı fiiller de vardır ki bunların sadece kula nispet edilmesi caiz değildir. İnsan özgür iradesiyle kötülük fiilini yapar ve sonucuna da katlanır.²¹⁶

İnsana verilen özgür irade aslında insanın hayırlı olanı işlemesi için verilmiştir. Özgür irade insanın tercih yapması için dünyadaki kötülüklerle beraber yaratılmıştır.²¹⁷ Allah insanı nisyana meyyal olarak yaratmış ve ona kötülüğü işlemesi için de olsa özgür bir irade bahşetmiştir. Allah eğer insanı bu şekilde yaratmasaydı o zaman insanın kötülüğü işlemeye iradesi olmazdı. Allah'ın varlığına ulaşmanın delillerinden bir tanesi de budur. Çünkü Mâtürîdî'ye göre imanın şartlarından bir tanesi de bu özgür iradedir.²¹⁸ Özgür iradenin de tabii bazı sonuçları da olacaktır. Kötülüğün işlenmesi durumunda cezayı, iyiliği tercih etmesi durumunda da mükâfatı hak etmiş olacaktır. İnsana verilen bu müthiş vasıftan sonra insanın kötülüğü işlemesi

²¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 304; Coşkun, *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*, 109.

²¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 221; Coşkun, *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*, 110.

²¹⁷ Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 229.

²¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 5: 250; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 229-230.

yine kendi özgür iradesine bağlıdır. Tiyatro örneğinde olduğu gibi²¹⁹ insana verilen rolün dışına çıkması insanın kendi elindedir. Tek şart var o da sonuçlarına katlanmak.

Allah insana tercih yapması için akıl ve irade vermiştir. O da yetmemiş Kur'an ve sünneti bahşetmiştir. Uyarılara rağmen insan kendi bildiği yoldan gitmiş ve kötülüğü işlemiştir. İnsan neyin kendisine zararlı neyin faydalı olduğunu bilecek kudrette yaratılmıştır. Bu ihtiyari iradenin hakkını vermek de vermemek de insanın kendi elindedir. Mâtürîdî'ye göre insan özgürlüğünün olduğunu bildiği için kendisini serbest hissetmiş ve kötü fiillere yönelmiştir.²²⁰ Zaten başka şekilde ödül ve cezanın olması mümkün değildir. Eğer öyle olsaydı o zaman Allah'ın adaleti sorgulanır hale gelir di ki bu da imkânsızdır.

7. Eylem Hürriyeti-Kötülük İlişkisi

Bu başlık altında insan eylemlerinde iradenin rolü yanı sıra insanın eylemlerinde yaratıcının rolünün olup olmadığı meselesini tartışmaya gayret edeceğiz. Eylemlerin işleme noktasında aslında Mu'tezile ile Ehl'i-Sünnet kelâmcıları arasında biraz uzlaşma görülür. Lakin aradaki en büyük sorunlardan bir tanesi fiilin direk insana mı yoksa Allah'a mı izafesi meselesidir.²²¹

Mâtürîdî insan fiilinin varlığını hem vakıa hem de varlık açısından kabul eder. Ona göre bazı fiiller akıl ile bilinebilir ki bunlar fiilin metafizik boyutu ile ilgili olanlardır. İkincisi tecrübe ve fiilin ontolojik yapısı ki bu sosyal bir vakıa olarak karşımıza çıkar. Üçüncüsü ise dini metinlerle yolumuzu aydınlatan fiillerdir. Dinin insana yüklediği sorumluluklar bunun en açık delilidir.²²² Allah insana eylem öncesi ve sonrası kudret verir. Bu kudreti vermesinin sebebi de ödül ve cezayı hak etmesi içindir.²²³

Mâtürîdî yukarıdaki esaslara dayanarak Allah'ın insanlara bazen emrettiğini bazen de bazı fiillerden dolayı nehyettiğini bildirir. İnsana ceza vereceğini bildirdiği gibi mükâfat vereceğini de bildirdi. İnsanın hiçbir müdahalesinin olmadığını söylemek fiilin işleniş açısını izah edememe durumunu ortaya çıkarır ki bu da muhaldir.²²⁴

Mâtürîdî'ye göre insanın eylemlerin sadece Allah'a izafe edilmesi doğru değildir. Eğer öyle olsaydı o zamana mükâfat ve cezanın varlığı da abes olurdu.

²¹⁹ Önceki konularda verilen örnek kastedilmiştir.

²²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 360, 381; Ögük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, 230.

²²¹ Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, 294, 298.

²²² Coşkun, *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*, 107.

²²³ Demir - Tan, *Ehl-i Sünnet Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*, 103.

²²⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 226; Coşkun, *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*, 107.

Eylemin yaratılması noktasına gelince eylemin yaratıcısı Allah'tır. Eylemin yaratıcısının Allah olması insandaki sorumluluğun kalktığı anlamına da gelmez.²²⁵

Mâtürîdî kudreti iki kısma ayırır. Bunlardan bir tanesi fiilden önceki kudrettir ki bu sebeplerin olduğu ve vasıtaların bir araya gelmesinden sonra oluşan kudrettir. Bu kudret fiilden öncedir. Bahsettiğimiz bu kudret Yüce Allah'ın insanlara nasip ettiği bir olgudur.²²⁶ Bu kudrete delil olarak Mâtürîdî aşağıda zikredilen âyetleri delil göstermiştir.

“Kim (köle azat etme imkânı) bulamazsa, eşine dokunmadan önce art arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur.” (el-Mücadele, 58/4) Ve;

“Eğer gücümüz yetseydi, elbette sizinle çıkardık diye Allah'a yemin edeceklerdir. Onlar kendilerini helâke sürüklüyorlar. Allah biliyor ki onlar kesinlikle yalancıdırlar.” (et-Tevbe, 9/42)

Birinci ayette “gücü yetmeyen” şeklindeki ifade ile eylemi gerçekleştirecek kudret değil, kudretin oluşması için gerekli imkânlardan bahsedilmiştir. İkinci ayette ise Allah münâfıkları kınamıştır. Onların savaşa katılacak imkânları vardı fakat onlar bahane uydurup savaştan kaçmayı tercih etmişlerdi.²²⁷

Bakara süresinde geçen şu ayet yani “Allah her şahsı mutlaka gücünün yeteceği nispette sorumlu tutar” (el-Bakara, 2/286) ayeti bu kudrete delildir.

İkinci kısım eyleme gelince o da fiille birlikte oluşan kudrettir. Bu eylemlerin sonucunda insan ödül ve cezayı hak eder. Bu tür kudret mutlak olarak eylemle beraber bulunur.²²⁸

“O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçının.” (et-Teğâbün, 64/16)

Mâtürîdî'ye göre bir eylemin meydana gelmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. İnsan eylemi yapmaya karar verir ve Allah da ona müsaade eder. Allah eylemin tek yaratıcısı insan ise onu işleyendir.²²⁹

İnsan kötülük fiilini işlemeye azmeder, şartları yerine getirir ve Allah da o fiili yaratır. Eyleme geçiren yine insanın kendisidir. İnsandaki eylemlerin yaratıcısının Allah olması o eylemin insan tarafından işlenmesine mâni değildir. İnsanın eylemleri şartlara ve zamana göre değişir. Bazen yapabildiği bir fiili şartlar oluşmadığı için gerçekleştiremez.

²²⁵ Kasım Turhan, *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri* (İstanbul: İFAV, 2001), 122-123.

²²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd Tercümesi*, 397; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 212.

²²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 256; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 211.

²²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu 't-Tevhîd.*, 257; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 211-212.

²²⁹ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, 306; Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelâm*, 213.

Mâtürîdîlere göre fiillerin yaratılmış olması insanı fiili işlemeye mecbur bırakmaz. İnsandaki kudretin yaratılmasının hikmeti de zaten budur.²³⁰ İnsan eylemlerinde özgür olan bir varlıktır. Kötülüğün yaratılmasının Allah'a eylemin yapılmasının insana izafe edilmesi asla ikilik ortaya çıkarmaz. İnsan eylemlerinde özgürdür bu yüzden insan eylemlerinin sonucunu mutlaka görecektir. Ödül ve cezanın hak edilmesi için birinci şart o eylemin insan tarafından işlenmesidir. Aksi halde insana zaten bir sorumluluk da yüklenemez. İnsanın sorumluluğunu yerine getirmesinin şartlarından en önemlisi kendi hür iradesiyle yapmasıdır. İnsan hürdür ve eylemleri de insana mahsustur.

2. KÖTÜLÜĞÜN MÜEYYİDESİ

Allah'ın insanlara sunduğu bir akıl ve irade vardır. Akıl ve iradesiyle yaptığı şeylerden sorumlu olan insan için de hem bu dünyada hem de ebedi alemde karşısına çıkacak sonuçlar vardır. Kötülük dünyaya insanla beraber gelmiş ve insanın yaşamının sonuna kadar onunla var olmuş bir olgudur. Kötülük olgusunu sadece şeytana nispet etmekle cezadan asla kurtulamayız. Baştan beri değindiğimiz gibi yaratıcı bizlere akıl ve iradeyi vermiştir. Bu akıl ve irade de yetmemiş Peygamber göndermiş. Sonucuna katlanmak isteyen insanın istediğini yapmasında bizce bir sakınca yoktur demek yanlış olur. İnsanı uyarmak sadece Allah'ın veya sadece Peygamberin vazifesi değildir. İyiliği emretme kötülükten menetme insan olarak tüm bireylerin en başta gelen vazifesidir.

İyiliğin karşılığı dünyada her ne kadar tam olarak verilirse de âhirette tam olarak verilir. Mu'tezile mütekellimleri bu konuda güzel tespitlerde bulunmuşlardır. Bağdat ekolüne göre ceza ilâhi bir lütuftur ve mutlak suretle verilmesi gerekir.²³¹ Cezanın uygulanması kötülüğün daha da yayılmasını engellemek için vaciptir. Onlara göre ceza bir lütuf olduğu için Cenab-ı Hakk'ın onu uygulaması gerekir. Cenâb-ı Hakkın onu uygulamaması kulu iyice azdırdığı için kulun diğer kullara zarar vermesine neden olabilir. Allah da böyle bir şeye asla razı olmaz. Ceza Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne göre kulu daha da çok itaate yaklaştırır. Bu yönüyle kişiye hak ettiğini vermesi Allah'a vaciptir.²³² Görüldüğü gibi Mu'tezile kötülükler verilen ceza konusunda Allah'a vücubiyeti şart koşmuşlardır. Mâtürîdî ise vücubiyeti şart koşmaz fakat kötülükler verilen cezayı adalet ilkesi ile açıklar. Kötülüğün işlenmesinde

²³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd.*, 256; Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 90.

²³¹ Maraz, *İstihkak Teorisi*, 221.

²³² Maraz, *İstihkak Teorisi*, 221.

cezalar sadece bu dünya için düşünülürse o zaman yanlış anlaşılmalara çoğalır. Tam tersine bir durumun düşünülmesi de imkânsızdır. İkinci durumun meydana gelmesi de kulun daha çok günah işlemesine sebep olacağından yine Allah'ın adaleti için düşünülemez. İşte tam bu noktada insan şunu düşünür. Hata yaparsam nerede ne ile karşılaşacağım? Âhirette sonum ne olur? İşte konumuzun amacı da bu olup insanı düşünmeye teşvik asıl amacımızdır.

1. Kötülüğün Dünyevi Müeyyidesi

Dünya her ne kadar kötülüklerin karşılığının verilemediği bir yer olsa da bazı müeyyidelerin uygulandığı mekândır. Dünyevi müeyyideler her ne kadar az gibi görünse de aslında ağır olmaları sebebiyle oldukça fazladır. “Bu büyük azaptan ayrı olarak pişman olup doğru yola dönmeleri için onlara daha dünyada iken belâ ve musibetler vererek küçük azaptan da bir nebze tattıracağız.” (es-Secde, 32/21)²³³ Mâtürîdî bu ayetin yorumunu yaparken dünyadaki zorlukları ve kendilerine yapılan davranış biçimlerinden bahseder.²³⁴

Başka bir ayette ise içki içenlerin dünyadaki konumundan bahseder. “Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda kin ve nefreti sokmak ister” (el-Mâide, 5/91) ayeti de kötülüğün dünyadaki sonuçlarından bahseder. Mâtürîdî bu ayetten kastın şu olduğunu açıklar; Aslında insanların muhabbet için bir araya geldiklerini ve içkiyi de buna sebep olarak gördüklerini söyler. Fakat içki başta muhabbet etmek için vesile olarak görülse de sonuçları itibariyle öyle olmaz. Onlara kin, nefret ve düşmanlık verir. Şeytan burada vazifesini yapmak için araya böyle bir bahane katar. Bu ayet aslında şu ilâhi beyanı da andırır; “Şeytan onları alevli ateşin azabına çağırıyor.” (el-Lokman, 31/21) Ama oradaki ilahi beyan daha çok ahiretteki cezayı andırır. Şüphesiz şeytan onlara bu dünyadaki azaptan başka ahiretteki azabı da hatırlatacak olsaydı o zaman o kötülüğü yapmayacaklardı. Tabi bu söylediklerimiz şeytan için geçerli olamaz. Şeytanın onları delaletle davet etmeleri onların hoşuna gitti ve kötülük onların düşman olmalarına sebep oldu.²³⁵ Yukarıda bahsedilen ayetin bu kısmı kötülüklerin anası olan içkinin bu dünyadaki karşılığından bahseder. Kötülük yapıldığı zaman sadece ahirete değil dünyaya da zarar verir. İçki akıl sağlığına engel olup insana her türlü şerri yaptırır ve ona göre de dünyadaki karşılığını alır. Aradaki muhabbeti

²³³ Ayetin ayrıntılı yorumu için bk. Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an* (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 11: 285; Ceyhan, *Mâtürîdî'de Hidayet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi*, 69.

²³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 4: 331-332.

söndürmesi, mali külfetle karşı karşıya bırakması, diğer bireylerin gözünde kötü etmesi ve en önemlisi çoluk-çocuğu varsa onlara başkasına muhtaç etmesi bakımından bu dünyada en kötü olabilecek sonuçlara sebep olur.

Mâide Suresi'nin başka bir ayetinde “Onlar, Allah'ın lanetlediği ve gazap ettiği, bir kısmını maymunlara ve domuzlara çevirdiği, tağuta tapan kimselerdir” (el-Mâide, 5/60) buyrulmaktadır. Ehl-i Kitap Mü'minlerle alay ediyordu. Bunun sonucu olarak da Allah onlara dünyadaki en büyük cezalardan birini vermişti. Böyle bir ceza hem dünyada hem de ahirette akla ziyan bir cezadır. Bir düşünsenize insan dünyaya güzel bir suretle veda etmek ister. İnsan suretinden utanıp insanlardan uzaklaşıyorsa kötülüğünün dünyadaki karşılığını en akla ziyan bir şekilde alıyor. Tefsirini ele aldığımız ayet bunu bize açık bir şekilde söylüyor ve insanın başına neler gelebileceğini bizlere öğretiyor.

A'râf suresinde geçen bir âyette Allah Teala “Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü” (el-A'râf, 7/22) buyurdu. Burada sorulması gereken soru şu olabilir; Neden Allah tüm vücutlarını değil de sadece avret yerlerini belirtiyor? Mâtürîdî avret yerlerinin aklen de çirkin olduğundan bahseder. Bedenin diğer yerleri aklen çirkin sayılmaz. İnsan ihtiyaç duyduğunda avret yerlerini değil diğer vücudunu açar. Sebebi ise bahsettiğimiz şeylerden dolaydır.²³⁶ Konu Hz. Âdem ile Havva annemiz değil aslında. Burada asıl mesele insanın yaptıklarının karşılığını almasıdır. İnsana bu dünyada işlediği kötülüklerden dolayı bir ceza verilecekse bu ceza en ağır olanıdır. Kötülüğün dünyevi müeyyidesinden bahsederken aslında bunun en ağır müeyyide olduğunu söylemek hiç de zor olmasa gerek.

Hûd suresinde geçen şu ayet de kötülüğün dünyadaki karşılığına delildir. “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı, yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar.” (el-Hûd, 11/67) Her çeşit azaba “sayha” denir. Ancak Mâtürîdî'ye göre onun nasıl bir şey olduğunu biz bilemeyiz.²³⁷ “Sanki orada hiç oturmamışlardı. İşte böyle, Semud kavmi Rablerini inkâr etti. Vay Semûd'un haline.” (el-Hûd, 11/68) Semûd kavmi azgınlıklarıyla nam salmış bir millettir. Salih peygamber her ne kadar uyardıysa da onu dinlemediler ve onun devesini kestiler. Onların bu kötülüğü karşısında Allah onları sesle yakaladı ve onlara bu dünyada azap etti. Semûd kavmini örnek vermesi bizlere bir mesajdır. Kötülüğün karşılığı sadece ahiret değildir ve dünyada da azap verilebilir.

²³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 5: 336-337.

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 7: 223-224.

Kötülükle anılan başka bir kavim de Lût kavmidir. Lût (A.s)'ın mücadelesinden bahsedilirken kavmiyle olan imtihanından bahsedilir. Dünyada sayısız nimetlere ulaşan bu kavmin yaptığı kötülüklerin cezası bir nevi bu dünyada verilmiştir. “Emrimiz gelince oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine sağanak halinde taşlar yağdırdık.” (el-Hûd, 11/82) Mâtürîdî azabın Cebrail tarafından yapıldığını rivâyetten hareketle bize söyler. “Cebrail kanatlarını Lût kavminin yaşadığı beldenin altına soktu, sonra onu göğe doğru kaldırdı, sonra ters çevirdi, üstünü altına getirdi ve yere yapıştırdı.” (el-Hûd, 11/83) Yukarıda açıklanan ayet ve hadiste de görüldüğü gibi kötülüklerin cezası tamamen ahirete kalmaz. Dünyevi müeyyide tabi ki cezanın hepsinin verileceği biçim değildir. Ahirette nasıl bir karşılık görülür bilinmez ama Allah yapılan kötülüklerin karşılığını bu dünyada da verebilir. Kötülük eğer kul ile Allah arasında olursa karşılığı ahirette görülür fakat işin içine başkalarına verilen zarar girerse o zaman azabın bu dünyada gelmesi kaçınılmazdır. Dünyevi müeyyidenin olduğuna bir işaret de “Böyle cezalar zalimlerin başından hiç eksik olmaz” (el-Hûd, 11/83) ayetidir. Allah bu ayette de açıkça yapılan zulmün karşılığının bu dünyada da verileceğinden bahseder.

İnsanlar günah işlemeleri hasebiyle bu dünyada da azaba uğramışlardır. Bu azapların en belirgin olanları el kesme cezası, yüz veya seksen celde, toplu helak vb. şeylerdir.²³⁸ Tabi ki insan bu dünyada yaptığı kötülüklerle karşılık bulacaktır. Yukarıda bahsedilen ceza türleri sadece azından ibaret olup başka türlü cezalar da mevcuttur. Sonuç olarak denebilir ki insan başıboş bırakılmamıştır. İnsanın başıboş yaratılmadığının delili olarak kavimlerin helakları verilebilir. Eğer insan başıboş bırakılacak olsaydı o zaman ona akıl ve irade gibi şeyler verilmezdi. Hayvanlara dikkat edersek onlar sadece kendilerine verilen görevi yerine getirirler. Fakat insan böyle değildir. İnsana karşılığını vermezseniz o zaman günahı ve kötülüğü işlemeye devam eder. Yüce Allah'ın kötülüklerin cezasının bir nebze olsun bu dünyada vermesinin hikmetlerinden bir tanesi de diğer insanların zarar görmemesi içindir.

2. Kötülüğün Uhrevi Müeyyidesi

Ahiret yurdu insanın son durağı olup hesabın en çetin görüleceği mekândır. İnsan bu dünyaya gelirken öleceğini bilir ve ona göre davranır. Bizler iman etmenin aslında görmediğimiz şeye olduğunu idrak eden kullarız. Kur'an'ın daha başında muttakilerden (el-Bakara, 2/2) bahsederken onların ğayba iman (el-Bakara, 2/3)

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2005, 11: 285; Ceyhan, *Mâtürîdî'de Hidayet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi*, 69.

ettiklerinden de bahseder. İmanın tadına varan bir insan bu dünyada yaptıklarından hesaba çekileceğini de çok iyi bilir. Fıtrat insanın içine işlemiş bir yetidir. O yeti sayesinde iyiyi kötüden ayırabiliriz. Vicdanı rahatsız eden şeyin kötü olduğunu ve ahirette ondan hesaba çekileceğimize asla şüphemiz olamaz. Peki insan bunları bilerek neden kötülük yapar. Kısaca insan nisyana meyyal olarak yaratıldığı için bilerek ve isteyerek ateşe koşuyor. Allah bunun örneklerini de yine Kur'an'da veriyor.

Bakara suresinde geçen bir ayette Yüce Allah “Eğer yapamazsanız ki -asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının” (el-Bakara, 2/24) buyuruyor. Mâtürîdî bu ayette Yüce Allah'ın cehennem yakıtının insanlar ve taşlar olduğunu haber verdiğini söylemiştir.²³⁹ Kötülük işleyenlerin durumu da bundan farklı olmayacaktır. İnsanın günahlarını ancak ateş temizler. Mu'tezile büyük günah işleyenlerin ebedi cehennemde kalacaklarını ifade eder. Cehennem kâfire göre hazırlanmış ancak nisyana bulaşmış Mü'minler de cehenneme gideceklerdir. Mu'tezile ile Mâtürîdî arasında geçen tartışmalardan biri de müşrik çocukları hususunda olmuştur. Kebire işleyen mü'min ile dini inkâr eden kâfirin cehennemde olması Allah'ın adaletine aykırı değildir. Mâtürîdî'ye göre müşriklerin çocuklarının cennete gitmesi de Allah'ın bir lütfudur. Bu lütuf aklen caiz olup, günah işlemeyen birinin azaba layık görülmesi de mümkün değildir.²⁴⁰

Ahretin varlığının delilleri Kur'an'da bizlere sunulmuş ve insanların ona göre amel yapmaları amaçlanmıştır. Nimete şükrün gerekli olması, nankörlük edenlerin de karşılıklarını bulmaları gerekmektedir. Bazen iyilik yaptığını zanneden kişi nimetlere nankörlük eder ve cezalandırılması icap eder. Bütün bunlara bağlı olarak başka bir dünyanın olması gerekmektedir. Evrende var olan insanın hareketlerine çekidüzen vermeleri ve ona göre davranmaları için Allah ahretin varlığını bizlere bildirir. Allah'ın adaleti gereği ahret yurdunun olduğu açıktır. İmtihanın olmadığı bir dünyanın mümkün olmadığını bildiğimiz gibi karşılıksız kalacak amellerin de olmadığını biliriz. Ahret âlemi insanları biraz da kendilerine getirmek için yaratılmıştır.²⁴¹

Başka bir ayette Allah “Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı” (el-Âli İmran, 3/108) buyurmaktadır. Bu ayetin anlamı farklı şekillerde yorumlanabilir fakat konumuz kötülük olduğu için şu şekilde de değerlendirilmesi mümkündür. İnkâr

²³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 92.

²⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 1: 93.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 566-567.

etmek her ne kadar Allah ile kul arasında olsa da kötülük kategorisinde değerlendirilir. Nimeti inkâr etmek ne kadar kötü ise Allah'ı inkâr da o derece kötüdür. Allah hiçbir varlığa zulmedilmesini istememiştir.²⁴²

Yeryüzünde kötülük olarak sayılabilecek en büyük kötülüklerin başında kişinin bir başka kişinin canına haksız yere kastetmesi gelir. Kavmin daha sonraki bireylerine sirayet etme babında Yüce Allah “Ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri yüzündendir” (el-Âli İmran, 3/112) buyurmuştur. Burada fiili işleyenlerden daha çok daha sonraki nesillerden bahsedilir. Gelen nesiller böyle bir günahtan utanç duyacakları yerde daha da çok azgınlaşmışlardır. O yüzden bu ayet onlara da izafe edilmiştir.²⁴³ Kötülük sadece malla değil canla da olur. İnsanlığın en büyük düşmanı cehalet olmuştur. İnsan atalarının geçmişte yaptığı şeyden dolayı sıkıntı duymaz ve vicdanları sızlamazsa asıl mesele orada başlar.

Mâtürîdî Allah'ın adaletli olduğunu bizlere öğretmek amacıyla, “Kim bir iyilik yaparsa yaptığıнын on katı vardır, kim de bir kötülük yaparsa kötülüğünün karşılığı vardır ve ona asla zulmedilmez” (el-En'am, 6/160) ayetini delil olarak sunmuştur.²⁴⁴ Allah insanlara zulmetmeyeceğini bizlere bildirmiştir. Fakat insan bile bile kötülüğü işlerse bunun sorumlusunun Allah olduğunu iddia edemez.

Son olarak ölümden sonra dirilmenin ne kadar gerekli olduğunu vurgulamak isteriz. Allah hem kitabı hem de elçileri insanlığın hizmetine sunmuştur. Kötülüğün cezasının ne olduğunu bilmek için her ne kadar akıl bizlere lazım ise de vahyin olmadığı yerde aklın yetersiz kalmasından dolayı vahiy de gereklidir. İnsan boş yere yaratılmamış ve sonunda Allah'a doğru yol alacaktır. (el-Mü'minun, 23/115) Ahiretin olmadığı bir dünya zaten düşünülemez. Mükâfat ve cezadan yoksun inanç sistemleri çökmeye mahkumdur.²⁴⁵ Güzel iş yapanları mükâfatlandırmak ve kötülük yapanları cezalandırmak için ölümden sonra dirilmeyi yaratmıştır. Allah'ın vâdi asla boş olamaz. Ölümden sonra dirilmek insanların hesaplarının görülmesi için vaciptir.

Allah'ın hiçbir şeyi hikmetten yoksun yaratması düşünülemez. Bir efendi düşünün ki hizmetçisine bir şeyi emreder ve hizmetçi de onu yapar. Ama efendi onu cezalandırır. Oysa Yüce Allah için böylesi bir şey asla düşünülemez.²⁴⁶ Allah kötülük yapanın sonunun ne olacağını bizlere bildirmiş ve gerisini insanın hür iradesine

²⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 428-429.

²⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 2: 435.

²⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 5: 270-272; Ceyhan, *Mâtürîdî'de Hidayet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi*, 79.

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 8: 128-130.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2017, 8: 130-131.

bırakmıştır. İnsan kendisine verilen o irade sayesinde ödülü ve cezayı hak eder. Ceza sadece ahiret için değil dünya için de olabilir.

SONUÇ

Mâtürîdî gibi mütekellimler dünyanın akışına yön vermiş kişiler olarak kayda geçmişlerdir. Onların fikirleri de nesillere ilham kaynağı olmuştur. Yetiştığı ortamın özgür düşünceye açık olması da fikirlerinin yayılmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Orta yolu takip etmiş ve orta yolun problemlere yaklaşımda ne kadar etkili olduğunu bizlere öğretmiştir. Bazen diğer kelâm ekollerinin eleştirisine maruz kalmışsa da bu eleştiriler onu yıldırılmamış aksine ona ilham kaynağı olmuştur.

Kötülük problemi baştan da ifade ettiğimiz gibi sadece bu çağın değil tüm çağların anlaşılması en zor problemlerinden biri olmuştur. Bu problemin başlangıç noktası aslında ilk insana kadar dayanabilir. Fakat konunun oraya kadar araştırılması zaman ve bilgi açısından mümkün görünmemektedir. Bu konu daha çok teistlerin çalışmalarına kadar incelenebilir. Onlar sürekli olarak ateistlerin Tanrı yoktur çünkü kötülük vardır iddialarına karşılık, kötülük vardır ve onun kaynağı da Tanrı'dır diyerek tartışmayı canlı tutmuşlardır. Bu tartışma günümüzde de var olmuş ve gelecekte de var olmaya devam edecektir.

Evrendeki kötülükler doğal ve ahlâki kötülük diye ikiye ayrılabilir. Depremler, seller, hastalıklar veya doğal âfetler gibi kulun iradesi dışında gelişen olaylara tam anlamıyla kötülük denemez. Kötülükten maksadımız ahlâki kötülükler meselesidir. Başka bir deyişle problemin nirengi noktası olan insan ile alakalı olduğu düşünülen problemdir. Doğal âfetler genelde kulun iradesi dışında gerçekleştiği için insanın onu önlemesi bazen imkânsız olabilir. Önlemekten ziyade bazı tedbirler alması insana yakışan en güzel şeydir. Deprem öldürmez fakat tedbirsizlik öldürür sözü aslında bizlere bunu en güzel biçimde özetler. Evini dere yatağına yapmayan bir kimse selden de fazla kuşkulalmaz. Sağlığını tehdit eden şeylerden uzak duran bir kimse için hastalıklar sadece hafif geçer. Hastalıktan bahsederken doğuştan hasta doğan kimseleri bunun dışında tutmak gerekir. İnsan dünyaya diğer insanlara nazaran eksik gelebilir. Onun vücudunda oluşan özür onu “Allah beni neden böyle yarattı? Ya da benim başıma gelen bu musibetler de benim günahım nedir?” gibi sorulara yöneltebilir. Burada Mâtürîdî'nin hikmet düşüncesi devreye girer. Bazen başımıza gelen olaylara kötülük diyebiliriz fakat o sadece fani olan insanın kendi kendine düşündüğü bir şeydir. Belki Mâtürîdî'nin bu düşüncesi eleştirilebilir. Fakat umutsuzluğa kapılan bireye hikmetten bahsetmek o insanı biraz umutlandırabilir. İnsanı umutlandıran ikinci görüş ise insanın bu dünyaya imtihan için gönderildiğinin bildirilmesidir. Allah

kötülüğü de iyiliği de yaratandır. Fakat kötülüğün yaratılması işlenmesini gerektirmez. Salgın hastalıklardan ölen çocukları suçlusuz kötülüğü yaratan Tanrı değil aksine o ortamı o çocuklara hazırlayan biz bireyleriz. İkinci dünya savaşından sonra atılan kimyasal bombaların sorumlusu da yine insandır. Günümüze kadar süren bu kötülüğün de sebebi yine insanın hiç bitmeyen mal ve servet hırsıdır. Kısacası doğal felaketler dışındaki kötülüklerin suçlusuz tanrı değil aksine kendisine irade verilen insandır.

Yukarıda bahsettiğimiz kötülük türleri doğal kötülükler sayıldığı için fazla tartışma konusu olmamıştır. Problemin nirengi noktası ahlâki kötülüklerdir. İnsan sorumlu ve iradesi olan bir varlıktır. İradesi olan bir varlığın da kötülüğü işleyebileceğini aklımızdan çıkması mümkün değildir. Allah kötülüğü yaratmış ama onun işlenmesine râzı olmamıştır. Kelâm ekolleri incelendiğinde insana iradenin verilmediğini söyleyen çok da mütekellim bulunmadığını söyleyebiliriz. Söyleyen kimseler de kendi siyasi emellerine ulaşmak için adeta bu gerçeği örtme yoluna gitmişlerdir. Âyetler bizlere insanın irade sahibi olduğunu gösteren en büyük kanıtlardandır. Bir taraftan da aklın kullanılma yetisi verilmişse insanın sorumluluk sahibi olmaması düşünülemez. İnsanın dünyada yaşadığı sıkıntılar ise insana birer imtihan vesilesidir. Elemler insana verilirken sadece bu dünya değil ahiret hayatının mutluluğu da düşünülmüştür.

Dünya hayatında yapılan hatalar hem dünyada hem de ahirette karşılık olarak bizlere verilir. Kötülüklerin karşılığı bazen bu dünyada bazen de ertelenerek ahirette verilir. İnsan kendisine verilen aklı kullanma yetisi sayesinde bunu çözer ve ayetlerle de bunu zihninde diri tutar. Dünyaya gelen bir kimse bu dünyanın ötesinde başka bir dünya olduğunu bilir. İnsana verilen intikam duygusu belki de bunun en büyük kanıtıdır. Ateist, insanın toprak olup gideceğini söylese de aslında mantık kurallarını biraz zorlasa öyle olmadığını görür. Fakat inkâr onların kalplerini karartmış ve bu gerçeği görmelerine engel olmuştur. Sonlu bir dünyanın ardından sonsuz olan bir aleme mutlaka gideceğiz. Bu dünyada yaptığımız kötülükler de cezasız kalmaz. Bizlere düşen en büyük vazife Yüce Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınmaktır. Unutulmaması gereken bir diğer mesele de şudur. Yüce Allah bu dünyayı da asla boşa yaratmamıştır. Kötülüklerin var olması demek onu işlemekte özgür olduğumuz anlamına gelmez. Tüm bunlara rağmen insan kendisi ateşi isterse o zaman da dileği yerine gelir. İyi bir eser ortaya koymak varken kötülükle anılmak kişinin hoşuna gidiyorsa o kişi kendi haline bırakılır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *Şrr. el-Mektebetü'l-İslâmiyye*, 1996.
- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. “Şrr”. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1996.
- Abdülhamîd, İrfan. *İslâm'da İtikâdi Mezhepler ve Akâid Esasları*. İstanbul, 1981.
- Adam, Hüdaverdi. *Bazı Kelâm Problemleri*. Sakarya, 1988.
- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Otto, 2016.
- Akti, Selahattin. “Gazzâli ve Leibniz Optimizminden Kant'ın Otantik Teodisesine Kötülük Sorunu”. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*. 6 (2017): 33-56.
- Arslan, Hulusi. “Doğal Felaketler ve İstiraplar Konusunda Kelâmcıların Görüşleri”. *Marife*. 2 (2002): 19-34.
- Arslan, Hulusi. “Mâtürîdî'ye Göre Evren Ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”. *Hikmet Yurdu*. 4 (2009): 71-90.
- Arslan, Hulusi. *Mu'tezile'ye Göre İyilik ve Kötülük (Hüsün ve Kubuh)*. Kayseri, 2000.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistemantik Kelâm*. 2. Bs. TDV, 2015.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûlü'd-Din*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1981.
- Basri, Muhammed b. Ali Ebü'l-Hüseyin. *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*. Dımaşk: Institute Français de Damas, 1964.
- Biçer, Ramazan. *Akıl ve İrade Kapısı İmam Mâtürîdî*. İstanbul: Erdem, 2018.
- Biligton, Ray. *Felsefeyi Yaşamak*. İstanbul: Ayrıntı, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. İstanbul, 1979.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2002.
- Ceyhan, İrem. “Mâtürîdî'de Hidâyet ve Delalet Bağlamında Allah-İnsan İlişkisi”. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. 2013.
- Coşkun, İbrahim. *Günümüz Akâid ve Kelâm Problemleri*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2017.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Mısır: Matbaatü's-Saâde, 1325.

- Çağrı, Mustafa. “Fazilet”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV, 1999.
- Çağrı, Mustafa. “Hürriyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Çağrı, Mustafa. “Şer”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Çelebi, İlyas. “Hüsûn-Kubuh”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Demir, Hilmi - Tan, Muzaffer. *Ehl-i Sünnet Reislerinden İmam-ı Mâtürîdî*. Ankara: Ay, 2017.
- Ebü Hanîfe, Numan b. Sâbit İmam Azâm. *el-Fıkhu'l-Ekber*. İstanbul, 1992.
- Eliade, Mircea. *Encyclopedia of Religion*. New York: Macmillan Publishing, 1987.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitâbu'l-Lum'a fi'r-Reddi alâ Ehl'i-Zeyğ ve'l-Bida'*. 1955.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*. Kâhire, 1969.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Gölcük, Şerâfeddin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Dağıtım, 2001.
- Harputi, Abdullatif. *Tenkihu'l-Kelâm fi Akâidi Ehli'l-İslâm*. İstanbul: Çelik, 2016.
- Hick, John. *Evil and the God of Love*. London: Macmillan, 1985.
- “<https://www.afad.gov.tr/tr/23792/Aciklamali-Afet-Yonetimi-Terimleri> Sozlugu?kelime=depem”. t.y.
- İbn Hümâm, Kemâleddîn. *el-Müsâyere*. Bulak, 1317.
- İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed Râğıb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*. Kâhire: Matbaai Mustafa el-Bali, 1961.
- Işık, Harun. *Mâtürîdî'de İnsan Özgürlüğü*. Ankara: Araştırma, 2013.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. İstanbul: Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Neşriyat, 1342.
- Karaman, Fikret. *Din ve Sosyal Hayat*. Ankara: DİB, 2016.
- Kazanç, Fethi Kerim. “Tanrı ve Kötülük”. *EKEV Akademi Dergisi*. 35 (2008): 15.

Kısa, Mahmut. *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. Konya: Armağan Kitaplar, 2017.

Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. Ankara: Otto, 2016.

Kutluer, İlhan. "Hikmet". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV, 1999.

Makrîzî, Ebû'l-Abbâs Ahmet İbn Ali İbn Abdilkâdir. *el-Mevaiz ve'l-İtibar bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Asar*. Beyrut, t.y.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbu't-Tevhîd*. İstanbul, 1979.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Ankara: İSAM, 2016.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. 3 Cilt. Beyrut, 2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an*. 11 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınları, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 1 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 2 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 5 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 7 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 8 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 9. Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud. *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*. 10 Cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *El-Mevsû'atü'l-Felsefiyye el-Arabiyye*. Ma'hedu'l-İnmail-Arabi, 1986.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *El-Mu'cemu'l-Felsefî*. Mecmei'l-Lügati'l-Arabîyye, 1983.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'an*. İstanbul: İnsan, 1986.

Mutahhari, Murtaza. *Adl-i İlâhi*. İstanbul: İşaret, 1988.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd*. İstanbul, 1962.

Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsıratu'l-Edille*. Dımaşk: Institute Français de Damas, 1990.

Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsıratu'l-Edille*. Ankara: TDV, 2003.

Neşşar, Ali Sami. *Neş'etü'l-Fikri'l-Felsefî fi'l-İslâm*. Kâhire: Dâru'l-Maarif, 1977.

Öğük, Emine. “İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Öğreti: Hikmet”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (t.y.): 25.

Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Özdemir, Metin. “İlahi Adalet ve Kötülük”. *Diyanet Aylık Dergi*. 2017.

Özdemir, Metin. *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları Furkan Kitaplığı, 2014.

Özdemir, Metin. “Kötülük Problemine Felsefî ve Kelâmî Açından Mukayeseli Bir Yaklaşım”. *İslâmi Araştırmalar*. 27 (2016): 235-250.

Özdemir, Metin. *Kötülük ve Musibetler*. 2. Bs. Ankara: DİB, 2015.

Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*. İstanbul: Rağbet, 2010.

Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed b. Muhammed. *Ehl'i-Sünnet Akâidi*. İstanbul: Kayıhan, 1988.

Sâbûnî, Nüreddîn Ahmed b. Mahmud b. Ebû Bekr. *el-Bidâye fi Usûli'd-Dîn (Mâtürîdîyye Akâidi)*. Ankara: TDV, 1979.

Süt, Abdunnâsır. *Mu'tezile ve Ahlâk*. İstanbul: İz, 2016.

- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve 'n-Nihâl*. Beyrut, t.y.
- Şehristânî, Muhammed b. Abdulkerim. *Nihayetü'l-İkdâm fi İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM, 2015.
- Turhan, Kasım. *Kelâm ve Felsefe Açısından İnsan Fiilleri*. İstanbul: İFAV, 2001.
- Türkben, Yaşar. *İbn Sînâ ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*. Ankara: Elis, 2012.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmın İlk Dönemlerinde Hür İrade ve Kader*. İstanbul: Bereket, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*. İstanbul: Vadi, 1997.
- Yaran, Cafer Sadık. *Kötülük ve Teodise*. İstanbul: Vadi, 2016.
- Yasa, Metin. *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis, 2014.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Şer”. *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti*. Ankara: Otto, 2017.
- Yazıcıoğlu, M. Said. *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. Ankara: TDV, 1988.
- Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti*. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Yüksel, Emrullah. “İlahi Fiillerde Hikmet”. *ATÜİFD*. 47 (1988).
- Yüksel, Emrullah. *Mâtürîdîler ve Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*. İstanbul: Düşün, 2012.
- Zâyd, Muhammed. *El-Mevsû'atü'l-Felsefiyye el-Arabiyye*. Ma'hedu'l-Inmail-Arabi, 1983.